

Universitatea
Ștefan cel Mare
Suceava

**Universitatea Ștefan cel Mare Suceava
Școala Doctorală de Științe Socio - Umane
Filosofie**

**Libertatea voinței, sufletul și provocările neuroștiinței
Rezumat al tezei de doctorat**

**Profesor coordonator:
Prof.Univ.Dr. Popoveniuc Bogdan**

**Doctorand:
Topală Valerian Sergiu**

Suceava 2025

Cuprinsul Rezumatului

1. Cuprinsul tezei de doctorat.....	2
2. Motivația, obiectivele și metodologia cercetării.....	5
3. Prezentarea pe scurt a capitolelor tezei.....	9
4. Contribuția proprie și linii viitoare de cercetare.....	27
5. Bibliografia tezei de doctorat.....	30

1. Cuprinsul tezei de doctorat

Introducere.....	6
Capitolul 1. Pledoarie în favoarea libertarismului agent – cauzal.....	16
1.1. Clasificarea libertarismului și definiții preliminare.....	16
1.1.1. Libertarismul non-cauzal.....	16
1.1.2. Libertarismul eveniment-cauzal.....	17
1.1.3. Libertarismul agent-cauzal.....	18
1.2. Incompatibilitatea libertarismului de tip agent-cauzal cu determinismul naturalist.....	20
1.2.1. Incompatibilitate fundamentată în reducționismul fizicist cu privire la natura agentului pe fondul închiderii cauzale a fizicului.....	20
1.2.2. Incompatibilitate fundamentată în cauzalitatea de tip eveniment.....	22
1.2.3. Incompatibilitate fundamentată în legi ale naturii care fixează mersul universului.....	24
1.3. Comparație între libertarism și compatibilism.....	25
1.3.1. Condiția abilității.....	25
1.3.2. Condiția controlului.....	26
1.3.3. Cauzalitatea.....	27
1.3.4. Condiția motivelor.....	27
1.4. Două ilustrații ale eșecului versiunilor naturaliste alterantive de libertate.....	30
1.4.1. Compatibilismul creativ al lui John Searle.....	31
1.4.1.1. Critica compatibilismului creativ al lui John Searle.....	33
1.4.2. Libertarismul eveniment cauzal <i>centrat</i> al lui Robert Kane.....	33
1.4.2.1. Critica libertarismului eveniment cauzal <i>centrat</i> a lui Robert Kane.....	34
1.5. Argumente filosofice în favoarea libertarismului agent-cauzal.....	35
1.5.1. Argumentul reidian bazat pe planul înțelept de conduită, făurit și urmat de un agent. Acțiunile bazice și acțiunile non-bazice.....	35
1.5.2. Argumentul bazat pe conștientizarea fundamentală a credinței despre noi înșine și despre acțiunile noastre, fundamentată în cunoașterea prin familiarizare cu actele conștiente de voință, din perspectiva persoanei întâi.....	37
1.5.2.1. Obiecții și răspunsuri la obiecții.....	38
1.5.3. Argumentul bazat pe <i>akrasia</i> sau acțiunile voinței slabe.....	44
1.5.4. Argumentul bazat pe superioritatea explicativă a teoriei libertarismului de tip agent-cauzal față de explicațiile teoriei cauzale.....	45
1.5.4.1. Superioritatea explicativă în legătură cu devianta cauzală.....	45
1.5.4.2. Superioritatea explicativă în legătură cu tranzitivitatea cauzalității și explicarea controlului în raport cu lucrurile din interiorul agentului.....	46
1.5.5. Argumentul bazat pe responsabilitatea morală.....	47

1.5.6. Argumentul libertății de gândire.....	49
Capitolul 2. Natura agentului volițional – o pledoarie în favoarea existenței sufletului..	55
2.1. Teoria identității tip-tip.....	56
2.1.1. Critica teoriei identității tip-tip.....	58
2.1.1.1. Diferențe între stările mentale și cele fizice.....	58
2.1.1.2. Argumentul cunoașterii.....	63
2.1.1.3. Argumentul conceptibilității corpurilor fizice lipsite de „qualia”.....	64
2.1.1.4. Problema realizării multiple.....	66
2.2. Teoria identității instanță – instanță.....	67
2.2.1. Critica teoriei identității instanță – instanță.....	67
2.3. Funcționalismul.....	68
2.3.1. Critica funcționalismului fizicist.....	71
2.3.1.1. Argumentul qualiei absente.....	71
2.3.1.2. Argumentul qualiei inversate.....	72
2.3.1.3. Argumentul națiunii chineze.....	73
2.3.1.4. Argumentul camerei chineze.....	73
2.4. Teorii ale supravenienței emergente.....	74
2.4.1. Clasificarea supravenienței.....	74
2.4.1.1. Supraveniența structurală.....	74
2.4.1.2. Supraveniența emergentă.....	75
2.4.2. Epifenomenalismul.....	77
2.4.2.1. Critica epifenomenalismului.....	78
2.4.2.1.1. Problema cunoașterii sau a accesului cognitiv.....	78
2.4.2.1.2. Autosubminarea epistemică prin problemele memoriei și mărturiei.....	78
2.4.2.1.3. Problema indemonstrabilității legilor mental-fizice.....	79
2.4.3. Fizicalismul non-reducționist al supravenienței emergente.....	80
2.4.3.1. Critica fizicalismului non-reducționist al supravenienței emergente...81	
2.4.3.1.1. Incompatibilitatea cu ontologia naturalistă și inconsecvența logică.....	81
2.4.3.1.2. Argumentul fizicist din completitudinea fizicii.....	81
2.4.3.1.3. Problema excluderii cauzal – explicative și neinteligibilitatea cauzării mentale pe liniile supravenienței emergente.....	82
2.4.3.1.4. Fizicalismul non-reducționist al supravenienței emergente subminează realismul științific al naturalismului deschizând ușa spre teologie.....	85
2.4.3.1.5. Problema adecvării supravenienței ca bază teoretică pentru fizicalismul non-reducționist.....	86
2.4.4. Naturalismul biologic.....	87
2.4.4.1. Critica naturalismului biologic.....	88
2.4.4.1.1. Limitarea conceptului de conștiință la stările de conștiință...88	
2.4.4.1.2. Naturalismul biologic, doar corelări contingente.....	88
2.4.4.1.3. Naturalismul biologic este o formă de dualism al proprietății de tip epifenomenal.....	89

2.4.4.1.4. Aplicarea neinteligibilității cauzării mentale pe liniile supravenienței emergente și problema supradeterminării.....	90
---	----

Capitolul 3. Argumente din biologie și neuroștiință în favoarea libertarismului agent cauzal și a existenței sufletului.....	92
3.1. Primatul filosofiei în raport cu argumentele științifice.....	92
3.2. Boli rare și intervenții chirurgicale pe creier.....	94
3.2.1. Hemisferectomia și persoanele născute cu o singură emisferă.....	94
3.2.2. Hidrocefalia.....	95
3.2.3. Tulburarea de identitate disociativă (DID).....	96
3.3. Plasticitatea autoindusă – antrenarea minții pentru transformarea creierului.....	97
3.4. Biofeedback-ul, neurofeedback-ul - capacitatea minții de a influența starea de sănătate a întregului corp.....	104
3.5. Epigenetică și neurogeneză – puterea minții de a modifica expresiile genelor și de a influența procesele de formare și dezvoltare de noi neuroni.....	114
3.6. Placebo / Nocebo – puterea credinței de a însănătoși sau de a îmbolnăvi.....	116
3.7. Experiențele aproape de moarte și experiențele în afara trupului.....	119
3.8. Experiențele mistice.....	126
3.9. Efectele acțiunilor voluntare conștiente cu caracter religios.....	134
Capitolul 4. Organicismul neo-tomist – o perspectivă metafizico-științifică cu privire la natura agentului cauzal.....	136
4.1. Tomismul clasic: Tratatul despre natura umană al lui Toma din Aquino conform Summei Theologica, Ia, qq. 75-89.....	137
4.2. Critici și modificări ale poziției tomiste clasice. Spre organicismul neo-tomist.....	145
4.3. Fundamentele organicismului neo-tomist.....	149
4.4. Organismul uman din perspectiva relației întreg – părți.....	153
4.4.1. Deținerea fundamentală de proprietăți.....	153
4.4.2. Unitatea la un moment în timp.....	153
4.4.3. Identitatea în urma schimbării.....	154
4.4.4. Schimbarea de tip lege.....	154
4.4.5. Unitatea apartenenței la clasă.....	154
4.4.6. Teleologia și funcționarea normativă intrinsecă.....	155
4.4.7. Problema individuației.....	155
4.4.8. O diferență cu privire la individuație între organicismul neo-tomist și dualismul de tip tomist al lui J. P. Moreland.....	155
4.5. Organicismul neo-tomist și corelatele neuronale ale conștiinței.....	157
4.5.1. Beneficii pentru cercetarea neuroștiințifică și biologică.....	160
4.6. Organicismul neo-tomist și biologia cuantică.....	161
4.6.1. Biologia cuantică și teoria minții cuantice.....	161
4.6.1.1. Propunerea unui mecanism explicativ care integrează biologia cuantică și argumente noi.....	167
4.6.1.2. Beneficii pentru cercetările în biologia cuantică.....	170
4.6.2. Sufletul, conceptele și limbajul cuantic: o explicație ontologică a realității.....	171
4.6.2.1. Programul de cogniție cuantică al lui Aerts și a colegilor lui.....	172
4.6.2.2. Interpretarea programului de cogniție cuantică din perspectiva organicismului neo-tomist: o explicație ontologică a realității.....	173
4.6.2.3. Beneficii suplimentare pentru cercetările în biologia cuantică.....	175
Capitolul 5. Obiecții și răspuns la obiecții.....	177
5.1. Obiecția eterogenității.....	177
5.1.1. Varianta sceptică a obiecției eterogenității.....	177

5.1.1.1. Răspuns la varianta sceptică a obiecției eterogenității.....	177
5.1.2. Varianta mecanicistă a obiecției eterogenității.....	179
5.1.2.1. Răspuns la varianta mecanicistă a obiecției eterogenității.....	179
5.2. Obiecția închiderii cauzale a fizicului (ÎCF) și problema excluderii cauzal-explicative.....	184
5.2.1. ÎCF este doar un postulat metafizic și varianta <i>în principiu</i> nu justifică ÎCF.....	184
5.2.2. ÎCF este implauzibilă epistemic și se auto-subminează rațional.....	185
5.2.3. Presupusa lipsă de dovezi empirice a interacționismului nu confirmă ÎCF.....	188
5.3. Obiecția din principiul conservării energiei.....	190
5.3.1. Dificultățile formulării obiecției.....	190
5.3.2. Răspunsul condiționalității: teoria câmpurilor lagrangiene și prima teoremă a lui Noether și a reciprocei sale permit non-conservarea.....	192
5.3.2.1. Superioritatea răspunsului condiționalității față de alternative.....	195
5.3.3. Biologia cuantică și compatibilitatea cu principiul conservării energiei.....	197
5.4. Obiecția supradeterminării cauzale.....	198
5.4.1. Răspuns la obiecția supradeterminării cauzale.....	198
5.4.2. Non-supradeterminare cauzală, contraargument la supraveniența emergentă.....	199
5.5. Obiecția împerecherii cauzale.....	200
5.5.1. Varianta clasică a lui Jaegwon Kim.....	200
5.5.1.1. Răspuns la varianta clasică a obiecției împerecherii cauzale.....	201
5.5.2. Varianta neurobiologică a lui Derek Shiller – problema discernământului neuronal.....	203
5.5.2.1. Răspuns la problema discernământului neuronal.....	206
5.6. Alte obiecții din neuroștiință aduse dualismului substanțial interactiv în general.....	207
5.6.1. Obiecția inferiorității explicative a dualismului substanțial interactiv.....	207
5.6.1.1. Fundamentarea ontologică și rolul complementar al DSI.....	207
5.6.1.2. Relevanță redusă a neuroștiinței pentru rezolvarea problemelor centrale din filosofia minții.....	208
5.6.1.3. Metodologia neuroștiințifică și rapoartele la persoana întâi.....	209
5.6.1.4. Neuroștiința nu subminează DSI prin identificarea corelărilor minte-creier.....	209
5.6.2. Obiecția parcimoniei neuroștiințifice și răspunsul la obiecție.....	211
5.6.3. Obiecția ineficienței postulării unui suflet substanțial în explicarea apariției stărilor conștiente și răspunsul la obiecție.....	213
Concluzii finale.....	215
Bibliografie.....	233

2. Motivația, obiectivele și metodologia cercetării

Investigația naturii umane și a libertății voinței reprezintă o problemă fundamentală, perenă în filosofie, care continuă să genereze dezbateri intense și astăzi. *Interesul pentru această temă își găsește motivația, mai întâi, în discrepanța persistentă dintre intuițiile noastre fundamentale despre sine, ca agenți raționali și liberi, și explicațiile reduționiste oferite de anumite perspective științifice și filosofice, naturalist fizicaliste.* Deși simțul comun ne sugerează că suntem autorii propriilor noastre acțiuni și gânduri, capabili de a alege între alternative reale, neuroștiința contemporană aduce provocări fundamentale acestei înțelegeri, provocări pe care le vom numi „cele patru mari iluzii ale ființei umane”. Pe baza studiilor în neuroștiință, unii filosofi de orientare naturalist fizicalist și în general atei, afirmă natura iluzorie a conștiinței. Filosoful Daniel Dennett, deși nu spune explicit la ce aspect al conștiinței se referă și nici că ea nu există, a încercat să arate că variile fenomene care

alcătuiesc ceea ce numim conștiință sunt toate efecte fizice ale activităților creierului care „dau naștere unor iluzii despre propriile lor puteri și proprietăți”. Pe aceleași linii, alții, asemenea lui B. Hood, afirmă că și deținătorul stărilor conștiente, eul sau sinele, este o iluzie. În cuvintele sale, „această experiență zilnică a sinelui nostru este atât de familiară și totuși știința creierului arată că acest sentiment al sinelui este o iluzie...Cu toții experimentăm cu siguranță o formă de sine, dar ceea ce experimentăm este o înșelăciune puternică generată de creierul nostru pentru propriul nostru beneficiu.” În același ton, unii pretind că avem dovezi de netăgăduit că inclusiv libertatea voinței este o iluzie. În urma unui studiu pe creier, Libet a descoperit un potențial de pregătire care s-a manifestat în creier cu 550 de ms înainte ca participanții să facă acțiunea cerută și cu 350 ms înainte de momentul când au afirmat că au simțit imboldul de a săvârși acțiunea. În articolul său, „Do We Have Free Will”, Libet a concluzionat că „inițierea actelor voluntare libere par a începe în creier inconștient, mult înainte ca persoana să știe în mod conștient că vrea să acționeze!” În ghilimele fie spus, creierul nostru „decide” că vom săvârși o acțiune și noi devenim conștienți de aceasta abia mai târziu. Pe acest fond, autorul întreabă, „Este, deci, vreun rol pentru voința conștientă în săvârșirea unui act voluntar?” După alte studii, cercetătorul a arătat că există o porțiță de veto de aproximativ 100 ms între potențialul de pregătire și momentul în care nu mai există posibilitatea de a ne întoarce, moment „în care funcția conștientă ar putea afecta rezultatul final al procesului volițional.” Altfel spus, voința conștientă mai poate săvârși o funcție de veto. Din nou în ghilimele, odată ce creierul nostru a „decis” că vom săvârși acțiunea, noi, adică voința noastră conștientă va avea oportunitatea de a anula decizia. Prin urmare, „voința conștientă ar putea afecta rezultatul final al procesului volițional chiar dacă acesta din urmă a fost inițiat de procese cerebrale inconștiente.” Cercetătorul consideră posibilitatea ca acest proces de veto să aibă el însuși origini inconștiente în creier, caz în care ar fi „inacceptabil” să susținem că individul face o „alegere autentică” sau că procesul „ar putea fi încă văzut ca un proces de liber arbitru.” Prin urmare, ce mai rămâne de liberul arbitru? În primă fază, ar fi doar o abilitate de vetoare a proceselor cerebrale care sunt inițiate inconștient, iar în al doilea caz, ar lipsi în totalitate. Aprofundând și întărind cercetări de acest fel, Daniel Wegner a formulat o întreagă pledoarie pentru a arăta că și libertatea voinței este o iluzie. În fine, Greene și Cohen se grăbesc să conchidă, cu implicația evidentă, că și responsabilitatea morală, în măsura în care este fundamentată pe o concepție libertaristă și retributivistă a liberului arbitru, este tot o iluzie.

Aceste perspective, adesea bazate pe observații despre activitatea cerebrală pre-conștientă sau pe corelații strânse între stările mentale conștiente și stările neuronale, prezintă conștiința fie ca fiind identică cu creierul, fie ca un simplu epifenomen al proceselor cerebrale, subiectul conștient ca pe un agregat mereologic fizic, iar „alegerile” voinței ca pe consecințe de nevită a legilor fizice deterministe. Așadar, în cuvintele naturalistului fizicist ateu Sam Harris, „știința te revelează ca o marionetă biochimică”. Această tensiune, între simțul comun și interpretările cercetărilor în neuroștiințe, justifică pe deplin relevanța filosofică și actualitatea cercetării noastre, ce își propune să elucideze aspecte rămase insuficient abordate sau nesatisfăcător explicate în contextul științific și filosofic actual.

Toate acestea ne-au condus spre *a doua motivație a cercetării noastre, miza existențială și etică*. Ea pornește și de la un acord între mulți filosofi și oameni de știință, că lumea cuantelor, cea minereală, cea vegetală, cea animală, cea umană și orice alt nivel de experiență terestră ar mai fi, sunt „un tot unitar”, interconectate cel puțin printr-o natură fizică. Problema este că, în tot acest mecanism natural, guvernat de legi fizice (nemișcate la nivel macro nici măcar de probabilitățile lumii particulelor elementare), se pare că nu există loc pentru tipul de libertate cu care fiecare dintre noi suntem familiarizați. Dacă constituția noastră include o natură fizică, la fel ca și celelalte elemente ale naturii materiale, atunci și ea pare a fi guvernată de aceleași legi fizice. În acest caz, dacă lumea este *deterministă*, „(i) toate legile

naturii au această trăsătură - ele specifică întotdeauna un rezultat unic pentru un set dat de condiții inițiale – și (ii) tot ce se întâmplă în univers cade sub (incidența) vreunei legi sau alta a naturii.” Prin urmare, dacă așa ar sta lucrurile, se pare că nu posedăm libertatea pe care credem că o avem atunci când ne gândim că am fi putut face altfel în trecut, că alegerile noastre prezente sunt reale și că viitorul este încă deschis. De vreme ce lumea a fost caracterizată de anumite condiții în trecutul îndepărtat, se pare că există doar o singură variantă în care poate fi ea astăzi, mâine și în veci. Totul în această lume pare a fi deja stabilit. Tocmai aceste aspecte constituie motivul pentru care unii filosofi consideră libertatea voinței ca fiind, în cel mai bun caz, o iluzie. Iluzia devine și mai mare când se face apel la anumite descoperiri din neuroștiință care par a o confirma. Dacă așa ar sta lucrurile, atunci miza acestei dezbateri este una dintre cele mai mari posibile, deoarece prin implicație, odată cu iluzia libertății, totul devine o iluzie. Fără libertatea voinței, nu doar responsabilitatea morală (cu sistemele de justiție, religioase etc.) și cea epistemică devin o iluzie, ci chiar raționalitatea însăși, cu toate procesele ei deliberative și analitice, și odată cu ea, cunoașterea adevărului, posibilitatea corectării erorilor de gândire și în cele din urmă, agentul însuși. Implicațiile sunt catastrofice pentru o astfel de lume, de vreme ce în ea nu este loc pentru bine și rău, adevăr și falsitate, înțelepciune și prostie, merit și demerit. Mai mult, dacă paradigma teoriilor care promovează o identitate numerică între creier și minte ar fi adevărată atunci ar trebui să reconsiderăm sensul și scopul unor noțiuni, precum adevăr și iubire. Ce este adevărul pentru o entitate pur fizică și ce rol poate avea el, de exemplu, în raportul dintre un complex de celule fizice și alt complex de celule fizice, care experimentează conștiința, în cel mai bun caz, ca pe un epifenomen? Oare cum se poate aplica noțiunea de iubire la două entități fizice, ținând cont de faptul că ea cuprinde dimensiuni relaționale și presupune o alegere de a te sacrifica pe tine însuși de dragul aproapelui? La extrem, ce poate însemna pentru un neuron să iubească un alt neuron?! Oare, din perspectiva filosofiei limbajului, chiar putem atribui creierului anumite atribute psihologice? Dacă da, cum ar trebui acestea înțelese? În fine, asumându-ne poziția teismului creștin, considerăm subiectul ca având implicații la fel de relevante pentru doctrina creștină. Dacă fizicalismul reducăționist al identității ar fi adevărat, atunci antropologia creștină (în general, dualistă) ar necesita o reinterpretare. Dacă acțiunile umane nu ar fi acțiunile unui suflet întrupat, ci al unei ființe fizice, supuse legilor fizice, și aceste acțiuni ar fi rezultatul unui proces cauzal eveniment-eveniment, atunci hamartologia creștină ar fi provocată să redefinească păcatul și ar impune, la rândul ei, o redefinire în soteriologie a rolului morții sacrificiale și substitutive a Domnului Hristos. Dacă vreo formă a teoriei identității ar fi adevărată, atunci hristologia ar fi chemată să regândească moartea fizică a Domnului Hristos ca o încetare a existenței în natura Sa umană. Mai mult, dacă sinele omului nu ar fi o minte ireductibilă, atunci eshatologia individuală creștină ar trebui să renunțe la învățătura existenței conștiente a sufletului după moarte în perioada intermediară, moarte-înviere a trupului.

Odată cu listarea implicațiilor, de care unii sunt mai mult sau mai puțin conștienți, încep și schisme. O primă schismă este cu privire la dezbaterile libertatea voinței vs. determinism. O a doua schismă este cu privire la dezbaterile minte-creier. O concepție filosofică și o ipoteză predominantă care stă la baza ambelor schisme și pe temeiul căreia sunt construite cele mai multe perspective este naturalismul ontologic sau metafizic strict. Este o poziție fizicalistă și deterministă. Această perspectivă împărtășește premisa fundamentală că tot ceea ce există este inclus în lumea naturală și nu există entități supranaturale (precum Dumnezeu, spiritele, sufletul uman ca entitate independentă de creier) sau forțe spirituale (precum *qi* sau forțele astrologice), adoptând o poziție mai radicală și reducăționistă în privința anumitor aspecte ale experienței umane. Astfel, ea se constituie ca o poziție atee care acordă un credit superior științei în raport cu filosofia, motiv pentru care adepții ei se înstrăinează și de simțul comun, orientându-se cu precădere spre fizică și biologie, în general și spre neuroștiințe, în special, pentru a-și formula și argumenta pozițiile în cadrul dezbaterilor amintite mai sus, ridicând

provocări aparent insurmotabile pentru pozițiile libertariste și dualist teiste. Așadar, în cuvintele fizicistului Francis Crick, „motivul pentru această schimbare radicală de opinie este avansul spectaculos al științei moderne.” Pe aceste linii, pozițiile libertariste și dualist teiste sunt considerate a fi mituri false, nenecesare, aflate într-un conflict direct cu știința. Așadar, în acest peisaj filosofic, *se conturează și o miză teologică care se constituie într-o a treia motivație a cercetării noastre, impulsionându-ne să oferim o apologie teist creștină în fața provocărilor aduse de naturalismul fizicist determinist* (prin apelul la neuroștiință și la un set de obiecții filosofice).

Al patrulea aspect care ne motivează cercetarea este de nevoia de completare și îmbogățire a perspectivelor din interiorul teismului creștin. Nu suntem singurii creștini care și-au propus să elucideze aspecte rămase insuficient abordate sau nesatisfăcător explicate în contextul științific și filosofic actual. Există poziții teist creștine cu care rezonăm mai mult, precum cea de tip tomist a lui J. P. Moreland, care s-a angajat într-un efort susținut de a oferi o apologie în fața provocărilor naturalismului ontologic. Cu toate acestea, în opinia noastră, perspectiva morelandiană, ca multe altele, se limitează la o abordare filosofică, cu anumite nuanțe sumare din biologie și neuroștiință, dar omite să-și îmbogățească mecanismul explicativ prin faptul că nu aprofundează subiectul corelatelor neuronale ale conștiinței și nu uzează de cercetările abundente în domenii precum plasticitatea autoindusă, biofeedback și neurofeedback epigenetică și neurogeneză etc. și nu integrează noile descoperiri din biologia cuantică. Acestei nevoi interne teismului, încercăm să-i răspundem prin teza noastră.

În fine, cercetarea noastră este motivată și de cerința formulării unui model explicativ coerent și superior, impusă de noile descoperiri științifice. Variile cercetări în genetică, neuroștiințe și biologia cuantică, au condus spre diferite descoperiri științifice care par a avea o relevanță considerabilă cu privire la subiectul ales. În concluzie, cercetarea noastră este motivată de discrepanța dintre intuițiile simțului comun și reduționismul filosofico-științific al naturalismului fizicist determinist, de colosala miză existențială și etică, de nevoia unei apologetici creștine în fața provocărilor aduse de naturalismul fizicist ateu (prin apelul la neuroștiință și la un set de obiecții filosofice), de nevoia de completare și îmbogățire a perspectivelor teiste și, nu în ultimul rând, de cerința formulării unui model explicativ coerent și superior, impusă de noile descoperiri științifice.

În acord cu cele de mai sus, în demersul nostru apologetic, ne propunem câteva *obiective principale*. Mai întâi, dorim să oferim o analiză critică a teoriilor fundamentale ale naturalismului ontologic strict, fizicist determinist și să elaborăm un caz cumulativ în favoarea libertarismului și a dualismului. În al doilea rând, încercăm să apărăm și să îmbogățim formele teist creștine de dualism interacționist de tip aristotelian-tomiste, oferind o evaluare critică a tomismului clasic, a modificărilor morelandiene și elaborând, în notă de noutate, perspectiva organicismului neo-tomist ca model explicativ robust al naturii umane. În acest sens, ne propunem să argumentăm în favoarea unei ontologii a sufletului ca substanță imaterială, principiu vital al trupului material și sursă a libertății voinței, prin integrarea unor elemente clasice aristotelico-tomiste cu modificări inspirate din filosofia contemporană și științele moderne, în special din neuroștiință și biologia cuantică. În al treilea rând, vizăm integrarea datelor științifice relevante. Ne propunem să arătăm că atât libertarismul, cât și dualismul interacționist stau în picioare în fața provocărilor neuroștiinței, așa cum sunt ele interpretate de naturalismul fizicist strict. De asemenea, vom încerca să dovedim că descoperirile din biologie, neuroștiințe, mecanica cuantică și fizica modernă pot fi interpretate într-un mod compatibil, chiar favorabil, libertarismului și dualismului interacționist, contrazicând interpretările pur fiziciste și dovedind că adevăratul conflict nu este între pozițiile teist creștine și știință. În al patrulea rând, intenționăm să combatem obiecțiile adresate dualismului interacționist. Vom încerca să răspundem critic principalelor obiecții de natură filosofică și științifică, precum obiecția eterogenității, a închiderii cauzale a fizicului, a

conservării energiei, a supradeterminării cauzale, a împerecherii cauzale și a altor obiecții din neuroștiințe, demonstrând că acestea nu sunt fatale, ci adesea se bazează pe presupuziții nefondate.

Metodologia de cercetare va fi una predominant analitică și argumentativă, bazându-se pe o abordare interdisciplinară care îmbină filosofia minții, metafizica, etica, epistemologia cu date din neuroștiințe, biologie și fizica cuantică. Vom construi un caz cumulativ, utilizând argumente filosofice clasice și contemporane alături de analize critice ale teoriilor rivale. De asemenea, vom integra studii empirice relevante din literatura științifică, interpretându-le în lumina cadrului nostru metafizic și subliniind limitele explicative ale teoriilor rivale. Mai mult, vom îmbina cele două teze care constituie perspectiva metafizică a interacționismului, calitatea noastră de agenți cauzali liberi și natura noastră non-fizică. Deși, în cele mai multe cazuri, subiectele sunt abordate independent, considerăm că această abordare nu are forța unei abordări comune a subiectelor. Argumentarea amândorura în cadrul aceleiași lucrări oferă posibilitatea consolidării reciproce a adevărilor argumentate independent, tocmai datorită legăturii indisolubile dintre subiecte.

Din perspectiva *metodologiei filosofice apologetice*, abordarea este o combinație între presupuziționalism și evidențialism. Începem cu presupunerea validității simțului comun, care rezonază cu teismul creștin libertarist și dualist, pe care mai apoi o dovedim cu un set de argumente independente și specifice fiecărui subiect abordat. Amintim de la bun început că susținem ontologia populară a simțului comun, fără a argumenta validitatea epistemică a acestui simț, deoarece alții au apărut-o cu succes, în special ca răspuns la obiecțiile materialismului eliminativist. *Din punct de vedere metafizic*, împărtășim o formă de realism. *Din punct de vedere epistemologic*, încercăm să evităm extremele internalismului și externalismului, recunoscând importanța atât a proceselor obiective, cât și a perspectivei subiective a agentului epistemic. Astfel că, împărtășim un fiabilism cu accesibilitate, postulând că justificarea unei credințe depinde atât de fiabilitatea proceselor care o generează (un element externalist), cât și de accesibilitatea cognitivă a unor dovezi sau stări mentale relevante pentru subiect (un element internalist). Pe aceste baze, *vom include în metodologia cercetării noastre și abordarea fenomenologiei analitice*.

3. Prezentarea pe scurt a capitolelor tezei

Pentru a îndeplini obiectivele cercetării, ne-am organizat teza în cinci capitole, fiecare contribuind la argumentul cumulativ în favoarea dualismului interacționist de tip organicist neo-tomist.

Capitolul 1: Pledoarie în favoarea libertarismului agent-cauzal

Acest capitol își propune să elaboreze o pledoarie detaliată în favoarea libertarismului agent-cauzal.

1.1. Clasificarea libertarismului și definiții preliminare

În acest demers, mai întâi vom oferi o clasificare a libertarismului, pentru a încadra, defini și deosebi libertarismul pe care îl apărăm. Acesta se deosebește de *libertarismul non-cauzal*, care nu consideră necesară exercitarea unui tip special de cauzalitate pentru săvârșirea alegerii, agentul controlându-și alegerea doar în sensul că este a lui, are loc în el. Se deosebește și de *libertarismul eveniment-cauzal*, care bazându-se pe indeterminismul cuantic, promovează tipul de cauzare al probabilității cauzării, participarea cauzală a agentului fiind epuizată de contribuția cauzală a motivelor sale. Cu toate că această participare este necesară parțial în săvârșirea alegerii sau acțiunii, pentru libertarismul eveniment cauzal, cauzarea trebuie să fie în întregime reductibilă la stări mentale apte și alte evenimente care presupun cauzarea non-deterministă și non-deviantă. Vom sublinia limitele ambelor perspective, arătând că ele fie nu explică în mod satisfăcător controlul agentului, fie nu reușesc să evite

problema norocului sau a arbitrarului în deciziile libere. În contrast, libertarismul agent-cauzal, pe care îl apărăm, postulează că agentul însuși joacă un rol cauzal esențial, dincolo de motivele sale, fiind un „prim mișcător nemișcat”. Această perspectivă impune ca agentul să fie o substanță durabilă, un suflet imaterial, capabil să inițieze acțiuni fără a fi determinat de evenimente antecedente. O definiție formală a libertarismului agent-cauzal radical, pe care o împărtășim, include condițiile ca agentul să fie o substanță durabilă, să exercite putere activă ca prim mișcător, să aibă abilitatea categorică de a se abține de la exercitarea puterii active și să acționeze de dragul unui motiv care servește drept cauză finală teleologică. Această definiție subliniază necesitatea unui dualism substanțial și a unei forme de interacționism cauzal între suflet și trup.

1.2. Incompatibilitatea libertarismului de tip agent-cauzal cu determinismul naturalist

În continuare, vom evidenția incompatibilitatea libertarismului agent-cauzal atât cu determinismul naturalist, cât și cu alte perspective care promovează cauzalitatea de tip eveniment. Vom arăta că naturalismul determinist, prin reducționismul său fizicist și prin asumarea închiderii cauzale a fizicului, exclude posibilitatea unei libertăți autentice. Vom arăta că personalități naturaliste influente recunosc incompatibilitatea libertarismului cu o viziune strict naturalistă a lumii, deoarece anihilează calitatea agentului de ființă liberă, transformându-l într-o parte pasivă a unui agregat mereologic fizic. Vom argumenta că problema crucială pentru libertatea voinței într-un cadru naturalist nu este determinismul *per se*, ci mai degrabă *reducționismul fizicist* cu privire la natura agentului, în contextul închiderii cauzale a fizicului. Mai mult, vom arăta că orice perspectivă bazată pe *cauzalitatea de tip eveniment* este incompatibilă cu agenția liberă. Chiar și soluțiile propuse de naturaliști, precum indeterminarea cuantică la nivel micro, sunt insuficiente, deoarece nu pot explica cum indeterminismul aleatoriu se traduce în control rațional la nivel macro, sau cum teleologia acțiunii umane poate fi ghidată de simple evenimente cauzale. În fine, vom arăta că nu doar determinismul este problema, ci orice perspectivă fundamentată în *legi ale naturii care fixează mersul universului*.

1.3. Comparație între libertarism și compatibilism

În partea a treia, pentru a creiona și mai precis particularitățile defnitorii ale libertarismului agent cauzal, vom dialoga cu compatibilismul naturalist. Comparând cele două perspective pe baza a patru arii de comparație, vom arăta, mai întâi, că privitor la *condiția abilității*, deși ambele tabere împărtășesc convingerea că libertatea necesară agenției responsabile presupune abilitatea agentului de a alege diferit de felul în care alege de fapt, compatibiliștii se referă la o abilitate ipotetică, noi ne referim la un control real, care vizează mai întâi abilitatea categorică a agentului de a vrea să facă altfel. Ne referim la abilitatea duală a agentului de a-și exercita puterea de a face (sau de a vrea să facă) ceva, sau de a se abține de la exercitarea acestei puteri în orice moment, indiferent dacă condițiile cauzale antecedente erau altele sau chiar aceleași. În al doilea rând, deși ambele perspective consideră că pentru libertatea unui act, agentul trebuie să *controleze* actul însuși, pentru compatibiliști, promovând teoria cauzală a acțiunii, aceasta înseamnă că actul este liber doar dacă lanțul cauzal de evenimente „trece prin” agentul însuși „într-un mod corect” (adică, alegerea este fie rezultatul unei dorințe de ordinul al doilea ca o dorință de ordinul întâi să fie eficientă, fie în acord cu sistemul de valori al persoanei). În opinia noastră, agentul trebuie să fie cauza primă a acțiunii, un mișcător nemișcat, sursa originară absolută a propriilor sale acțiuni pentru a controla actul, nu doar un teatru prin care trece un lanț cauzal de evenimente. În al treilea rând, pentru compatibiliști, *cauzalitatea* unui act voluntar este cauzalitatea eveniment-eveniment (în interiorul agentului, o dorință/credință cauzează o acțiune). În opinia noastră, acest tip de cauzalitate este rezervat evenimentelor care implică elementele lumii exterioare agentului, iar cu privire la actele libere, cauzalitatea este în termenii agentului cauzal.

Persoana însăși, sinele, ca agent substanțial, produce nemediat efectul, nu o anumită stare internă. Din nou, aceasta presupune ca agentul să fie o substanță nu un agregat-mereologic fizic. În fine, deși ambele perspective consideră că pentru un act voluntar intenționat se impune un *motiv*, compatibilismul consideră motivele evenimente, cauze eficiente pentru atingerea unui scop, în alegere, contribuția agentului fiind epuizată de contribuția motivelor. În opinia noastră, motivele sunt *ens rationis* (obiecte intenționale, obiecte ale gândirii), cu rol de cauze finale, scopuri teleologice de dragul cărora alegem să vrem sau să facem ceva. Pentru a fi cu adevărat liber, agentul trebuie să fie distinct de motive și să dețină puterea activă de a opta pentru un motiv sau altul, înțelese ca scopuri teleologice, cântărite în mod rațional în raport cu o scară de valori (materiale, sociale sau morale).

1.4. Două ilustrații ale eșecului versiunilor naturaliste alterantive de libertate

În partea a patra, vom analiza critic două exemple concrete de încercări de a acomoda libertatea voinței într-un cadru naturalist: compatibilismul creativ al lui John Searle și libertarismul eveniment-cauzal „centrat” al lui Robert Kane. Vom arăta că soluția lui Searle, deși recunoaște „golurile” în cauzalitate și postularea unui „sine” moral, eșuează prin redefinirea trivială a termenului „fizic”, analogia defectuoasă a roții și incapacitatea de a explica teleologia acțiunii umane. În mod similar, modelul lui Robert Kane, deși libertarist, este problematic prin respingerea unui sine substanțial, nereducerea efortului volițional la o putere activă ireductibilă și tratarea motivelor ca simple cauze eficiente, subminând controlul și originea necesare pentru liberul arbitru autentic. Aceste analize vor consolida argumentele noastre în favoarea unei ontologii non-fizicaliste a agentului.

1.5. Argumente filosofice în favoarea libertarismului agent-cauzal

În partea a cincea, vom oferi șase argumente principale în favoarea libertarismului agent-cauzal. Un prim argument este *argumentul reidian bazat pe planul înțelept de conduită, făurit și urmat de un agent*. Acesta clădește pe ideile lui Thomas Reid conform cărora capacitatea umană de a concepe, susține, ghida și ajusta un plan de acțiune complex, cu toate sub-actele lui, pe termen lung, indică o putere de inițiere și control care nu poate fi redusă la evenimente cauzale determinate. Aceasta presupune un agent inteligent care acționează ca autor al planului, nu doar un mecanism pasiv. Al doilea, este *argumentul bazat pe conștientizarea fundamentală a credinței despre noi înșine și despre acțiunile noastre, fundamentată în cunoașterea prin familiarizare cu actele conștiente de voință, din perspectiva persoanei întâi*. Din perspectivă epistemică, omul cunoaște, sau cel puțin crede, în mod justificat, informații despre sine și despre propriile acțiuni, pe baza unei cunoașteri prin familiarizare cu propriile sale stări de conștiință (și că sunt ale sale), în special cu natura actelor sale voliționale, din punctul de vedere al persoanei întâi. Acest contact conștient direct, la persoana întâi, cu natura alegerilor noastre și cu texturile fenomenologice ale gândurilor noastre, active și pasive și simțământul conștient că suntem originatori ai acțiunilor noastre și că avem o putere activă de a alege reprezintă o justificare *prima facie* pentru libertarism. La acest punct, vom aborda un prim set de *obiecții, în special din neuroștiințe*. Experimentele neuroștiințifice (precum cele ale lui Libet și Haynes) care pretind să infirme această argument vor fi criticate pentru limitările lor metodologice și interpretative. Al treilea argument, bazat pe *akrasia* sau acțiunile voinței slabe, va susține faptul că oamenii acționează uneori contrar celor mai puternice dorințe sau preferințe ale lor (fenomenul akrasiei) contrazicând teoriile cauzale ale acțiunii care susțin că cele mai puternice motive determină întotdeauna acțiunea. Problema pusă de *akrasia* teoriei cauzale a acțiunii este faptul că pare a dovedi că satisfacerea condițiilor cerute de teorie nu este o condiție necesară pentru a acționa liber. Akrasia demonstrează o putere activă a agentului de a se sustrage determinării motivelor. Al patrulea argument în favoarea existenței libertății libertariste de tip agent cauzal este sugerat de *superioritatea explicativă a teoriei față de explicațiile alternative, precum teoria cauzală a acțiunii*. În primul rând, libertarismul agent-cauzal explică mai bine situațiile

în care apar deviante cauzale, deoarece pe toată durata unor acțiuni, chiar și în acțiunile în care apar aceste deviante cauzale, omul este un agent durabil care posedă putere activă. Aceste situații dovedesc insuficiența explicativă a teoriei cauzale, deoarece arată că agentul nu este liber, deși condițiile teoriei sunt satisfăcute. În al doilea rând, libertarismul agent-cauzal explică mai bine controlul în raport cu lucrurile din interiorul agentului ținând cont de principiul tranzitivității cauzalității. În orice situație în care agentul mișcă obiecte care la rândul lor mișcă obiecte, libertarismul poate vorbi de controlul agentului făcând referire la lucrurile din interiorul lui, deoarece în conformitatea cu această opinie originea absolută a acțiunii este în interiorul agentului, doar agentul în calitate de substanță, distinctă de lucrurile din afara sa, și ca prim mișcător original al acțiunilor sale, cu putere activă, poate realmente controla actul. Teoria cauzală a acțiunii nu poate oferi o explicație focalizată pe necesitatea posedării controlului de către agent în termenii interiori agentului, deoarece agentul ca agregat de părți fizice este supus legilor fizice, în același raport cauzal eveniment-eveniment și prin urmare, lucrurile din interiorul agentului nu diferă de cele din afara agentului, în linii importante pentru subiectul în discuție, decât în locație, formă etc. Al cincilea argument în favoarea libertarismului agent cauzal se bazează pe faptul că *responsabilitatea morală presupune ca agentul să posede control libertarist asupra determinărilor sale*. Bineînțeles, acest argument presupune existența valorilor și datorii morale. Noțiunea de ființă morală responsabilă implică prezența în agent a elementelor specifice trăsăturilor libertății libertariste de tip agent-cauzal. Omul trebuie să înțeleagă legea de care este legat și obligația lui de a o respecta și trebuie să aibă puterea de a face ceea ce este responsabil. Se poate repera o corespondență între putere, pe de-o parte, și obligația morală și responsabilitatea, pe de altă parte. Deși sunt în legătură numai cu acțiunile voluntare, orice limitare a puterii produce o limitare corespondentă a celor două din urmă. În concluzie, fiecare creatură rațională și responsabilă trebuie să aibă un anumit grad de putere asupra determinărilor voinței sale. Lipsa acestei puteri, presupune lipsa responsabilității. Fără această putere, termenii consacrați discursului moral ar trebui scoși din uz. Prin al șaselea argument, focalizat pe *libertatea de gândire* vom încerca să demonstrăm că doar libertarismul de tip agent-cauzal este compatibil cu responsabilitatea epistemică în sens meritoriu (în sensul de a fi lăudat sau învinuit pentru orice gând, idee, judecată sau opinie). Omul este failibil, are lacune în cunoaștere și uneori afirmă și susține convingeri false. Pentru ca el să fie responsabil epistemic se impune puterea de a analiza falsitatea, de a bloca gândurile greșite și de a lua decizia de a le corecta și de a gândi diferit, chiar în circumstanțele în care reperează eroarea de gândire. Altfel spus, pentru a fi responsabil epistemic agentul trebuie să posede cel puțin libertatea deliberării, care se referă la acele alegeri, gânduri, judecăți etc, care nu sunt determinate de cauze antecedente, fie că este vorba de altceva sau altcineva, ci sunt controlate de agentul însuși. Exemplificarea raționalității însăși este posibilă doar acolo unde există o alegere libertaristă autentică între variate cursuri de gândire și acțiune, care face diferența între acestea. În cazul oamenilor, raționalitatea este posibilă doar unde iraționalitatea este posibilă. Posibilitatea ambelor cere libertate. Mai mult, dacă cineva ar fi să aibă opinii justificate, atunci acela ar trebui să fie liber să se supună sau să nu se supună regulilor epistemice. Dacă orice gând și intenție sunt determinate de cauze anterioare și atât conștiința de sine, cât și libertatea sunt iluzii, atunci toate afirmațiile de cunoaștere rațională sunt iluzorii. Prin urmare, nimeni nu poate susține rațional astfel de afirmații. Dacă cineva afirmă determinismul, atunci acela nu poate fi justificat epistemic în îmbrățișarea determinismului. Dacă pentru a dovedi credibilitatea proceselor mentale determinate trebuie să apelăm la aceste procese, aceasta înseamnă a ne asuma în mod flagrant adevărul înainte de a-l dovedi. Utilizarea activă a rațiunii impune libertatea libertaristă. Fără această libertate nu putem face inferențe explicative adevărate, nu putem susține afirmații epistemice, nu putem repera răul epistemic și corecta opiniile greșite.

În fine, toate acestea au constituit baza pentru construirea unui prim argument modal în favoarea naturii agentului volițional ca fiind ontologic distinct de materie.

În fine, așa cum vom arăta în capitolele următoare, aceste argumente filosofice sunt susținute și de alte argumente științifice. O consecință a acestui prim set de argumente este că portretizează agentul care alege nu ca pe o cauză instrumentală pasivă, dependentă de, și parte a unui lanț causal eficient de evenimente determinate, nici chiar dacă lanțul „trece prin” agent „într-un mod corect” sau „greșit”. Argumentele în favoarea libertarismului agent causal impun ca agentul să fie o substanță, de tip suflet, distinctă de natura fizică, cu putere activă asupra gândurilor și determinărilor voinței sale, ca să poată iniția acțiuni fără a fi determinat de stări fizice anterioare.

Capitolul 2: Natura agentului volițional – o pledoarie în favoarea existenței sufletului

Acest capitol se va concentra pe problematica naturii agentului volițional și a naturii stărilor sale mentale conștiente, argumentând în favoarea existenței sufletului ca entitate non-fizică. Având în vedere multitudinea de perspective, ne vom concentra pe contestarea fundamentelor naturalismului fizicalist, care afirmă identitatea sau emergența conștiinței din materie.

Vom începe prin a analiza critic formele de bază ale teoriei identității cu privire la natura conștiinței și a agentului conștient, care susțin că stările mentale sunt identice cu stările cerebrale.

2.1. Teoria identității tip-tip

Această teorie postulează că fiecare tip de stare mentală este identic cu un tip de stare cerebrală. Această perspectivă, numită și *hardware*, consideră că identificarea unor stări mentale specifice cu anumite stări ale creierului este o descoperire științifică, similară cu identificarea fulgerului cu descărcările electrice. Argumentează pe baza principiului parcimoniei și a logicii investigației științifice, susținând că identitățile psihofizice sunt contingente și cunoscute *a posteriori*. Din punct de vedere semantic, deși termenii „durere” și „stimularea fibrelor C” au sensuri diferite, ei se referă la același fenomen. Teoria neagă doar existența substanțelor și proprietăților mentale în sens dualist. Un argument pozitiv în favoarea ei este că, altfel, stările mentale ar fi „pierde-vară nomologice”, în afara sistemului legilor fizice, contravenind închiderii cauzale a fizicii.

2.1.1. Critica teoriei identității tip-tip

Vom încerca, mai întâi, să arătăm că *stările mentale nu sunt identice cu cele fizice* din moment ce putem repera trăsături la cele dintâi pe care cele din urmă nu le posedă. Stările mentale posedă *qualia* – un simțământ calitativ brut, subiectiv, de „cum este să fii” într-o anumită stare mentală (ex: gustul sarmalelor). Stările fizice (ex: un neuron) nu au această proprietate, fapt ce indică o ireductibilitate ontologică. De asemenea, stările mentale au o *ontologie subiectivă, la persoana întâi*, fiind deținute în mod necesar de un subiect simțitor. Această cunoaștere privilegiată este fundamentală și nu poate fi redusă la o descriere obiectivă, la persoana a treia, a creierului. Mai mult, stările mentale se caracterizează printr-o *unitate a conștiinței*, o stare fenomenală atotcuprinzătoare, care nu poate fi explicată de un creier, care este doar un agregat de părți fizice separabile. Tentativele fizicaliste de a explica unitatea prin sincronicitate neuronală se confruntă cu probleme empirice și conceptuale. Chiar și Teoria Informației Integrate (TII), o tentativă recentă de a explica unitatea conștiinței, ar putea fi interpretată ca având fundații dualiste. În plus, stările mentale au *intenționalitate* – acel „despre” sau „cu privire la” ceva, chiar non-existent. Niciuna din stările creierului nu prezintă această trăsătură. În fine, stările mentale *nu au proprietăți geometrice* (mărime, formă, locație), spre deosebire de stările cerebrale. Redefinirea termenului „fizic” propusă de Searle pentru a include componente mentale este o mișcare verbală care nu rezolvă problema fundamentală. În al doilea rând, vom apela la *argumentul cunoașterii*, propus de Frank

Jackson. Acest experiment de gândire implică pe Mary, o cercetătoare genială care cunoaște toate faptele fizice despre culori, dar care nu a experimentat niciodată culoarea roșu. Când este expusă pentru prima dată la roșu, ea învață ceva nou: „cum este să vezi roșu”. Aceasta demonstrează că nu toate faptele sunt fapte fizice și că proprietățile fenomenale sunt distincte și ireductibile la proprietățile fizice. În al treilea rând, ne vom orienta spre *argumentul conceptibilității corpurilor fizice lipsite de „qualia”*. David Chalmers argumentează că este conceptibil, și prin urmare metafizic posibil, să existe o ființă identică fizic cu un om, dar lipsită total de experiențe conștiente (un „zombi filosofic”). Dacă o astfel de lume este posibilă, atunci conștiința este non-fizică. Versiunile acestui argument au fost susținute și de Descartes, prin conceptibilitatea mașinăriilor umane lipsite de rațiune și continuă să fie un argument puternic. În al patrulea rând, ne vom focaliza asupra *problemei realizării multiple*. Această obiecție, elaborată de Hilary Putnam și Jerry Fodor, subliniază că o stare mentală specifică (ex: durerea) poate fi experimentată de ființe cu mecanisme neuronale foarte diferite (oameni, marțieni, caracatițe). Dacă durerea ar fi identică cu o anumită stare cerebrală umană, celelalte ființe nu ar putea experimenta durerea. Descoperirile din neuroplasticitate confirmă că aceeași persoană poate experimenta conștiința prin seturi diferite de corelări neuronale, sugerând că mintea nu este identică cu anumite zone cerebrale. Aceasta este un argument împotriva fizicalismului și în favoarea dualismului.

2.2. Teoria identității instanță – instanță

Ca răspuns la problema realizării multiple, această teorie susține că pentru orice instanță specifică a unui tip mental, acea instanță este identică cu o instanță specifică a unui tip fizic.

2.2.1. Critica teoriei identității instanță – instanță

Toate criticile adresate teoriei identității tip-tip, cu excepția realizării multiple, se aplică și acestei variante. În plus, această teorie se confruntă cu *problema elementului unificator*. Ce anume face ca instanțe neurofiziologice constitutive diferite (SC1, SC2, SC3) să fie instanțe ale aceleiași stări mentale (SM1)? Teoria nu poate oferi un răspuns, deoarece nu poate apela la proprietatea intrinsecă de „calitate simțită conștientă” fără a abandona reducționismul ontologic.

2.3. Funcționalismul

Teoria susține că stările mentale sunt definite de *rolurile lor funcționale* (relațiile cauzale cu intrările senzoriale, ieșirile comportamentale și alte stări interne). Inspirat de analogia computerului (mintea ca software, creierul ca hardware), funcționalismul mașinist și cel computațional pretind să ofere o explicație exhaustivă a minții.

2.3.1. Critica funcționalismului fizicalist

Deși sunt multe critici pe care le putem aduce funcționalismului, ne vom limita cercetarea doar la câteva dintre ele. Cea mai mare parte din obiecțiile aduse împotriva teoriei identității tip – tip și instanță – instanță se aplică și funcționalismului, precum argumentul intenționalității mentalului, unitatea conștiinței fenomenale, argumentul cunoașterii etc. Un prim argument asupra căruia ne vom focaliza în această secțiune, aplicat și teoriilor identității abordate la secțiunea anterioară, va fi *argumentul „qualiei” absente*. Chiar dacă un robot ar putea simula comportamentul asociat durerii, el nu ar fi în durere, deoarece proprietatea conștientă specifică durerii ar fi absentă. Funcționalismul ignoră aspectul calitativ esențial al experiențelor conștiente. Prin al doilea argument, cel al „qualiei” inversate, vom arăta că este posibil ca doi oameni să aibă exact aceleași roluri funcționale (ex: să sorteze obiecte „roșii”), dar să experimenteze culori inversate (unul vede roșu, celălalt albastru). Aceasta demonstrează că stările mentale nu pot fi reduse la stări funcționale. Al treilea argument, *argumentul națiunii chineze*, ne va servi pentru a arăta că un sistem masiv de oameni care mimează funcțiile unui creier la scară națională ar îndeplini toate condițiile funcționaliste, dar intuiția ne spune că populația Chinei nu ar avea o conștiință totală, unificată, demonstrând eșecul funcționalismului de a explica qualia. Ultimul argument al acestei secțiuni va fi

argumentul camerei chineze al lui John Searle. Searle arată că o persoană într-o cameră care manipulează simbolice caractere chinezești conform unor reguli, fără a înțelege chineza, simulează înțelegerea, dar nu o posedă. Aceasta infirmă pretenția funcționalismului că îndeplinirea rolurilor funcționale este echivalentă cu înțelegerea sau conștiința.

2.4. Teorii ale supravenienței emergente

În secțiunea a patra, vom analiza critic perspective care, deși încearcă să rămână fidele naturalismului, apelează la conceptul de *supraveniență emergentă* pentru a evita reducționismul strict.

2.4.1. Clasificarea supravenienței

Superveniența structurală nu presupune supravenirea unor noi tipuri de proprietăți diferite de cele de la nivelul subvenient. Proprietățile care supravin sunt constituite din părțile, proprietățile, relațiile și evenimentele de la nivel subvenient. Este vorba doar de o nouă configurație a entităților subveniente care poate necesita un nou concept pentru a o descrie sau a se referi la ea. *Supraveniența emergentă* postulează apariția unor proprietăți noi, ireductibile, care sunt ontologic distincte de proprietățile de la nivelul subvenient, apărând atunci când un sistem atinge un anumit prag de complexitate.

2.4.2. Epifenomenalismul

Această concepție susține că stările mentale sunt cauzate de stări fizice ale creierului, dar nu au ele însele nicio putere cauzală asupra evenimentelor fizice. Conștiința este un „subprodus” inert, o „spumă pe val”. Susținătorii se bazează pe studii neuroștiințifice (ex: Libet – Haynes, abordate în capitolul întâi și Soon et al., 2008).

2.4.2.1. Critica epifenomenalismului

Vom arăta că epifenomenalismul se confruntă cu trei probleme majore. Mai întâi, *problema cunoașterii sau a accesului cognitiv*. Dacă stările mentale sunt cauzal inerte, cum putem ști sau avea convingeri despre propriile noastre stări mentale? Credința noastră despre durere, de exemplu, nu ar fi cauzată de durerea în sine, ci direct de procesele cerebrale subiacente, ceea ce subminează încrederea în introspecție și în însăși cunoașterea faptului că epifenomenalismul este adevărat. În al doilea rând, epifenomenalismul se confruntă cu *autosubminarea epistemică prin problemele memoriei și mărturiei*. Richard Swinburne (2011) argumentează că, dacă epifenomenalismul este adevărat, ar fi imposibil să avem credințe justificate bazate pe memorie (amintirile nu ar fi cauzate de experiențe mentale trecute) sau mărturie (intențiile conștiente de a raporta adevărul nu ar cauza vorbirea). Prin urmare, justificarea oricărei teorii științifice (inclusiv epifenomenalismul) ar fi subminată. În al treilea rând, epifenomenalismul întâmpină *problema indemonstrabilității legilor mental-fizice*. Michael Pauen (2006) arată că, dacă qualia sunt epifenomenale și legile care leagă fizicul de mental sunt contingente și independente, epifenomenalismul nu poate justifica existența acestor legi, deoarece nu putem avea dovezi (prin memorie) că ne aflăm într-o lume în care ele sunt valabile.

2.4.3. Fizicalismul non-reducționist al supravenienței emergente

Această formă dominantă de fizicalism combină aderarea la fizicalismul supraveniențial cu anti-reducționismul, susținând că proprietățile mentale sunt ireductibile ontologic la cele fizice, dar supravin din acestea și exercită eficiență cauzală.

2.4.3.1. Critica fizicalismului non-reducționist al supravenienței emergente

Apelând la critici din interiorul naturalismului, mai întâi, vom argumenta *incompatibilitatea teoriei cu ontologia naturalistă și inconsecvența ei logică*. Naturaliști precum Paul M. Churchland (1984) și D.M. Armstrong (1968) argumentează că naturalismul nu permite apariția din nimic a unor entități sau proprietăți ontologic distincte din componente pur fizice. Postularea unor principii de analiză diferite pentru sistemele spațio-temporale este o „falsificare a naturalismului” (Horgan, 1993). În al doilea rând, vom apela la *argumentul fizicist din completitudinea fizicii*. David Papineau (1993) susține că „orice efect fizic are o

cauză fizică suficientă”. Dacă proprietățile mentale ar fi distincte și cauzal eficiente asupra lumii fizice, ele ar introduce noi lanțuri cauzale, încălcând principiul completitudinii fizicii și ducând la reducționism sau epifenomenalism. În al treilea rând, vom atrage atenția asupra *problemei excluderii cauzal-explicative și neinteligibilitatea cauzării mentale*. Jaegwon Kim (1993; 1997) a elaborat „răzbunarea lui Descartes”, o dilemă conform căreia cauzalitatea mentală este neinteligibilă indiferent dacă supraveniența minte-trup ține sau falimentează. Kim concluzionează că, pentru a ieși din această situație, fizicistul non-reducționist trebuie fie să renunțe la anti-reducționism, fie să accepte că mentalul nu are relații cauzale cu fizicul (eliminativism sau o formă de dualism). În al patrulea rând, teoria *subminează realismul științific al naturalismului și deschide calea spre teologie*. Existența proprietăților mentale ontologic distincte și cauzal eficiente este incompatibilă cu epistemologia și ontologia naturalistă strictă. Se notează că subiectivitatea devine o „ușă prin care noțiunile mistice, iraționale și religioase pot intra”. Acest lucru este un avantaj din perspectiva tezei noastre, dar o problemă pentru fizicalism. În fine, ne vom opri asupra *problemei adecvării supravenienței ca bază teoretică*. Supraveniența în sine este problematică. Problemele de *formulare* (supraveniența slabă, globală, tare) nu reușesc să fie suficient de robuste fără a duce la reducționism. Problema *asimetriei* arată că supraveniența nu implică dependența asimetrică dorită de fiziciști. Problema *explicației* arată că supraveniența este compatibilă cu teorii contradictorii (reducționism și epifenomenalism), făcând-o incapabilă să ofere o explicație fundamentală.

2.4.4. Naturalismul biologic

Naturalismul biologic al lui John Searle, prezintă conștiința și stările mentale ca stări și procese biologice emergente, cauzate de procesele neurobiologice de nivel inferior și capabile să funcționeze cauzal. El susține o reducere cauzală, dar nu ontologică a conștiinței.

2.4.4.1. Critica naturalismului biologic

Vom arăta că o primă problemă a teoriei este *limitarea conceptului de conștiință la stările de conștiință*. Se subliniază că Searle reduce conștiința la aspectul fenomenal, ignorând complexitatea sa (conștiința de sine, accesul la informație, unitatea, memoria etc.). În al doilea rând, teoria poate fi *redușă la corelări contingente*. Se arată că, în ciuda afirmațiilor lui Searle, naturalismul său biologic se bazează pe simple corelări contingente între fizic și mental, nu pe un mecanism explicativ solid. În al treilea rând, vom argumenta că, în ciuda negărilor lui Searle, viziunea sa este de fapt o formă de *dualism al proprietății*, iar conceptul său de „reducție cauzală” (unde puterile cauzale ale conștiinței sunt identice cu cele ale substratului neuronal) conduce la *epifenomenalism*. În al patrulea rând, vom arăta că argumentul lui Kim (1995) împotriva supravenienței emergente se aplică direct naturalismului biologic, generând *problema supradeterminării cauzale* (un eveniment mental și unul biologic cauzează același efect fizic), *ceea ce face cauzalitatea mentală neinteligibilă*.

În concluzie, această cercetare arată că explicațiile oferite de aceste teorii, care stau la baza unui spectru larg de alte teorii și nuanțe conceptuale, sunt limitate în încercarea de a înțelege natura conștiinței. Acestea nu sunt definitorii în dezbateră conștiință - creier, ci lasă ușa deschisă pozițiilor non-reducționiste și non-fizicaliste, precum formele creștine de dualism teist. Pe baza criticilor aduse acestor teorii, vom portretiza conștiința ca fiind ontologic distinctă de stările neuronale, imaterială și ireductibilă, caracterizată de qualia, subiectivitate epistemică (acces direct și privat) și unitate fenomenală subsumatoare. Aceste trăsături reclamă un subiect ontologic distinct de stările cerebrale, un suflet simplu și non-fizic, capabil să dețină aceste stări totale și unificate.

Capitolul 3: Argumente din biologie și neuroștiință în favoarea libertarismului agent-cauzal și a existenței sufletului

Acest capitol își propune să exploreze un set de argumente empirice din biologie și neuroștiință care, deși nu sunt în sine filosofice, oferă un sprijin considerabil tezei noastre, contrazicând determinismul naturalist și fizicalismul.

3.1. Primatul filosofiei în raport cu argumentele științifice

Vom începe prin a reafirma primatul filosofiei în dezbateră minte-corp, arătând că datele neurofiziologice sunt adesea empiric echivalente pentru interpretări filosofice diferite. Prin urmare, neuroștiința nu poate decide de una singură în această dezbateră, ci necesită un cadru filosofic interpretativ. Afirmarea primatului filosofiei presupune stabilirea unei priorități în cercetare, nu excluderea datelor empirice. Din cele afirmate, nu rezultă că datele empirice nu sunt niciodată relevante pentru a construi un caz în favoarea unei viziuni metafizice. Este adevărat că datele empirice prin ele însele nu oferă vreun temei absolut în favoarea unei poziții determinist fizicaliste sau a uneia libertarist dualiste, dar există unele aspecte în care o viziune sau alta sunt în concordanță logică cu datele empirice și aceste date pot contribui la construirea unui *caz cumulativ* pentru o perspectivă sau alta. Tocmai construirea unui astfel de caz cumulativ ne animă cercetarea și considerăm că aceste studii trebuie aduse în atenție pentru a ne apropia de o înțelegere mai obiectivă a subiectului în discuție. Mai mult, deși perspectivele pe care le abordăm sunt fundamentale filosofice, ele pot genera un program de cercetare și pot face anumite predicții.

3.2. Boli rare și intervenții chirurgicale pe creier

În această secțiune, vom analiza o serie de cazuri clinice rare și intervenții chirurgicale pe creier care pun sub semnul întrebării modelele reduționiste.

3.2.1. Hemisferectomia și persoanele născute cu o singură emisferă

Vom prezenta cazuri de indivizi cu doar jumătate de creier care manifestă un câmp fenomenal unificat și abilități cognitive superioare. Aceasta contrazice ideea că o anumită zonă sau întreg creierul este necesar pentru conștiință.

3.2.2. Hidrocefalia

Vom discuta cazuri remarcabile de pacienți cu un țesut cerebral redus drastic (chiar și 5-10% din masa normală) care, totuși, demonstrează funcții cognitive și comportamentale normale. Aceasta sugerează o „plasticitate radicală a sufletului”, capabilă să compenseze deficitul structural cerebral, infirmând pretențiile lui Churchland (1995) despre absența sinelui fără o rețea neuronală completă.

3.2.3. Tulburarea de identitate disociativă (DID)

Vom arăta cum schimbările de personalitate în DID sunt însoțite de modificări fiziologice și cerebrale radicale – un alter ego poate fi orb, altul alergic etc. – indicând că stările mentale produc schimbări în creier și trup, nu invers, și că mintea are eficacitate cauzală, infirmând epifenomenalismul.

3.3. Plasticitatea autoindusă – antrenarea minții pentru transformarea creierului

Vom prezenta studii care sugerează că, subiecții pot influența în mod previzibil, „cam în același fel în care antrenamentul fizic condiționează în mod fiabil mușchii”, prin acțiuni *conștiente* și repetate în mod *voluntar*, etapele obișnuite de dezvoltare ale creierului lor, pot produce modificări structurale și funcționale adaptative sau maladaptative ale creierului, inclusiv la nivel de receptare și prelucrare a datelor experienței. Studiile arată că dobândirea voluntară de noi cunoștințe, terapiile cognitive, și practicarea meditației pot induce modificări structurale și funcționale în creier. Acestea includ creșterea densității materiei cenușii, remodelarea rețelelor neuronale și reglarea emoțiilor, sugerând libertatea voinței și ireductibilitatea minții la creier. De asemenea, vom explora modul în care simpla exersare mentală a unor mișcări poate produce modificări neuronale, sugerând că mintea este agentul

activ care modelează creierul, nu invers. Aceste descoperiri subliniază limitele explicative ale teoriei identității.

3.4. Biofeedback-ul, neurofeedback-ul - capacitatea minții de a influența starea de sănătate a întregului corp

Vom arăta că oamenii pot învăța voluntar să-și controleze pulsul, tensiunea musculară, temperatura pielii și chiar ritmul cardiac, ceea ce era considerat anterior sub control involuntar. Vom prezenta studii care atestă puterea minții de a vindeca, influențând remisii în cancer, ameliorarea durerii cronice, reducerea stresului și anxietății. Vom discuta rolul relațiilor sociale și al altruismului în longevitate și sănătate și impactul negativ al emoțiilor și conflictelor conjugale asupra imunității. Acestea sugerează o cauzalitate de sus în jos, de la minte spre corp și dualitatea dintre stările mentale și cele fizice. Terapiile prin neurofeedback sugerează aceeași dualitate minte-creie și că putem învăța să ne controlăm voluntar undele cerebrale și chiar anumite zone specifice ale creierului, evocând posibilitatea ca structurile cerebrale care funcționează anormal în tulburările de dispoziție să fie controlate cu ajutorul neurofeedback-ului imagisticii rezonanței magnetice funcționale în timp real.

3.5. Epigenetică și neurogeneză – puterea minții de a modifica expresiile genelor și de a influența procesele de formare și dezvoltare de noi neuroni

Vom prezenta studii din epigenetică care sugerează că ne putem modifica expresiile genelor prin acțiuni voluntare conștiente precum terapii cognitive comportamentale, recadrare cognitivă, alte intervenții psihoterapeutice sau simple modificări de ordin comportamental. Acestea vizează reglarea unor expresii genetice care produc schimbări în mecanismele fiziologice corelative având ca rezultat un progres calitativ al vieții. Acestea sugerează că mintea nu este doar un produs al genelor, ci le poate influența activ. Neurogeneza consolidează rezonabilitatea libertarismului agent-cauzal și a existenței sufletului, sugerând că acțiunile noastre voluntare conștiente (exerciții fizice, dietă, ambient social) influențează procesele de formare și dezvoltare a neuronilor noi prin diferențierea celulelor stem neuronale care au loc în zona hipocampului și a girusului dentat, care la rândul ei are un impact radical asupra sănătății noastre.

3.6. Placebo / Nocebo – puterea credinței de a însănătoși sau de a îmbolnăvi

Vom prezenta studii care sugerează că simpla credință în eficiența unui tratament (chiar inert) poate produce ameliorări semnificative în diverse afecțiuni, reafirmând puterea causală a stărilor mentale. De asemenea, vom ilustra cum așteptările negative pot agrava simptomele sau declanșa efecte dăunătoare, subliniind că mintea este un agent causal activ.

3.7. Experiențele aproape de moarte și experiențele în afara trupului

Vom prezenta studii focalizate pe cazuri coroborate de indivizi care raportează că au avut experiențe aproape de moarte (EAM), experiențe conștiente lucide (gândire, percepție, memorie) în absența activității cardiace și a celei cerebrale, sugerând că sinele poate exista și funcționa independent de creier. Cazurile copiilor mici și ale nevăzătorilor din naștere care „văd” în timpul EAM vor întări acest argument. EAM și experiențele în afara trupului (EAT), prezente în bibliografia impresionantă disponibilă și coroborate de martorii oculari sau de alte mărturii relevante, consolidează atât rezonabilitatea ideii că sinele uman conștient supraviețuiește în ciuda morții biologice, cât și posibilitatea ca acesta să existe fără trup, sugerând ireductibilitatea stărilor mentale la cele neuronale. De asemenea, aceste studii susțin posibilitatea ca stările mentale conștiente să continue să existe, chiar după moarte, într-o dimensiune transcendentă a realității, accesibilă stărilor noastre conștiente (în cadrul unor EAM, EAT sau a unor experiențe revelaționale similare). În fine, vom evidenția impactul transformator al EAM/EM asupra vieții individuale, precum și informațiile obținute de cei ce au avut EAM sau EAT care nu puteau fi cunoscute pe cale naturală, infirmând explicațiile reduționiste (halucinații, creier pe moarte etc.).

3.8. Experiențele mistice

Pentru a ne consolida argumentația, vom apela și la studii neurologice focalizate pe experiențele mistice (EM). Subiectul uman este așezat în contact cu ceea ce pare a fi o dimensiune nevăzută, nonmaterială și mai vastă a realității, în contextul căreia acesta se întâlnește cu entități spirituale și experimentează stări de expansiune a capacităților mentale și a cunoașterii, sentimente de pace și bucurie, un sens al unei legături mai profunde între propriul sine, cel al semenilor și divinitatea, iar în unele cazuri subiectul intră în posesia unor informații imposibil de cunoscut pe cale naturală. De cele mai multe ori, EM impactează radical viața celor ce le experimentează. Toate aceste cercetări pledează în favoarea ideii că atât stările noastre mentale, cât și noi ca posesori ale lor nu suntem reduși la stările noastre cerebrale. De asemenea, pe linia EAM și a EAT, EM sunt argumente în favoarea rezonabilității ideii că există o dimensiune nevăzută a realității interconectată cu cea văzută, la care putem avea acces conștient în varii condiții neurofiziologice. În aceste experiențe, noi putem transcende limitele senzoriale ale acestui trup și ne putem conecta la sfera specifică „temeiului ființei”. Aici, vom contrazice interpretările care reduc aceste experiențe la epilepsie sau stimulări cerebrale, arătând că, deși există corelate neuronale, creierul acționează mai degrabă ca un „filtru”, iar psihedelicele pot facilita accesul la aceste experiențe.

3.9. Efectele acțiunilor voluntare conștiente cu caracter religios

Vom apela la studiile focalizate pe acțiunile voluntare conștiente cu caracter religios sugerează că suntem suflete care posedăm libertatea de a alege și de a face ceea ce vrem, deoarece aceste acțiuni pot ajuta la îmbunătățirea și menținerea comportamentelor sănătoase, a sănătății mentale și a relațiilor sociale.

Acest tur de orizont științific se va constitui ca un set de argumente foarte puternice și deloc neglijabile atât în dezbaterile determinism naturalist vs. libertatea voinței, cât și în dezbaterile fizicism vs. dualism, sugerând, pe de-o parte, ideea că suntem agenți liberi, iar, pe de altă parte, ideea că stările noastre mentale sunt distincte de stările cerebrale și că cele dintâi au un efect causal asupra celor din urmă.

Capitolul 4: Organicismul neo-tomist – o perspectivă științifico-metafizică cu privire la natura agentului causal

În acest capitol, vom propune o nouă perspectivă metafizico-științifică, teist creștină, cu privire la natura umană, în general, și cu privire la relația suflet-trup, în special, care v-a servi drept cadru coerent și robust pentru integrarea tuturor argumentelor și fenomenelor anterioare. Din acest punct de vedere, în oceanul de „ism-uri” caracteristice multitudinii de poziții filosofice cu privire la acest subiect de analiză, de veacuri bătătorit, am îndrăznit să mai adăugăm încă o picătură pe care am numit-o „organicism neo-tomist”. Noutatea adusă de optica noastră nu constă într-o perspectivă cu totul nouă, ci în modificările aduse tomismului clasic și perspectivei morelandiene și în abordarea holistică a subiectului care integrează descoperirile științifice relevante din domeniul biologiei, neuroștiinței și mecanicii cuantice.

4.1. Tomismul clasic: Tratatul despre natura umană al lui Toma din Aquino conform Summei Theologica, Ia, qq. 75-89

Vom prezenta poziția noastră în contrast cu cea tomistă, oferind o expunere, plecând de la surse primare, a tratatului despre natura umană al lui Toma din Aquino conform Summei Theologica, Ia, qq. 75-89, pentru a creiona, pe această bază, câteva din punctele fundamentale în care ne deosebim de tomismul clasic. În acest sens, vom sublinia concepția sa despre suflet ca formă substanțială și principiu prim al vieții, care este noncorporal și subzistent. Vom prezenta rolul intelectului și al voinței ca facultăți ale sufletului și concepția sa despre liberul arbitru, care, deși afirmă responsabilitatea umană, este adesea interpretată ca un compatibilism cu determinismul divin.

4.2. Critici și modificări ale poziției tomiste clasice. Spre organicismul neo-tomist

Alăturat mai multor critici, vom identifica punctele în care ne distanțăm de tomismul clasic. Vom contrazice ideea că fetusul are succesiv suflete senzitive și vegetative, fiind înlocuite mai târziu de sufletul intelectual și vom susține prezența și operativitatea sufletului încă de la concepție. Spre deosebire de Aquino, vom argumenta că și animalele posedă suflete subzistente, deși distincte de cel uman. Vom critica soluția lui Aquino, materia desemnată ca principiu al individuației, susținând că diferența dintre suflete este intrinsecă acestora și că o natură universală este relaționată unei componente individualizante. Mai mult, spre deosebire de Aquino, care identifică persoana cu compozitul corp-suflet, vom identifica persoana cu sufletul (particularul fin), care conține o exigență naturală pentru întrupare. Vom extinde rolul sufletului de la cauză formală și finală la cauză eficientă a corpului, o distincție crucială față de tomismul clasic.

4.3. Fundamentele organicismului neo-tomist

În această secțiune, vom detalia fundamentele organicismului neo-tomist. Vom reafirma definiția sufletului ca substanță simplă, spațial neextinsă, care conține capacitățile pentru conștiință și pentru animarea, vivificarea și dezvoltarea teleologică a trupului. Esența sufletului este constituită din proprietăți determinate/determinabile și anume de personalitatea umană.” Conștiința fenomenală, atribuită sufletului, se manifestă în cel puțin cinci stări: senzații, gânduri, credințe, dorințe și acte de voință. Sufletul are anumite părți inseparabile, numite facultăți (precum mintea, voința) care conțin în mod natural un set de capacități asemănătoare. Fundamentul pe baza căruia un lucru aparține la tipul său natural este esența sufletului, înțeleasă în termenii esențialismului aristotelian. „Persoana umană este identică cu sufletul său (particularul fin), care conține trei constituenți metafizice - o esență umană, exemplificare și un particular simplu.” Vom adopta o formă de vitalism unde sufletul joacă un rol cauzal direct în structura și funcționarea fizică a corpului, fiind un plan real al trupului (cauză formală), un ghid teleologic (cauză finală) și un originator al proceselor de dezvoltare (cauză eficientă). Vom sublinia că sufletul este holonimic prezent în trup și că informația din suflet, similar conceptului de informație ireductibilă din biologie, călăuzește teleologic organismul. Vom argumenta că trupul este un mod al sufletului, nu o substanță separată, ceea ce explică dependența trupului de suflet pentru existență și coerență. Cu privire la rolul ADN-ului, pe baza dovezilor considerabile din biologie, vom susține o perspectivă organocentrică și nu una genocentrică. Organicismul nostru presupune organicismul biologic, dar nu vice versa. Din perspectiva organicismului nostru: „(1) organismul ca întreg este ontologic anterior părților sale inseparabile; (2) părțile trupului organismului sunt în relații interne cu alte părți și cu esența sufletului, acestea fiind literalmente entități funcționale (inima funcționează literal pentru a pompa sânge); (3) funcțiile operaționale ale trupului sunt înrădăcinate în structura internă a sufletului, structura internă sau esența fiind planul, informația responsabilă pentru structura și funcțiile trupului; (4) trupul se dezvoltă și crește teleologic ca o serie de evenimente de dezvoltare care apar pe o cale de tip lege, înrădăcinată în esența internă a sufletului uman; (5) prima cauză eficientă a caracteristicilor trupului uman este sufletul, iar părți diferite ale trupului, inclusiv ADN -ul și genele, sunt cauze instrumentale importante pe care sufletul le folosește pentru a produce trăsăturile care apar; (6) trupul este un mod al sufletului (sufletul ar putea exista fără trup dar nu invers; un trup fără suflet este un cadavru), astfel este o structură fizică însuflețită, prin urmare, sunt două aspecte ale trupului - un aspect fizic și unul sufletec, imaterial.”

4.4. Organismul uman din perspectiva relației întreg – părți

Vom compara această perspectivă cu concepțiile fiziciste reduționiste și non-reduționiste despre relația întreg-părți, arătând că organicismul neo-tomist oferă o explicație superioară a organismului viu. Pentru a evidenția modul în care fiecare perspectivă explică organismul uman, analiza comparativă se va concentra pe șapte aspecte cheie: deținerea

fundamentală de proprietăți, unitatea în timp, identitatea în urma schimbării, schimbarea de tip lege, unitatea apartenenței la clasă, teleologia și funcționarea normativă intrinsecă și problema individuației.

Un element central al acestei secțiuni este propunerea unei *abordări hibride cu privire la felul în care substanța și particularii simpli au proprietăți*, care se constituie ca o primă distincție între poziția noastră și cea morelandiană. Noi vom susține că substanțele au proprietăți constituente în timp ce întregii simpli, particularii simpli, au proprietăți într-o manieră relațională, și că particularii simpli împreună cu proprietățile pe care le exemplifică sunt părți inseparabile ale substanței care îi deține. Altfel spus, substanțele sunt entități simple (în sensul că sunt particulari indivizibili) și complexe (constituite din proprietăți, părți, capacități etc), care posedă intrinsec o natură care este exprimată și parțial explicată prin proprietăți care sunt literal constituenți în substanță, iar entitățile simple, precum particularii simpli își definesc natura prin proprietățile pe care le au în mod relațional și în conformitate cu teoria abundentă a proprietăților. Această modificare ne permite să ne împărtășim de un set de beneficii pe care le are teoria abundentă a proprietăților.

4.5. Organicismul neo-tomist și corelatele neuronale ale conștiinței

Vom explora și fundamenta o perspectivă organicistă neo-tomistă extinsă, oferind o explicație robustă și nuanțată a relației dintre suflet și corp, cu un accent deosebit pe corelatele neurale ale conștiinței (CNC). După o prezentare scurtă doar a unor asemănări și diferențe între poziția noastră și cea a hilemorfismului neo-tomist a lui M. Owen, pentru a aprofunda mecanismul explicativ al CNC, vom integra în perspectiva noastră și o variantă modificată a ceea ce Owen a numit „puterile minte-corp” (PMC). Modificarea PMC, a fost impusă de obiecția că, dacă materia ar avea o putere „activă” intrinsecă care să influențeze ontologic sufletul (chiar și în sens pasiv-activ, așa cum sugerează Owen), aceasta ar putea submina rolul sufletului ca agent primar și ireductibil. Modificarea noastră este legată de felul diferit în care definim puterea activă. Puterea activă este specifică doar sufletului, iar materia posedă doar putere pasivă. Există o diferență esențială între cele două modele. Modelul lui Owen, propune o interdependență ontologică și funcțională simetrică între puterile mentale și fizice, unde fiecare depinde ontologic de manifestarea celeilalte. Formularea noastră, în schimb, stabilește o dependență asimetrică. Pe de-o parte sufletul (putere activă) are o dependență funcțională de trup (putere pasivă) pentru manifestarea sa în lumea fizică. Trupul este un instrument, un mediu. Pe de altă parte, trupul (putere pasivă) are o dependență ontologică și cauzală de suflet (putere activă) pentru activarea și actualizarea sa. Sufletul este cauza eficientă care dă viață și modelează. Diferența la nivelul „parteneriatului puterilor” este că Owen sugerează o co-dependență ontologică bidirecțională, aproape simetrică, între puterile mentale și fizice. În contrast, teoria noastră propune un parteneriat asimetric, ierarhic, unde sufletul este cauza activă primară care actualizează și modelează materia pasivă, aceasta din urmă servind ca mediu indispensabil pentru manifestarea acțiunilor sufletului în lumea fizică. Sufletul este dirijorul, iar corpul este orchestra, capabilă să cânte doar sub bagheta dirijorului. Astfel, puterile mentale ale sufletului sunt intrinsec active, în timp ce puterile fizice ale trupului sunt pasive, funcționând ca puteri partenere interdependente. Manifestarea naturală a unei puteri mentale active depinde de manifestarea puterii pasive corespondente a trupului, iar reciproc, manifestarea puterii pasive a trupului este condiționată de activarea sa de către puterea mentală activă a sufletului. Dependența se referă la necesitatea unui mediu material (trupul, cu puterile sale pasive) pentru ca puterea activă a sufletului să se poată actualiza și manifesta *în și prin lumea fizică*. Din perspectiva cauzalității fundamentale, trupul nu este nici necesar, nici suficient pentru puterea activă a sufletului. Modelul nostru explică CNC-urile prin această interdependență a puterilor minte-corp, care, fiind puteri partenere, se co-manifestă natural. Aceasta justifică suplimentar de ce stările conștiente și activitatea neuronală corespund.

La acest punct, organicismul neo-tomist arată că relația dintre suflet și plasticitatea neuronală este deosebit de relevantă, dezvăluind straturi de manifestare ale sufletului. În primul rând, există *manifestări inconștiente ale sufletului* care pot produce o plasticitate fundamentală. În al doilea rând, există *manifestări conștiente ale sufletului* care pot produce plasticitatea autoindusă. În finalul secțiunii, vom lista *beneficiile* perspectivei noastre pentru cercetarea neuroștiințifică și biologică

4.6. Organicismul neo-tomist și biologia cuantică

4.6.1. Biologia cuantică și teoria minții cuantice

În această secțiune, mai întâi, vom expune elemente din biologia cuantică și teoria minții cuantice care sugerează că procesele mentale pot fi modelate ca având o natură cuantică (superpoziție, interferență, înlănțuire). Biologia cuantică explorează aplicarea mecanicii cuantice la sistemele biologice, explicând fenomene precum fotosinteza și navigația păsărilor, acolo unde biologia clasică este insuficientă. Cercetări recente sugerează că procesele cuantice, inclusiv înlănțuirea cuantică și fluctuațiile cuantice, joacă un rol crucial în structura ADN-ului și în procese biologice fundamentale, infirmând ideea că mediile biologice sunt prea „zgomotoase” pentru efectele cuantice. În paralel, teoria minții cuantice propune că formalismul matematic al mecanicii cuantice poate modela procesele mentale, explicând aspecte precum suprapunerea ideilor sau „înlănțuirea” gândurilor. Această teorie indică prezența *qubiților* cuantici în creier, în special în microtubuli, sugerând că aceștia pot acționa ca un computer cuantic, mediind conștiința și luarea deciziilor. Problema măsurării în mecanica cuantică, care necesită un „observator” pentru colapsul funcției de undă, este adesea interpretată ca un argument pentru existența unei conștiințe ireductibile, non-fizice, care interacționează cu creierul la nivel cuantic.

După expunerea studiilor care pledează în favoare teoriei minții cuantice, vom propune integrarea biologiei cuantice ca parte indisolubilă a mecanismului explicativ al organicismului neo-tomist, aducând astfel noi argumente în favoarea existenței sufletului și a libertarismului agent-cauzal. Rolul biologiei cuantice este central în explicarea mecanismului de interacțiune a organicismului neo-tomist. Noi propunem că sufletul acționează asupra trupului prin medierea proceselor cuantice. Sufletul determină colapsul funcției de undă în contextul trupului în general, și în context neuronal, în special. Ideea că observatorul necesitat de mecanica cuantică poate fi interpretat ca fiind sufletul oferă un punct de intrare pentru influența acestui agent non-fizic asupra materiei. Indeterminismul intrinsec al mecanicii cuantice oferă un spațiu pentru liberul arbitru libertarist, permițând sufletului să aleagă, prin mediere cuantică, dintr-un set de posibilități pentru a le actualiza în realitatea fizică. Microtubulii, cu proprietățile lor cuantice (tubulinele ca „qubiți cuantici” în superpoziție), sunt identificați ca una din interfețele materiale prin care sufletul influențează conștient și intențional materia și transformă potențialitățile cuantice în actualități fizice. Toate acestea, dovedesc că perspectiva noastră, deși se inspiră din modelele de cogniție cuantică, ea nu identifică mintea cu un câmp cuantic sau cu rezultatul unei computații cuantice. Această îi oferă o putere explicativă mai mare, evitând obiecțiile care se aduc atât teoriei minții cuantice, cât și perspectivelor libertariste fiziciste fundamentate în indeterminismul cuantic.

Pe baza diferențierii din secțiunea precedentă, perspectiva noastră distinge două moduri de influență a sufletului, mediate prin procese cuantice. Mai întâi, există o *influență inconștientă*, prin care sufletul, ca principiu vital, dirijează, prin diverse interfețe prezente în celulele corpului, probabilitățile cuantice la nivel subconștient, asigurând în mod automat dezvoltarea teleologică, homeostazia și plasticitatea primară a corpului. Sufletul fructifică plasticitatea intrinsecă a materiei (puterea ei pasivă de a fi modelată) până la o anumită limită naturală, optimizând resursele disponibile chiar și în cazuri excepționale, cum ar fi cel al persoanelor cu o structură cerebrală redusă. În al doilea rând, există o *influență conștientă, intenționată și liberă a sufletului*, în special prin microtubuli care determină colapsul funcției

de undă în conformitate cu intențiile și scopurile sale, ducând la plasticitatea autoindusă și la acțiuni voluntare, care depășesc limitele acțiunii pur inconștiente. Prin intenție, atenție direcționată și voință (ex: meditație, biofeedback), sufletul exercită o formă superioară de cauzalitate eficientă, remodelând fizic creierul și optimizându-l pentru a manifesta mai eficient anumite stări conștiente. Aceasta explică de ce unii indivizi demonstrează o plasticitate superioară. Modelul nostru afirmă că sufletul posedă capacități care transcend intrinsec limitările materiale. Deși leziunile cerebrale pot compromite aspectul material al trupului și împiedica manifestarea *naturală și optimă* a puterilor sale, ele nu distrug capacitatea intrinsecă a sufletului. Sufletul este conștient și independent de trup, manifestându-și puteri ce trec dincolo de aceste limitări materiale, cum ar fi capacitatea de a intra în contact cu divinitatea și cu dimensiunea spirituală a realității.

Perspectiva noastră adoptă o înțelegere a „măsurătorii” sau, mai precis, a acțiunii sufletului ca pe o proprietate non-fizică. Aceasta ne permite să afirmăm că sufletul este intrinsec scutit de principiile cuantice care guvernează materia, el fiind mereu într-o stare definită, liber de superpoziții. Astfel, obiecția de imprecizie adusă conceptelor non-fizice este depășită, deoarece acțiunea sufletului, deși ne-fizică, poate fi înțeleasă conceptual cu o precizie riguroasă, ghidând tranzițiile probabilistice ale stărilor cuantice. Pentru a aborda dilema Zeno, care ar sugera că o influență continuă ar „îngheța” sistemul, considerăm viabilă ideea de *super-rezistență aproximativă*. Aceasta înseamnă că, sub influența sufletului, suprapunerile cuantice devin instabile și tind să colapseze, dar nu sunt absolut interzise. Modelul Chalmers-McQueen, care adaptează dinamica *localizării spontane continue* (LSC) pentru a reflecta această super-rezistență aproximativă, ne oferă un cadru prin care putem vizualiza cum sufletul, prin analogia cu „Q-shape” din teoria informației integrate (TII), exercită o influență continuă asupra probabilităților cuantice, orientând procesele creierului. În organicismul neo-tomist, sufletul non-fizic este cel care exercită această influență, asemănătoare LSC, pentru a dirija probabilistic colapsul funcției de undă. Prin urmare, sufletul nu doar observă, ci modelează activ actualizarea potențialităților cuantice în conformitate cu intențiile și scopurile sale teleologice. Acest cadru permite o intervenție dinamică și continuă a sufletului, modelând procesele cerebrale într-o manieră care, deși probabilistică la nivel cuantic, este direcționată teleologic la nivel global. Această abordare necesită, desigur, recunoașterea unei dinamici specifice a sufletului, care transcende legile fizicii standard. Spre deosebire de viziunea Orch OR a lui Hameroff și Penrose, unde conștiința este un produs al colapsului obiectiv cauzat de gravitație în microtubuli, perspectiva noastră afirmă că sufletul non-fizic este cauza activă a colapsului. Conștiința, prin liberul arbitru, este cea care inițiază alegerea dintr-un set de posibilități cuantice, transformând astfel potențialul fizic în actualitate conform intențiilor sale. Această capacitate de a „colapsa” funcția de undă este manifestarea directă a puterii active a sufletului, validând rolul său de agent cauzal primar și oferind un fundament solid pentru libertatea voinței și plasticitatea autoindusă. În fine, vom oferi un prim set de beneficii ale organicismului neo-tomist pentru cercetările în biologia cuantică.

4.6.2. Sufletul, conceptele și limbajul cuantic: o explicație ontologică a realității

În această secțiune, ne vom orienta spre studiile autorilor Aerts, Sassoli de Bianchi și Sozzo, care pornesc de la observația surprinzătoare a succesului *programului de cogniție cuantică*, unde formalismul matematic al mecanicii cuantice a modelat eficient procese cognitive umane, precum deciziile și emergența sensului din combinațiile de concepte. Acest succes a condus la o „mișcare à la de Broglie” inversă, sugerând că, dacă conceptele umane se comportă asemănător legilor cuantice, atunci entitățile cuantice microscopice ar putea avea o natură fundamental „conceptuală”. Din această observație, se dezvoltă „interpretarea conceptualității” (IC), o propunere metafizică centrală: entitățile cuantice sunt purtătoare de sens (meaning), iar interacțiunile lor, inclusiv măsurătorile, sunt ghidate de sens. Aceasta

implică o viziune în care realitatea, la nivelul său cel mai fundamental, nu este materială în sens clasic, ci intrinsec conceptuală.

Odată cu interpretarea proprie și integrarea acestor cercetări în organicismul neo-tomist, vom oferi o *explicație ontologică a realității*. Vom sugera că *sufletul este sediul tuturor conceptelor* și capacității de a le combina, fiind sursa autentică a originii și a sensului. Conceptele aflate în suflet pot fi comunicate trupului prin medierea câmpurilor cuantice, deoarece acestea posedă o structură adaptată pentru a fi purtătoare de sens, o realitate ontologică configurată pentru a vehicula conceptualitate. Vom susține că această proprietate, observată de Aerts, Sassoli de Bianchi și Sozzo în „interpretarea conceptualității” (IC), nu este intrinsecă materiei, ci indică spre surse anterioare și mai profunde: sufletul, la nivel individual și Mentea Divină, la nivel universal. Procesele cuantice devin astfel mediul prin care o minte își comunică conceptele și le „traduce” în limbaj fizic, urmând tiparul minții. Dinamica, „mișcarea” și legile la nivelul particulelor elementare sunt, în această perspectivă, realizate și susținute de Dumnezeu. Materia având putere pasivă, orice activitate dinamică își are originea într-un agent cu putere activă. Legile naturii sunt manifestări constante și ordonate ale puterii active și voinței susținătoare a lui Dumnezeu, oferind întregului univers un sens teleologic profund. Vom susține că Dumnezeu a ales să instituie și să mențină legea probabilității la nivel cuantic, tocmai pentru a permite agenților liberi să coordoneze cursul materiei, inițiind „colapsuri”. Prin urmare, IC este o descriere validă a *mecanismului*, dar perspectiva noastră oferă *explicația metafizică superioară a provenienței și scopului acestei conceptualități*. Așadar, perspectiva organicismului neo-tomist propune o metafizică în care sufletul este sursa conceptuală primordială și agentul causal activ al voinței. El utilizează mediul cuantic ca un „limbaj” sau „set de reguli” pentru a-și exprima conceptele și planul informațional pe care îl conține și pentru a vivifica și dezvolta teleologic trupul, demonstrând că fenomenele „cuantice” observate în cogniție sunt, de fapt, modul de operare al sufletului în domeniul fizic.

În fine, prin listarea celui de-al doilea set de *beneficii suplimentare* pentru cercetările în biologia cuantică, vom concluziona perspectiva organicismului neo-tomist oferă un răspuns la una dintre cele mai dificile probleme ale filosofiei minții și deschide noi orizonturi de cercetare concrete pentru biologia cuantică, permițând o înțelegere mai profundă și mai integrată a vieții și conștiinței. Perspectiva noastră, deși consideră argumentele filosofice fundamentale în dezbateră despre natura umană, integrează și elementele științifice relevante, învrednicind-o să ocupe un loc la masa dezbaterilor contemporane. Bineînțeles, cu condiția să stea în picioare în fața obiecțiilor.

Capitolul 5. Obiecții și răspuns la obiecții

Capitolele precedente ne-au condus spre o concluzie rezonabilă: există posibilitatea ca noi oamenii să fim suflete imateriale libere. Dacă acesta este cazul, calitatea noastră de agenți cauzali liberi și natura noastră non-fizică implică teza metafizică a *interacționismului*, „opinia că, așa cum într-adevăr se pare că este cazul, mintea și corpul interacționează.” Bineînțeles, este un fapt binecunoscut că această teză este motivul principalelor obiecții aduse oricărei forme de dualism, fie el și de tip tomist. În acest sens, în acest capitol, ne-am propus să apărăm dualismul interactiv în fața obiecțiilor care i se aduc. Argumentația noastră s-a concentrat pe apărarea dualismului interactiv al organicismului neo-tomist, subliniind coerența și plauzibilitatea acestuia în fața provocărilor.

5.1. Obiecția eterogenității

Prima obiecție majoră abordată, este obiecția eterogenității, care pune sub semnul întrebării cum două entități atât de diferite, sufletul imaterial și materia fizică pe care o însușește, ar putea interacționa causal. Această obiecție are două nuanțe: una sceptică și una mecanicistă. *Varianta sceptică* se bazează pe diferențele radicale dintre mental și fizic, sugerând că lipsa proprietăților comune împiedică interacțiunea. Se invocă, de asemenea, lipsa unui „nexus causal” tangibil, cerându-se un contact fizic pentru interacțiune. Răspunsul

la această obiecție va sublinia că experiența cotidiană și descoperirile științifice arată numeroase exemple de entități disimilare care interacționează cauzal (ex: excitarea retinei și senzația de culoare, dezechilibrul fluidelor din urechea internă și vertijul). Mai mult, în fizica modernă (gravitația, înlănțuirea cuantică), conceptul de „nexus cauzal” bazat pe contact fizic este adesea absent sau insuficient explicat. Dacă fizica nu înțelege pe deplin cauzalitatea în cazurile sale „clare”, de ce ar trebui să s-o ceară pentru interacțiunea minte-corp? Perspectiva organicismului neo-tomist, cu ideea că sufletul posedă puteri cauzale active și este holonemic prezent în corp, evită complet problema non-spațialității și a necesității unui contact fizic tradițional. *Varianta mecanicistă* a obiecției eterogenității cere o descriere a unui mecanism sau a unui sistem intermediar prin care entitățile mentale și fizice interacționează. Răspunsul organicismului neo-tomist va argumenta că interacțiunea este fundamentală și directă, nu mediată de un mecanism intermediar. Când fizicaliștii invocă neuroștiința, arătăm că aceasta oferă corelări, dar nu un mecanism care să explice interacțiunea intrinsecă. Argumentul clasic împotriva inteligibilității interacțiunii suflet-corp, bazat pe „principiul transferului” (dacă A cauzează B să fie F, atunci A transferă F-itate lui B), va fi demontat, arătându-se că acest principiu este fals (un sucitor care nu e pătrat poate face o bucată de lut pătrată). Astfel, interacțiunea suflet-corp nu necesită transfer de mișcare sau alte proprietăți fizice. Aici vom integra teoria lui Timo Kajamies, care propune că mintea poate conține mișcarea „eminent” (nu literal, ci ca o putere superioară de a o produce) și care este complementară viziunii organicismului nostru, întărind ideea că sufletul, prin puterea sa activă, generează mișcare în corp fără transfer fizic.

5.2. Obiecția închiderii cauzale a fizicului (ÎCF) și problema excluderii cauzal-explicative (ECE)

ÎCF susține că orice eveniment fizic are o cauză fizică suficientă, iar ECE adaugă că, dacă există o cauză fizică suficientă, o cauză non-fizică este redundantă. Ca răspuns, vom argumenta, în primul rând că *ÎCF este un postulat metafizic nedovedit*. Fizica actuală este incompletă, iar invocarea unei închideri „în principiu” nu este suficientă pentru a justifica ÎCF. Nu se știe dacă o fizică completă este posibilă, iar definirea „fizicului” fără a exclude potențial proprietăți mentale riscă să trivializeze fizicalismul. În al doilea rând, vom sugera că *ÎCF este implauzibilă epistemic și se auto-subminează rațional*. Richard Swinburne argumentează că justificarea oricărei teorii științifice, inclusiv ÎCF, se bazează pe memorie și mărturie, care la rândul lor presupun cauzalitate mental-fizic (experiențe mentale care cauzează evenimente fizice în creier, sau intenții mentale care cauzează cuvinte fizice). Astfel, pentru a susține ÎCF, ar trebui să acceptăm procese pe care ÎCF le neagă, creând o auto-contradicție. Argumentul lui Owen, „auto-subminarea rațională”, arată că, dacă ÎCF este adevărată, credințele (inclusiv credința în ÎCF) ar fi cauzate exclusiv de evenimente fizice, iar legile logicii (non-fizice) nu ar juca niciun rol, făcând orice credință irațională. În al treilea rând, *lipsa pretinsă de dovezi empirice a interacționismului nu confirmă ÎCF*. Vom critica studiile fiziologice care nu găsesc dovezi pentru forțe non-fizice pentru că, metodologic, exclud din start mintea. Fenomenele explorate în capitolele anterioare (care sugerează existența sufletului și interacțiunea minte-creier) indică mai degrabă o „deschidere” cauzală a fizicului. Mai mult, Big Bang-ul, ca singularitate inițială, fie a avut o cauză non-fizică, contrazicând ÎCF, fie nu a avut cauză, subminând presupunerea fundamentală a științei că evenimentele au cauze. De asemenea, vom sugera că influența mentală asupra creierului ar putea fi infimă, similară cu energia necesară pentru a declanșa o reacție mult mai mare.

5.3. Obiecția din principiul conservării energiei

Această obiecție este adesea considerată un argument fatal împotriva dualismului: cum poate o minte non-fizică să interacționeze cu corpul fizic fără a încălca legea conservării energiei? Formulări diverse, de la Flanagan la Searle, subliniază că, dacă dualismul este adevărat, legea conservării ar fi falsă. Având în vedere că mintea este non-fizică, interacțiunea

ei cu materia ar trebui să modifice constanța energiei în universul fizic. Cu toate acestea, se argumentează, că energia în universul fizic este constantă și, prin urmare, dualismul interacționist este fals. Pentru a aborda obiecția, vom apela la silogismul formalizat de Cucu și Pitts care concentrează obiecția pe conservarea energiei în creier. Vom arăta că cel mai puternic răspuns la această obiecție este *perspectiva condiționalității*: energia este conservată când și unde mințile nu acționează asupra corpurilor, dar nu este conservată când și unde mințile acționează. Această abordare este compatibilă cu fizica modernă prin *teoria câmpurilor lagrangiene și prima teoremă a lui Noether și a reciprocei sale*. Teorema lui Noether arată că legile de conservare sunt legate de simetriile unui sistem. Dacă o minte non-fizică acționează asupra creierului, ea rupe simetria temporală a sistemului, ducând la non-conservarea energiei, ceea ce este o consecință directă și predictibilă a teoremei, nu o încălcare inexplicabilă. Vom arăta că această abordare este superioară altor încercări dualiste de a răspunde obiecției (de exemplu, redistribuirea energiei, alterarea constantelor, atribuirea energiei sufletului), care sunt considerate incorecte din punct de vedere fizic. Răspunsul condiționalității nu se bazează pe ipoteze ad-hoc și este compatibil chiar și cu mecanica cuantică, fără a depinde de interpretări specifice și controversate ale acesteia. De asemenea, vom sugera că și în cazul unei descoperiri *a posteriori* care ar dovedi că energia este conservată în creier, modelele din biologia cuantică ar putea oferi un răspuns. Vom arăta că studiile lui John C. Eccles și Henry Margenau, sugerează că mintea, acționând ca un câmp de probabilitate cuantică, ar putea influența colapsul funcției de undă în creier fără a adăuga sau a lua energie, ci doar afectând distribuția probabilităților. Astfel, sufletul ar exercita o putere activă asupra creierului într-o manieră non-energetică, dar reală, aliniindu-se cu natura probabilistică a lumii cuantice.

5.4. Obiecția supradeterminării cauzale

Această obiecție susține că, dacă un efect fizic are atât o cauză fizică suficientă, cât și o cauză mentală suficientă, atunci este supradeterminat cauzal, ceea ce implică o redundanță ontologică. Ca răspuns, vom arăta că organicismul neo-tomist evită această obiecție, deoarece consideră unitatea suflet-trup ca fiind mai primitivă decât cauzalitatea. Sufletul animă, formează, informează și este holo-meric prezent în trupul său. Astfel, intenția mentală a unui individ nu supradetermină mișcarea corpului, ci inițiază un lanț cauzal unde sufletul este cauza eficientă, iar evenimentele cerebrale sunt verigi instrumentale. Nu există două cauze suficiente independente, ci o colaborare cauzală unde sufletul este cauza primară și suficientă. Mai mult, vom sugera că *non-supradeterminarea cauzală este un contraargument la supraveniența emergentă*. În acest sens, ne vom folosi de argumentele bazate pe „reducționismul cauzal al părților” (acțiunea unui obiect complex poate fi redusă la acțiunea părților sale componente) și „principiul simplității epistemice” pentru a demonta supraveniența emergentă. În anumite scenarii, eficacitatea cauzală a proprietăților mentale emergente este eliminată de dependența lor de stările fizice, ducând la epifenomenalism (stările mentale nu au contribuție cauzală distinctă).

5.5. Obiecția împerecherii cauzale

Această obiecție ridică întrebarea: de ce un anume suflet imaterial interacționează cauzal cu un anume trup? *Varianta clasică a lui Kim* susține că relațiile și orientările spațiale sunt necesare pentru împerecherea cauzală. Deoarece sufletele sunt non-spațiale, ele nu pot avea astfel de relații, deci nu pot cauza nimic. Răspunsul organicismului neo-tomist este că legătura suflet-trup este mai primitivă decât cauzarea. Sufletul animă, unește și formează trupul său, stabilind o relație ontologică fundamentală care explică împerecherea cauzală unică. Poziția noastră se poate alinia cu argumentele care neagă necesitatea unei relații generale de împerechere pentru cauzalitate sau cu cele care susțin o formă de localizare spațială a sufletului (prezența holo-merică). *Varianta neurobiologică sau problema discernământului neuronal a lui Shiller* întreabă: cum poate o minte să influențeze selectiv

anumiți neuroni, dată fiind indiscernabilitatea intrinsecă a acestora și complexitatea rețelilor neuronale? Răspunsul organicismului neo-tomist este că această problemă nu apare, deoarece sufletul formează neuronii și îi ghidează teleologic. Neuronii și interconexiunile lor sunt expresia materială a aspectelor sufletești înscrise în suflet. Sufletul nu trebuie să „selecteze” neuroni, deoarece el este cel care fundamentează existența și tiparul lor de manifestare. Astfel, interacțiunea este coerentă și precisă prin însăși natura relației suflet-corp.

5.6. Alte obiecții din neuroștiință aduse dualismului substanțial interactiv în general

În secțiunea finală, ne vom orienta spre alte obiecții din neuroștiință aduse dualismului substanțial interactiv în general. Conform *obiecției inferiorității explicative a DSI*, teoriile fiziciste au o putere explicativă superioară și postularea sufletului este nenecesară. Răspunsul nostru este că DSI nu postulează sufletul ca o ipoteză științifică, ci ca o realitate direct conștientizată (eul). DSI explică fenomene filosofice (unitatea conștiinței, identitatea personală, liberul arbitru) care nu pot fi reduse sau explicate integral de fizic. Neuroștiința, prin natura ei, se bazează pe rapoarte la persoana întâi (care presupun accesul privat la minte) și identifică de fapt doar corelări, nu cauzalitate sau reductibilitate, așa cum pretinde. Mai mult, neuroștiința are o relevanță redusă pentru rezolvarea problemelor centrale din filosofia minții. În acest sens, vom argumenta că întrebările fundamentale din filosofia minții (ontologice, epistemologice, semantice, metodologice, de viziune asupra lumii) sunt distinctiv filosofice și teologice, și nu pot fi rezolvate doar prin date neuroștiințifice. În fine, faptul că organul numit creier este folosit pentru a face anumite lucruri nu înseamnă că el le face în sine. Sufletul depinde de creier cât timp este în corp, iar corelările minte-creier nu subminează DSI, ci sunt compatibile cu el.

Obiecția parcimoniei neuroștiințifice susține că DSI este mai puțin parsimonios decât fizicismul, deoarece postulează entități non-fizice și legi suplimentare. Răspunsul este că parcimonia este o virtute secundară, nu primară, iar simplitatea poate fi echivalată cu o „sărăcie” explicativă atunci când se iau în considerare toate datele umane (inclusiv rațiunea, alegerea, conștiința morală). Dezbateră principală este despre explicarea datelor, iar corelațiile neuronale nu rezolvă ontologic problema minte-corp, ci sunt neutre din acest punct de vedere. În fine, *obiecția ineficienței postulării unui suflet substanțial în explicarea apariției stărilor conștiente* susține că DSI nu oferă o explicație cauzală pentru aceste stări. Răspunsul este că DSI este o teorie ontologică despre natura entității care are stări mentale, nu o explicație cauzală a apariției acestora. Sufletul este o substanță fundamentală care întemeiază ontologic trăsături precum unitatea conștiinței, persistența identității personale și agenția liberă. Sufletul este esențial conștient și nu este cauza stărilor mentale, cu excepția actelor de liber arbitru agent-cauzal.

Așadar, obiecțiile aduse dualismului interactiv, fie că provin din fizică, fie din neuroștiință, nu sunt fatale, ci, mai degrabă, sunt motivate de prejudecăți filosofice materialiste, nu de dovezi științifice irefutabile. Interacțiunea dintre mental și fizic nu este, prin definiție, ciudată, ci pare așa doar dacă pornim de la premisa că doar interacțiunile fizic-fizic sunt inteligibile. Prin explorarea conceptelor precum prezența holoenergetică a sufletului, răspunsul condiționalității bazat pe teorema lui Noether, și argumente filosofice privind natura cauzalității și a cunoașterii, forma de dualism interactiv promovată de organicismul neo-tomist se dovedește a fi o poziție robustă și coerentă, capabilă să ofere explicații profunde ale realității umane.

4. Contribuția proprie și linii viitoare de cercetare

Caracterul de noutate și originalitatea contribuțiilor prezentei teze sunt subliniate de abordarea interdisciplinară și inovatoare a problematicii libertății voinței și a naturii umane,

prin cel puțin trei elemente fundamentale. *Un prim element de originalitate este propunerea perspectivei metafizico-științifice a organicismului neo-tomist ca model integrativ, ca sinteză ce depășește limitările tomismului clasic și ale dualismului morelandian.* Aceasta include, mai întâi, argumentarea prezenței sufletului de la începutul dezvoltării organismului uman și a existenței sufletelor subzistente și la animale. În al doilea rând, sinteza include identificarea persoanei cu sufletul (particularul fin), care conține o esență umană, exemplificare și un particular simplu, propunând trupul ca un mod al sufletului (cu o distincție modală, nu substanțială). În al treilea rând, sinteza include afirmarea rolului sufletului nu doar ca formă și cauză finală, ci și ca primă cauză eficientă a vivificării și dezvoltării teleologice a trupului, contrar unor interpretări tomiste. În al patrulea rând, sinteza propune o abordare hibridă a problemei individuației, unde substanțele au proprietăți constituente, iar particularii simpli au proprietăți într-o manieră relațională, permițând împărtășirea de toate beneficiile teoriei abundente a proprietăților. În al cincilea rând, sinteza propune o interpretare originală a puterilor minte-corp (PMC) al lui Owen. Deși am preluat ideea de „puteri partenere”, am redefinit-o asimetric, argumentând că numai sufletul posedă putere activă intrinsecă, iar materia doar putere pasivă, fundamentând astfel ireductibilitatea sufletului ca agent primar și oferind un mecanism coerent pentru corespondența constantă dintre stările conștiente și corelatele lor neuronale (CNC), evitând totodată riscul ca o putere activă intrinsecă atribuită materiei să submineze rolul cauzal primar al sufletului.

Al doilea element de originalitate, parte indisolubilă a organicismului neo-tomist, este integrarea biologiei cuantice într-o perspectivă de tip tomist, ca mecanism explicativ concret al interacțiunii minte-trup. Aceasta este o contribuție originală, în primul rând, prin integrarea interpretării sufletului ca observator cuantic, care cauzează colapsul funcției de undă în creier, în special la nivelul microtubulilor, oferind un mecanism pentru manifestarea în lumea materială a cognițiilor libere ale sufletului fără violarea legilor fizice. În al doilea rând, prin distincția între influența inconștientă a sufletului, responsabilă de plasticitatea fundamentală și menținerea homeostaziei și influența conștientă a sufletului, care se exprimă prin alegeri voluntare și este responsabilă de plasticitatea autoindusă, ambele mediate de procese cuantice, prima prin diferite interfețe, iar cea de-a doua, în special, prin microtubuli. În al treilea rând, prin integrarea holistică a mecanismelor cuantice în explicarea rolului ADN-ului, fundamentată pe o perspectivă organocentrică și nu genocentrică, în acord cu esențialismul aristotelian și legea imanentă a organizării specific-speciei. Aceasta include viziunea asupra ADN-ului ca o cauză instrumentală pe care sufletul o utilizează prin fenomene cuantice precum înlănțuirea cuantică și fluctuațiile cuantice, mecanisme prin care sufletul modelează activ dezvoltarea teleologică și chiar mutațiile. Mai mult, teoria subliniază manifestarea activă a sufletului prin alegeri conștiente care influențează procesele epigenetice (metilarea/demetilarea ADN-ului și acetilarea/deacetilarea proteinelor), solidificând astfel ideea că trupul, inclusiv ADN-ul, își are temeiul și direcția în suflet, nu invers. În al patrulea rând, prin oferirea unei explicații ontologice pentru „conceptualitatea” realității cuantice (fenomen observat de Aerts și colegii lui), sugerând că aceasta provine de la suflet, la nivel individual și de la Mentea Divină, la nivel universal, Mente care configurează și susține realitatea cuantică într-un mod adaptat pentru a fi purtătoare de sens. În al cincilea rând, prin adaptarea și integrarea modelului Chalmers-McQueen de localizare spontană continuă (LSC), interpretat ca o influență teleologică continuă a sufletului non-fizic asupra probabilităților cuantice, ceea ce permite introducerea ideii de super-rezistență aproximativă pentru a depăși dilema Zeno și a oferi un cadru pentru modelarea activă a proceselor cerebrale. În al șaselea rând, prin diferențierea clară față de alte teorii care postulează conștiința ca produs al colapsului obiectiv (precum Orch OR), afirmând că sufletul non-fizic este cauza activă a colapsului funcției de undă, modelând astfel activ realitatea fizică.

Al treilea element de originalitate este construirea unui caz cumulativ robust și interdisciplinar în favoarea libertarismului agent-cauzal și a existenței sufletului, alcătuit și din alte elemente suplimentare celor amintite deja. Un prim element al cazului cumulativ este analiza filosofică critică aprofundată a teoriilor fiziciste și deterministe care stau la baza edificiului naturalismului ontologic și demonstrarea limitărilor lor explicative în fața fenomenelor conștiinței și a actelor voliționale. Al doilea element, este interpretarea unui spectru larg de date empirice contemporane din biologie, în general și neuroștiințe, în special (cazuri medicale atipice, plasticitate, biofeedback, neurofeedback, epigenetică, neurogeneză, placebo/nocebo, EAM, EAT, EM) ca dovezi ce susțin existența sufletului și interacțiunea minte-corp, contestând interpretările fiziciste și deterministe. Al treilea element, sunt răspunsurile nuanțate și fundamentate în fizica teoretică, precum teorema lui Noether și teoria câmpurilor lagrangiene, la obiecțiile clasice împotriva dualismului interactiv, demonstrând că acestea nu sunt fatale.

Relevanța filosofică a tezei constă în oferirea unei alternative plauzibile în dezbaterile determinism vs. libertatea voinței și minte-corp, probleme centrale ale metafizicii, filosofiei minții și filosofiei științei. Așa cum s-a arătat, în special, în capitolul patru, alternativa noastră aduce beneficii atât pentru cercetările în neuroștiință, cât și pentru cele din biologia cuantică. Originalitatea contribuțiilor se manifestă în modul inovator de a integra concepte filosofice clasice cu cele mai recente descoperiri științifice, propunând un cadru explicativ care nu doar apără intuițiile simțului comun, dar și deschide noi direcții de cercetare interdisciplinară. Această lucrare contribuie la depășirea impasului în care se află adesea dezbaterile minte-corp, oferind o viziune care respectă atât rigoarea filosofică, cât și datele empirice. Se demonstrează că dualismul interacționist, în forma sa organicistă neo-tomistă, nu este o relicvă a trecutului, ci o opțiune viabilă și explicativ superioară în dezbaterile contemporane, determinism vs. liber arbitru și minte - creier.

Deși teza propune un cadru explicativ amplu și coerent, *există anumite limite ale rezultatelor obținute.* Modelul propus, deși bine fundamentat filosofic și compatibil cu cele mai recente date științifice, rămâne, în ultimă instanță, o metafizică. Demonstrarea empirică directă a sufletului și a mecanismului precis al interacțiunii sale cuantice rămâne o provocare pentru știința actuală. De asemenea, interpretările datelor din biologia cuantică sunt încă în fază de dezvoltare și pot evolua. Un alt aspect este complexitatea fenomenelor conștiinței, care, deși abordate prin prisma modelului nostru, necesită investigații detaliate în fiecare dintre aspectele sale pentru a oferi o înțelegere exhaustivă. Mai mult, deși am oferit un caz interdisciplinar cumulativ, teist creștin, în favoarea libertății voinței și a existenței sufletului, spațiul nu ne-a permis să arătăm și felul în care această perspectivă se armonizează cu pasaje specifice ale Bibliei, textul de bază al teismului creștin. De asemenea, din același motiv, subiectul legilor naturii a fost abordat doar în treacăt.

Aceste limite deschid însă numeroase direcții viitoare de cercetare, alături de celelalte propuse în secțiunile despre beneficiile organicismului neo-tomist pentru biologia cuantică și neuroștiință. O primă direcție vizează investigarea empirică continuă a ipotezelor legate de rolul microtubulilor și al fenomenelor cuantice în procesele cerebrale, cu accent pe posibilitatea detectării unor „colapsuri” non-fizice, care așa cum am arătat, dă roade de la an la an. A doua direcție de studiu s-ar putea focaliza pe dezvoltarea experimentală a modelelor predictive ale interacțiunii suflet-trup, în special prin studii în neuroștiințe, pentru a identifica mai precis corelate neuronale specifice ale conștiinței și ale acțiunilor inițiate de agent. Aceste două direcții impun colaborarea cu fizicieni cuantici și neurocercetători pentru a proiecta experimente specifice care ar putea testa predicțiile modelului organicist neo-tomist. A treia direcție de investigații, s-ar putea concentra pe explorarea implicațiilor etice și sociale ale libertarismului agent-cauzal și ale existenței sufletului în domenii precum bioetica (statutul embrionului, eutanasia etc.), inteligența artificială (distincția dintre conștiința autentică și

simulare) și justiția penală, în special, în contextul unor sisteme de justiție retributivă și a noțiunilor de responsabilitate morală. A patra direcție de studiu, s-ar putea orienta spre analiza comparativă a organicismului neo-tomist cu abordări dualiste, idealiste și panpsihiste, pentru a identifica puncte de convergență sau divergență și a rafina modelul propus. A cincea direcție de cercetare, ar putea explora în mod aprofundat relația libertarismului agent-cauzal și a existenței sufletului cu diferite forme de adicții. A șasea direcție de investigație, ar putea aprofunda cea mai potrivită metafizică a legilor naturii pentru a explica atât, în sens larg, regularitatea și stabilitatea lumii, cât și posibilitatea interacțiunii suflet-trup. În fine, a șaptea direcție de investigație, ar putea explora și felul în care organicismul neo-tomist se armonizează cu pasaje specifice ale Bibliei. Aceste exemple de direcții viitoare promit o aprofundare a înțelegerii naturii umane și a locului său în univers, consolidând poziția organicismului neo-tomist ca o perspectivă fundamentală pentru dezbaterile filosofice și științifice contemporane.

Implicațiile acestei teze de doctorat sugerează posibilitatea unei vești bune pentru noi. Nu suntem mașinării determinate sau evenimente într-un lung lanț de evenimente, părți pur pasive ale unui angrenaj care se deplasează într-o singură direcție, într-o dimensiune a realității despre care nu putem spune nimic rațional, în care originalitatea este doar un ecou al stărilor anterioare ale universului, în care conștiința de sine, voința liberă și moralitatea sunt doar iluzii și în care boala și suferința reprezintă destinul imuabil al celor mai mulți. Suntem suflete și avem puterea de a ne orienta spre căi noi, cognoscibile, bune, adevărate, spirituale, salvifice, sanogene, meritorii, cu semnificație, expresii ale diversității idealurilor noastre și chiar spre dimensiunea specifică „temeiului ființei”.

Concidem acest tur de orizont metafizico-științific reamintind că încercarea de a stabili un răspuns final în dezbaterile determinism vs. liber arbitru și minte-creier, apelând atât la argumente filosofice, cât și la experimente științifice, impune de partea oricărui agent implicat în dezbateri, cel puțin un demers rațional, afirmații epistemice, responsabilitate epistemică și abilitatea de a infera opinii mai bune sau adevărate. În concluzie, invocând argumentul libertății de gândire, chiar posibilitatea evaluării raționale și a deliberării cu privire la valoarea sau lipsa valorii intelectuale a acestei teze de doctorat presupune libertarismul de tip agent-cauzal și existența unui agent non-fizic.

5. Bibliografia tezei de doctorat

Bibliografie principală

Cărți

- Anscombe, G. E. M., *Causality and Determination*, New York, Cambridge University Press, 1971.
- Aquino, Toma, *Summa Theologica*, coord. trad. Alexander Baumgarten, Iași, Polirom, 2009.
- Armstrong, D. M., *A Materialist Theory of Mind*, London, Routledge & Kegan Paul, 1968.
- _____, *A Theory of Universals*, vol. 2 al *Universals and Scientific Realism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1978.
- Baker, L. R., *Persons and Bodies, A Constitution View*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.
- Balaguer, Mark, *Free Will, The MIT Press Essential Knowledge Series*, Cambridge, Massachusetts, The MIT Press, 2014.
- _____, *Free Will as an Open Scientific Problem*, Cambridge, MA, MIT Press, 2010.
- Balz, A.G.A., *Cartesian Studies*, New York, Columbia University Press, 1951.
- Beauregard, Mario, *Brain Wars, The Scientific Battle Over the Existence of the Mind and the Proof That Will Change the Way We Live Our Lives*, New York, Harper One, 2012.

- Beauregard, Mario, & O'Leary, Denise, *Spiritual Brain, A Neuroscientist's Case for the Existence of the Soul*, New York, Harper One, 2008.
- Beebe, Helen, *Free Will, An Introduction*, New York, Palgrave Macmillan, 2013.
- Bennett, M., Dennett, D. Hacker, P., Searle, J., eds., *Neuroscience and Philosophy, Brain, Mind and Language*, New York, Columbia University Press, 2007.
- Bishop, John, *Natural agency, An Essay on the Casual Theory of Action*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989.
- Block, Ned., ed., *Readings in Philosophy of Psychology, Vol.1*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1980.
- Brown, W. S., Murphy, N., Newton Malony, H., eds., *Whatever Happened to the Soul?*, Minneapolis, MN, Fortress Press, 1998.
- Bunge, M., *The Mind-Body Problem: A Psychobiological Approach*, Oxford, Pergamon Press, 1980.
- Burkhardt, Hans, Smith, Barry, eds., *Handbook of Metaphysics and Ontology, Vol.2*, Munich, Philosophia, 1991.
- Chalmers, David J., *Reality +, Virtual Worlds and the Problems of Philosophy*, New York, W. W. Norton & Company, 2022.
- _____, *The Character of Consciousness*, Oxford, Oxford University Press, 2010.
- _____, *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory*, Oxford, Oxford University Press, 1996.
- Churchland, Patricia Smith, *Neurophilosophy, Toward a Unified Science of the Mind/Brain*, Cambridge, MIT Press, 1986.
- Churchland, Paul M, *Matter and Counsciousness*, Massachusetts, MIT Press, 1984.
- _____, *The Engine of Reason, the Seat of the Soul*, Cambridge, Mass., MIT Press, 1995.
- Clayton, Philip, Simpson, Zachary R., eds., *The Oxford Handbook of Religion and Science*, Oxford, Oxford University Press, 2006.
- Clark, K. J., ed., *The Blackwell Companion to Naturalism*, Malden, John Wiley and Sons Inc., 2016.
- Clark, Randolph, *Libertarian Accounts of Free Will*, Oxford, Oxford University Press, 2003.
- Corradini, A., O'Connor, T., *Emergence in Science and Philosophy*, eds. A. Corradini and T. London, Routledge, 2010.
- Crick, F., *The Astonishing Hypothesis, The Scientific Search for the Soul*, New York, Charles Scribner's Sons, 1994.
- Crisp, T., Porter, S., Ten Elshof, G., eds., *Neuroscience and the Soul, The Human Person in Philosophy, Science, and Theology*, Grand Rapids, MI, Eerdmans, 2016.
- Davidson, Donald, *Essays on Actions and Events*, Oxford, Clarendon, 1980.
- Davies Paul & Gribbin, John, *The Matter Myth*, New York, Simon & Schuster, 1992.
- Dennett, Daniel C., *Consciousness Explained*, Boston, Little Brown and Company, 1991.
- _____, *Elbow Room: The Varieties of Free Wll Worth Wanting*, Cambridge, MA, The MIT Press, 1984.
- Dembski, William, *Being as Communion*, Burlington, VT, Ashgate, 2014.
- Descartes, René, *Discurs despre metoda de a ne conduce bine rațiunea și a căuta adevărul în științe*, București, Editura Academiei Române, 1990.
- _____, *The Philosophical Works of Descartes, Vol.II*, tr. Elizabeth Haldane and G.R.T. Ross, Cambridge, Cambridge University Press, 1912.
- Eccles, John C., *How the Self Controls Its Brain*, Berlin Heidelberg, Springer-Verlag, 1994.
- Esfeld, Michael, *Science and Human Freedom*, Cham Switzerland, Springer Nature, 2020.
- Flanagan, J., *The Science of the Mind*, Cambridge, Massachusetts, MIT Press, 1991.
- Fodor, Jerry, *Psychological Explanation*, New York, Random House, 1968.

- Foster, John, *The Immaterial Self*, London, Routledge, 1991.
- Franklin, Christopher, *A Minimal Libertarianism: Free Will and the Promise of Reduction*, New York, Oxford University Press, 2018.
- Ganssle, G., ed., *Philosophical Essays on Divine Causation*, New York, Routledge, 2022.
- Gendler, Tamar Szabo, Hawthorne, John, eds., *Conceivability and Possibility*, Oxford, Oxford University Press, 2004.
- Gibb, Sophie, Findaly, Hendry, Lancaster, Tom, eds., *The Routledge Handbook of Emergence*, London and New York, Routledge, 2019.
- Gibb, S. C., Lowe, E. J., Ingthorsson, R. D., eds., *Mental Causation and Ontology*, Oxford, Oxford University Press, 2013.
- Gillet, Carl, Loewer, Barry, eds., *Physicalism and its Discontents*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.
- Ginet, Carl, *On Action*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.
- Graziano, Michael S.A., *Conștiința dintr-o nouă perspectivă, O teorie științifică a experienței subiective*, București, Humanitas, 2021.
- Groff, R., Greco, J., eds., *Powers and Capacities in Philosophy, The New Aristotelianism*, New York, Routledge, 2013.
- Guttenplan, Samuel, ed., *A Companion to the Philosophy of Mind*, Oxford, Blackwell, 1994.
- Harris, Sam, *Free Will*, New York, Free Press, 2012.
- Hasker, W., *The Emergent Self*, Ithaca, Cornell University Press, 1999.
- Hodgson, David, *Rationality + Consciousness = Free Will*, New York, Oxford University Press, 2012.
- Honderich, Ted, ed., *Essays on Freedom of Action*, London, Routledge & Kegan Paul, 1973.
- Hook, S., ed., *Dimensions of Mind*, New York, New York University Press, Reprinted, 1975.
- Hopp, Walter, *Perception and Knowledge, A Phenomenological Account*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011.
- Jaeger, Lydia, ed., *L'âme et le cerveau, L'enjeu des neurosciences*, Charols et Vaux-sur-Seine, Coéditions Édifac et Excelsis, 2010.
- Jaworski, William, *Philosophy of Mind, A comprehensive introduction*, West Sussex, Wiley-Blackwell, 2011.
- Johnson-Laird, P., *Mental Models, Toward a Cognitive Science of Language, Inference and Consciousness*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1983.
- _____, *The Computer and the Mind*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1988.
- Jordon, Jeff, Howard-Snyder, Daniel, eds., *Faith, Freedom and Rationality*, Lanham, Md., Rowman & Littlefield, 1996.
- Kane, Robert, *A Contemporary Introduction to Free Will*, New York, Oxford University Press, 2005.
- _____, *The Significance of Free Will*, Oxford, Oxford University Press, 1996.
- Kelly, Edward F., Williams Kelly, Emily, Crabtree, Adam, Gauld, Alan, Grosso, Michael, Greyson, Bruce, eds., *Irreducible Mind, Toward a Psychology for the 21st Century*, Plymouth, Rowan & Littlefield Publishers, Inc., 2007.
- Kim, Jaegwon, *Mind in a Physical World, An Essay on the Mind-Body Problem and Mental Causation*, Cambridge, Massachussets, MIT Press, 1997.
- _____, *Philosophy of Mind*, Boudler, CO, Westview Press, 1996.
- _____, *Philosophy of Mind* (third edition), Boulder, CO: Westview Press, 2011.
- _____, *Physicalism, or Something Near Enough*, Princeton, Princeton University Press, 2005.
- _____, *Supervenience and Mind*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.

- Koch, Christof, *The Feeling of Life Itself, Why Consciousness Is Widespread but Can't Be Computed*, Cambridge, MA, MIT Press, 2019.
- Koperski, Jeffrey, *Divine Action, Determinism and the Laws of Nature*, Taylor & Francis, 2020.
- Kripke, Saul A., *Naming and Necessity*, Twelfth printing, Cambridge, MA, Harvard University Press, 2001.
- Lehrer, K., ed., *Freedom and Determinism*, New York, Random House, 1966.
- Lockie, Robert, *Free Will and Epistemology, A Defence of the Transcendental Argument for Freedom*, New York, Bloomsbury Academic, 2018.
- Loose, Jonathan, Menuge, Angus, J. L., eds., *The Blackwell Companion to Substance Dualism*, Hoboken, NJ, Wiley Blackwell, 2018.
- Matthews, Clifford N., Varghese, Roy Abraham, eds., *Cosmic Beginnings and Human Ends*, ed. Clifford N. Matthews and Roy Abraham Varghese, Chicago, Open Court, 1995.
- McCann, Hugh, *The Works of Agency, On Human Action, Will, and Freedom*, Ithaca, Cornell University Press, 1998.
- McGinn, Colin, *The Mysterious Flame, Conscious Minds in a Material World*, New York, Basic Books, 1999.
- McKenna, Michael and Pereboom, Derk, *Free Will, A Contemporary Introduction*, New York and London, Routledge, 2016.
- McLaughlin, Brian P., Beckermann, Ansgar, Walter Sven, eds., *The Oxford Handbook of Philosophy of Mind*, Oxford, Oxford University Press, 2011.
- Mele, Alfred R., *Free Will and Luck*, Oxford, Oxford University Press, 2006.
- _____, *Free, Why Science Hasn't Disproved Free Will*, Oxford, Oxford University Press, 2014.
- _____, *Springs of Action, Understanding Intentional Behavior*, New York, Oxford University Press, 1992.
- Metzinger, T., ed., *Neural Correlates of Consciousness, Empirical and Conceptual Questions*, Cambridge, MA, MIT Press, 2000.
- Moreland, J. P., *Consciousness and the Existence of God, A Theistic Argument*, New York and London, Routledge, 2008.
- _____, *The Recalcitrant Imago Dei*, London, SCM Press, 2009.
- _____, *Universals*, Montreal, McGill-Queen's University Press, 2001.
- Moreland, J.P., Craig, William Lane, *Philosophical Foundations for a Christian Worldview*, Downers Grove, IL, InterVarsity Press, 2ND Edition, 2017.
- Moreland, J. P. and Rae, Scott B., *Body and Soul, Human Nature and the Crisis in Ehtics*, Downers Grove, IL, Inter Varsity Press, 2000.
- Nagel, Thomas, *Perspectiva de niicăieri*, București , Vellant, 2008.
- Nozick, Robert, *Philosophical Explanations*, Cambridge, Belknap Press, 1981.
- O'Connor, Timothy, *Persons and Causes: The Metaphysics of Free Will*, New York, Oxford University Press, 2000.
- Owen, M., *Measuring the Immeasurable Mind, Where the Contemporary Neuroscience Meets the Aristotelian Tradition*, Lanham, MD, Lexington Books, 2021.
- Palmer, David, ed., *Libertarian Free Will, Contemporary Debates*, New York, Oxford University Press, 2014.
- Papineau, David, *Philosophical Naturalism*, Oxford, Blackwell, 1993.
- Pasnau, Robert, *Metaphysical Themes: 1274-1671*, Oxford, Clarendon, 2011.
- _____, *Thomas Aquinas on Human Nature, A Philosophical Study of Summa Theologiae 1a 75-89*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- Penfield, Wilder, *The Mystery of the Mind: A Critical Study of Consciousness and the Human Brain*, Princeton, Nj, Princeton University Press, 1975.

- Pereboom, Derk, *Free Will, Agency, and Meaning in Life*, Oxford, Oxford University Press, 2014.
- _____, *Living Without Free Will*, Cambridge, Cambridge University Press 2001.
- Pietarinen, Juhani, Viljanen, Valtteri, eds., *The World as Active Power, Studies in the History of European Reason*, Vol. 180, Leiden, Brill, 2009.
- Plantinga, Alvin, *Where the Conflict Really Lies, Science, Religion, and Naturalism*, Oxford, Oxford University Press, 2011.
- Pollock, John, *How to Build a Person, A Prolegomenon*, Cambridge, Massachusetts, MIT Press, 1989.
- Ravenscroft, I., *Philosophy of Mind, A Beginner's Guide*, Oxford, Oxford University Press, 2005.
- Reid, Thomas, *Essays on the Active Powers of Man*, eds. Knud Haakonssen and James A. Harris, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2010.
- Rickabaugh, Brandon and Moreland, J.P., *A Comprehensive Defense of Contemporary Substance Dualism*, Hoboken, New Jersey, Wiley Blackwell, 2024.
- Robinson, Howard, *Matter and Sense*, Cambridge, Cambridge University Press, 1982.
- Rosenblum, Bruce, & Kuttner, Fred, *The Quantum Enigma, Physics Encounters Consciousness*, Second Edition, Oxford, Oxford University Press, 2011.
- Savage, C. W., ed., *Perception and Cognition: Issues in the Foundation of Psychology, Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, Vol 9, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1978.
- Searle, John, *Freedom and neurobiology*, New York, Columbia University Press, 2007.
- _____, *Minds, Brains and Science*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1984.
- _____, *Mintea, O scurtă introducere în filosofia minții*, București, Herald, 2018.
- _____, *Rationality in Action*, ed. François Recanati, The Jean Nicod Lectures, Cambridge, Bradford, 2001.
- _____, *The Rediscovery of the Mind*, Cambridge, Massachusetts, MIT Press, 1992.
- Shapiro, Lisa, ed., *The Correspondence between Princess Elisabeth of Bohemia and René Descartes*, Chicago, University of Chicago Press, 2007.
- Shoemaker, Sydney, *Physical Realization*, Oxford, Oxford University Press, 2007.
- Simpson, W., Koons, R, Orr, J., eds., *Neo-Aristotelian Metaphysics and the Theology of Nature*, London, Routledge, 2021.
- Sinnott-Armstrong, Walter, ed., *Moral Psychology, Vol.4, Free Will and Moral Responsibility*, Cambridge, Massachusetts, MIT Press, 2014.
- Sinnott-Armstrong, W., Nadel, Lynn, eds., *Conscious Will and Responsibility: A Tribute to Benjamin Libet*, Oxford, Oxford University Press, 2010.
- Slagle, Jim, *The Epistemological Skyhook: Determinism, Naturalism, and Self-Defeat*, Routledge Studies in Contemporary Philosophy, New York, Routledge, 2016.
- Sorabji, Richard, *Necessity, Cause, and Blame: Perspectives on Aristotle's Theory*, Ithaca, Cornell University Press, 1980.
- Stapp, Henry P., *Mind, Matter and Quantum Mechanics*, Second Edition, Berlin Heidelberg, Springer-Verlag, 2004.
- Steward, Helen, *A Metaphysics for Freedom*, Oxford, Oxford University Press, 2012.
- Stich, S., Warfield, T., eds., *Blackwell Guide to Philosophy of Mind*, Oxford, Blackwell Publishing, 2003.
- Swinburne, Richard, *Evolution of the Soul*, Oxford, Clarendon, 1986.
- _____, *Mind, Brain and Free Will*, Oxford, Oxford University Press, 2013.
- Taylor, Richard, *Action and Purpose*, Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall Publishing, 1966.
- Timpe, K, Griffith, M., Levy, N., eds., *The Routledge Companion to Free Will*, London and New York: Routledge, 2017.

- Van Inwagen, Peter, *An Essay on Free Will*, Oxford, Clarendon Press, 1983.
- Van Inwagen, Peter, Zimmerman, Dean, eds., *Persons – Human and Divine*, Oxford, Oxford University Press, 2007.
- Wagner, Steven, J., Warner, Richard, eds., *Naturalism*, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1993.
- Walls, Jerry, Dougherty, Trent, eds., *Two Dozen (or so) Arguments For God, The Plantinga Project*, Oxford, Oxford University Press, 2018.
- Wegner, Daniel M., *The Illusion of Conscious Will*, Bradford, Bradford Books, 2003.
- Westphal, Johnathan, *The Mind–Body Problem*, Cambridge, Massachusetts, MIT Press, 2016.
- Widerker, David, Mckenna, Michael, eds., *Moral Responsibility and Alternative Possibilities: Essays on the Importance of Alternative Possibilities*, Burlington, Ashgate, 2006.
- Articole**
- Adams, Robert, „Flavors, Colors and God”, în *Contemporary Perspectives on Religious Epistemology*, ed. R. Douglas Geivett and Brendan Sweetman, New York, Oxford University Press, 1992, pp. 225-240.
- Armstrong, D. M., „Naturalism, Materialism, and First Philosophy”, *Philosophia*, Vol. 8, 1978, pp. 261-276.
- Bailey, A. „Zombies, Epiphenomenalism, and Physicalist Theories of Consciousness”, *Canadian Journal of Philosophy*, Vol. 36, 2006, pp. 481–509.
- Bailey, A. M., Rasmussen, J., & Van Horn, L., „No Pairing Problem”, *Philosophical Studies*, Vol. 154, 2011, pp. 349-360.
- Balaguer, Mark, „A Coherent, Naturalistic, and Plausible Formulation of Libertarian Free Will,” *Noûs*, Vol. 38, 2004, pp. 379–406.
- Balz, A.G.A., „Man, Thomistic and Cartesian”, în *Cartesian Studies*, A.G.A. Balz, New York, Columbia University Press, 1951, pp. 279-323.
- Baumeister, R. F., et al., „On the Necessity of Consciousness for Sophisticated Human Action”, *Frontiers in Psychology*, Vol. 9, 2018, e1925.
- Baysan, U., „Rejecting Epiphobia”, *Synthese*, Vol. 199, 2021, pp. 2772–2791.
- Bennett, M., & Hacker, P. M. S., „Philosophical Foundations of Neuroscience, The Introduction” în *Neuroscience and Philosophy, Brain, Mind and Language*, eds. M. Bennett, D. Dennett, P. Hacker, J. Searle, New York, Columbia University Press, 2007, pp. 3-13.
- Bishop, Robert C., „Free Will and the Causal Closure of Physics” în *Visions of Discovery : New Light on Physics, Cosmology, and Consciousness*, ed. Raymond Chiao, New York, Cambridge University Press, 2011, pp. 601-611.
- Block, Ned, „Consciousness” în *A Companion to the Philosophy of Mind*, ed. Samuel Guttenplan, Oxford, Blackwell, 1994, pp. 210-219.
- Block, Ned, „Troubles with Functionalism” în *Perception and Cognition: Issues in the Foundation of Psychology, Minnesota Studies in the Philosophy of Science* 9, ed. C.W. Savage, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1978, pp. 261-325.
- Block, Ned and Fodor, Jerry, „What Psychological States are not”, *Philosophical Review* 81, 1972, pp. 159-181.
- Brand, Myles, „The Fundamental Question in Action Theory,” *Noûs*, Vol. 13, 1979, pp. 131–151.
- Chalmers, David J., „Consciousness and its place in nature” în *Blackwell Guide to Philosophy of Mind*, eds. S. Stich and T. Warfield, Oxford, Blackwell Publishing, 2003, pp. 102-142.
- _____, „Does Conceivability Entail Possibility?” in *Conceivability and Possibility*, eds. Tamar Szabo Gendler and John Hawthorne, Oxford, Oxford University Press, 2004, pp. 145-200.

- _____, „What is a neural correlate of consciousness?”, în *Neural Correlates of Consciousness*, ed. T. Metzinger, Cambridge, MA, MIT Press, 2000, pp. 17-40.
- Chisholm, Roderick, „Freedom and Action,” în *Freedom and Determinism*, ed. Keith Lehrer, New York, Random House, 1966, pp. 11–40.
- _____, „Mind” în *Handbook of Metaphysics and Ontology*, Vol.2, eds. Hans Burkhardt and Barry Smith, Munich, Philosophia, 1991, pp. 553-557.
- Clark, Kelly James, „Naturalism and its Discontents” în *The Blackwell Companion to Naturalism*, ed. Kelly James Clark, Hoboken, John Wiley & Sons, Inc., 2016, pp. 1-15.
- Clark, Randolph, „Agent Causation and Event Causation in the Production of Free Action,” *Philosophical Topics*, Vol. 24, 1996, pp. 19–48.
- Corcoran, K., & Sharpe, K, „Neuroscience and the Human Person” în *Neuroscience and the Soul, The Human Person in Philosophy, Science, and Theology*, eds. T. Crisp, S. Porter & G. Ten Elshof, Grand Rapids, MI, Eerdmans, 2016, pp. 151-180.
- Cover, J.A. and O’Leary-Hawthorne, John, „Free Agency and Materialism”, in *Faith, Freedom and Rationality*, ed. Jeff Jordon and Daniel Howard-Snyder, Lanham, Md., Rowman & Littlefield, 1996, pp. 47-72.
- Crane, Tim., „Why Indeed? Papineau on Supervenience”, *Analysis*, Vol. 51, No. 1, 1991, pp. 32-37.
- Cream, Theresa M., „A Moderate Dualist Alternative to Cartesian Dualism”, *Laval théologique et philosophique*, Vol. 35, nr. 2, 1979, pp. 153-175.
- Cucu, Alin C., „Does Consciousness-Collapse Quantum Mechanics Facilitate Dualistic Mental Causation?”, *Journal of Cognitive Science*, Vol. 21, No. 3, 2020, pp. 429-474.
- Cucu, Alin C., Pitts, J. Brian, „How Dualists Should (Not) Respond to the Objection from Energy Conservation”, *Mind & Matter*, Vol. 17, No. 1, 2019, pp. 95-121.
- Danko Georgiev, and James F. Glazebrook, „Quantum Interactive Dualism: From Beck and Eccles Tunneling Model of Exocytosis to Molecular Biology of SNARE Zipping”, *Biomedical Reviews*, Vol. 25, 2014, pp. 15–24.
- Davidson, Donald, „How Is Weakness of the Will Possible?” în *Essays on Actions and Events*, Oxford, Clarendon, 1980, pp. 21-42.
- _____, „Mental Events”, în *Essays on Actions and Events*, Oxford, Oxford University Press, 1980.
- De Brigard, F., „In Defence of the Self-Stultification Objection”, *The Journal of Consciousness Studies*, Vol. 21. No. 5–6, 2014, pp. 120–130.
- Dennett, D. C., „Real Patterns”, *The Journal of Philosophy*, Vol. 88, 1991, pp. 27–51.
- Denton, Michael, Kumaramanickavel, Govindasamy și Legge, Michael „Cells as Irreducible Wholes: The Failure of Mechanism and the Possibility of an Organicist Revival”, *Biology & Philosophy*, Vol. 28, 2013, pp. 31-52.
- Derek Shiller, „Interactionism for the Discerning Mind?”, *Philosophical Studies*, Vol. 177, 2020, pp. 931-946.
- Ekstrom, Laura Waddell, „Toward a Plausible Event-Causal Indeterminist Account of Free Will,” *Synthese*, Vol. 196, No.1, 2019, pp. 127–144.
- Evans, C. Stephan, „Separable Souls, Dualism, Selfhood, and the Possibility of Life After Death, *Christian Scholar’s Review*, Vol. 34, 2005, pp. 327-340.
- Feigl, Herbert, „The ‘Mental’ and the ‘Physical’ ”, *Concepts, theories, and the mind-body problem. Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, Vol.2, 1958, pp. 370-497.
- Fodor, Jerry, „The Mind-Body Problem”, *Scientific American*, Vol. 244, Nr. 1, 1981, pp. 114-123.
- Foster, John, „Psychophysical Causal Relations”, *American Philosophical Quarterly*, Vol. 5, 1968, pp. 64-70.

- Ganssle, G., „Divine Causation and the Pairing Problem”, în *Philosophical Essays on Divine Causation*, ed. Gregory E. Ganssle, New York, Routledge, 2022, pp. 268-283.
- Ginet, Carl, „Can an Indeterministic Cause Leave a Choice up to the Agent?” în *Libertarian Free Will, Contemporary Debates*, ed. David Palmer, New York, Oxford University Press, 2014, pp. 15–26.
- Ginet, Carl, „In Defense of a Non-Causal Account of Reasons Explanations,” *The Journal of Ethics*, Vol. 12, 2008, pp. 229–237.
- Goetz, Stewart C., „Libertarian Choice”, *Faith and Philosophy*, Vol.14, April 1997, pp. 195-211.
- Gould, Paul, „How Does an Aristotelian Substance Have Its Platonic Properties? Issues and Options”, *Axiomathes*, Vol. 23, Nr. 2, 2013, pp. 343-364.
- Haldane, John, „A Return to Form in the Philosophy of Mind”, *Ratio*, Vol. 11, No. 3, 1998, pp. 275–276 .
- _____, „Understanding Folk”, *Folk Psychology and the Philosophy of Mind*, eds. Scott M. Cristensen, Dale R. Turner, Hillsdale, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates, 1993, pp. 263-287.
- Hameroff, Stuart, and Penrose, Roger, „Consciousness in the Univers, A Review of the Orch OR Theory”, *Physics of Life Reviews*, Vol. 11, 2014, pp. 43-44.
- Hasker, William, „The Dialectic of Soul and Body”, *American Catholic Philosophical Quarterly*, Vol. 87, 2013, pp. 503-504.
- Haynes, John-Dylan, „Beyond Libet: Long-Term Prediction of Free Choices from Neuroimaging Signals”, în *Conscious Will and Responsibility: A Tribute to Benjamin Libet*, eds. W. Sinnott-Armstrong and Nadel, Oxford, Oxford University Press, 2010, pp. 85-96.
- Hoffman, Joshua and Rosenkrantz, Gary, „Are Souls Unintelligible?”, *Philosophical Perspectives*, Vol. 5, 1991, pp. 183–212.
- Hohwy, Jakob, „The Search for Neural Correlates of Consciousness”, *Philosophy Compass*, Vol. 2, No. 3, 2007, pp. 461-474.
- Holmstrom, Nancy, „Firming Up Soft Determinism”, *The Personalist*, Vol. 58, Issue 1, Ianuarie, 1977, pp. 39-51.
- Horgan, Terence, „Nonreductive Materialism and the Explanatory Autonomy of Psychology”, în *Naturalism*, eds. Steven J. Wagner and Richard Warner, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1993, pp. 313-314.
- Jackson, Frank, „Epiphenomenal Qualia”, *Philosophical Quarterly*, 1982, Vol. 32, pp. 126-136.
- _____, „What Mary Didn't Know”, *Journal of Philosophy*, Vol. 83, No.5, 1986, pp. 291-295.
- Jansson, L., and Tallant, J., „Quantitative Parsimony, Probably for the Better”, *British Journal for the Philosophy of Science*, Vol. 68, 2017, pp. 781-803.
- Kane, Robert, „On the Role of Indeterminism in Libertarian Free Will”, *Philosophical Explorations*, Vol. 19, 2016, pp. 2-16.
- _____, „The Complex Tapestry of Free Will: Striving Will, Indeterminism and Volitional Streams”, *Synthese*, Vol. 196, 2019, pp. 145–160.
- Kaiser, Tom, „Is DNA the Soul?”, *The Aquinas Review of Thomas Aquinas College*, Vol. 20, 2015, pp. 67-96.
- Kajamies, Timo, „De Novo Creat, Descartes on Action, Interaction, and Continuous Creation” în *The World as Active Power, Studies in the History of European Reason*, Vol. 180, eds. Juhani Pietarinen & Valtteri Viljanen, Leiden, Brill, 2009, pp. 163-184.

- Kim, Jaegwon, „Mental Causation”, în *The Oxford Handbook of Philosophy of Mind*, eds. Brian P. McLaughlin, Ansgar Beckermann, Sven Walter, Oxford, Oxford University Press, 2011, pp. 29-52.
- _____, „Making Sense of Emergence”, *Philosophical Studies*, 1999, Vol. 95, pp. 3-36.
- _____, „Mental Causation in Searle's 'Biological Naturalism'”, *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 55, No. 1, March, 1995, pp. 189-194.
- Kind, Amy, „The Mind-Body Problem in 20-th Century Philosophy”, în *Philosophy of Mind in the Twentieth and Twenty-First Centuries*, ed. Amy Kind, London and New York, Routledge, 2019, pp. 52-77.
- Kellman, Michael E., „Science and Free Will”, *First Things*, May 1994, p. 5.
- Kuhn, Robert Lawrence, „A Landscape of consciousness: Toward a taxonomy of explanations and implications”, *Progress in Biophysics and Molecular Biology*, Vol. 190, August 2024, pp. 28-169.
- LaRock, E., „Neuroscience and the Hard Problem of Consciousness” în *Neuroscience and the Soul, The Human Person in Philosophy, Science, and Theology*, eds. T. Crisp, S. Porter & G. Ten Elshof, Grand Rapids, MI, Eerdmans, 2016, pp. 151-180.
- Leotti, Lauren A., Iyengar, Sheena S., Ochsner, Kevin N., „Borne to choose: the origins and value of the need for control”, *Trends in Cognitive Sciences*, Vol. 14, No. 10, October 2010, pp. 457-463.
- Libet, Benjamin, „Do We Have Free Will?”, *Journal of Consciousness Studies*, Vol. 6, 1999, pp. 47-57.
- Loewer, Barry, „From Physics to Physicalism” în *Physicalism and its Discontents*, eds. Carl Gillett and Barry Loewer, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, pp. 37–56.
- Lowe, E. J., „Substance Causation, Powers, and Human Agency” în *Mental Causation and Ontology*, eds. S. C. Gibb, E. J. Lowe, and R. D. Ingthorsson, Oxford, Oxford University Press, 2013, pp. 153–72.
- Lycan, William G., „Redressing Substance Dualism” în *The Blackwell Companion to Substance Dualism*, eds. Jonathan J. Loose and Angus J.L. Menuge, Hoboken, NJ, Wiley Blackwell, 2018, pp. 22-40.
- Macdonald, Cynthia and Macdonald, Graham, „Emergence and Non-Reductive Physicalism” în *The Routledge Handbook of Emergence*, eds. Sophie Gibb, Robin Findlay Hendry and Tom Lancaster, London and New York, Routledge, 2019, pp. 195-205.
- Masi, Marco, „An Evidence-Based Critical Review of the Mind-Brain Identity Theory”, *Frontiers in Psychology*, Vol. 14, 2023, 1150605, pp. 1-15.
- Maxwell, Nicholas, „Three Philosophical Problems about Consciousness and Their Possible Resolution”, *Open Journal of Philosophy*, Vol.1, No.1, 2011, pp. 1-10.
- McCann, Hugh, „Making Decisions,” *Philosophical Issues*, Vol. 22, 2012, pp. 246–263.
- Mele, Alfred R., „Goal-directed Action: Teleological Explanations, Causal Theories, and Deviance,” *Philosophical Perspectives*, Vol. 14, pp. 279–300.
- Metzinger, T., „Introduction” în *Neural Correlates of Consciousness, Empirical and Conceptual Questions*, ed. T. Metzinger, Cambridge, MA, MIT Press, 2000, pp. 1-12.
- Montero, Barbara Gail, Papineau, David, „Naturalism and Physicalism” în *The Blackwell Companion to Naturalism*, ed. Kelly James Clark, Hoboken, John Wiley & Sons, Inc., 2016, pp. 182-195.
- Monton, B., „The Argument from Simplicity and the Argument from Induction: Atheistic Induction by Boltzmann Brains” în *Two Dozen (or so) Arguments For God, The Plantinga Project*, eds. Jerry Walls, Trent Dougherty, Oxford, Oxford University Press, 2018, pp. 184-197.

- Moore, D., „On Robinson’s Response to the Self-Stultifying Objection”, *The Review of Philosophy and Psychology*, Vol. 4, 2012, pp. 627–641.
- _____, „The Epistemic Argument for Mental Causation”, *The Philosophical Forum*, Vol. 45, No. 2, 2014, pp. 149–168.
- Moreland, J.P., „Complementarity, Agency Theory, and the God-of-the Gaps”, *Perspectives on Science and Christian Faith, Journal of the American Scientific Affiliation*, Vol. 49, Nr.1, March 1997, pp. 2-14.
- _____, „In Defense of a Thomistic-Like Dualism”, in *The Blackwell Companion to Substance Dualism*, eds. Jonathan J. Loose, Angus J.L. Menuge and J.P. Moreland, Hoboken, NJ and Oxford, Wiley Blackwell, 2018, pp. 102-122.
- _____, „Searle’s Biological Naturalism and the Argument from Consciousness”, *Faith and Philosophy*, Vol. 15, January 1998, pp. 68-91.
- _____, „Substance Dualism and the Diachronic/Synchronic Unity of Consciousness” in *Christian Physicalism? Philosophical Theological Criticism*, eds. R. Keith Loftin and Joshua R. Farris, New York and London, Lexington Books, 2018, pp. 43-73.
- Moreland, J.P., and Pickavance, Timothy, „Bare Particulars and Individuation: Reply to Mertz”, *Australasian Journal of Philosophy* 81, No. 1, 2003, pp. 1-13.
- Mumford, S. „The Power of Power”, in *Powers and Capacities in Philosophy, The New Aristotelianism*, eds. R. Groff and J. Greco, New York, Routledge, 2013, pp. 9-24.
- Murphy, Nancey Claire, „For Nonreductive Physicalism”, in *The Blackwell companion to substance dualism*, ed. Jonathan J. Loose, Angus J. L. Menuge, and J. P. Moreland, Hoboken, Wiley Blackwell, 2018, pp. 317-327.
- _____, „Human Nature, Historical, Scientific and Religious Issues” in *Whatever Happened to the Soul?*, eds. W. S. Brown, N. Murphy & H. Newton Malony, Minneapolis, MN, Fortress Press, 1998, pp. 1-30.
- Nagel, T., „Armstrong on the Mind”, in *Readings in Philosophy of Psychology, Vol.1*, ed. Ned Block, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1980, pp. 200-206.
- _____, „What Is It Like To Be a Bat?” *Philosophical Review*, Vol. 83, Nr. 4., 1974, pp. 435-450.
- Nahmias, E., „Folk fears about freedom and responsibility: Determinism vs. reductionism”, *Journal of Cognition and Culture*, Vol. 6, No. 1, March 2006, pp. 215-237.
- _____, „Is Free Will an Illusion?” in *Moral Psychology, Vol.4, Free Will and Moral Responsibility*, ed. Walter Sinnott-Armstrong, Cambridge, Massachusetts, MIT Press, 2014, pp. 1-25.
- Nichols, S. „The folk psychology of free will: fits and starts”, *Mind and Language*, Vol.19, No. 5, November 2004, pp. 473-502.
- Nichols, S. and Knobe, J. „Moral responsibility and determinism: The cognitive science of folk intuitions, *Nous*, Vol. 41, No. 4, October 2007, pp. 663-685.
- Niță, Adrian, „Teoria naturalistă a conștiinței”, *Revista de filosofie*, L, 3-4, 2003, pp. 345-354.
- Noble, Denis, „A Theory of Biological Relativity: No Privileged Level of Causation”, *Interface Focus*, Vol. 2, 2012, pp. 55-64.
- O’Connor, Timothy, „Emergent Properties,” *American Quarterly*, Vol. 31, April 1994, pp. 91-104.
- _____, „Free Will in a Network of Interacting Causes,” in *Neo-Aristotelian Metaphysics and the Theology of Nature*, eds. W. Simpson, R. Koons & J. Orr, London, Routledge, 2021, pp. 151-168.
- O’Connor, Timothy and Jacobs, J. D., „Emergent Individuals”, *The Philosophical Quarterly*, Vol. 53, No. 213, 2003, pp. 540-555.

- Oppy, Graham, „Anti-Naturalistic Arguments from Reason”, *Roczniki Filozoficzne*, Vol. 70, No.1, 2022, pp. 15-35.
- Papineau, David, „The Causal Closure of the Physical and Naturalism” in *The Oxford Handbook of Philosophy of Mind*, eds. Brian P. McLaughlin, Ansgar Beckermann, Sven Walter, Oxford, Oxford University Press, 2009, pp. 53-65.
- _____, „The Rise of Physicalism” in *Physicalism and Its Discontents*, eds. Carl Gillett and Barry Loewer, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, pp. 3–36.
- _____, „Why Supervenience?”, *Analysis*, Vol. 49, No. 2, 1989, pp. 66–71.
- Pauen, M., „Feeling Causes”, *Journal of Consciousness Studies*, Vol. 13, No. 1–2, 2006, pp. 129–152.
- Percy, C., A. G. Emilsson, Integrated Information Theory and the Phenomenal Binding Problem, Challenges and Solutions in a Dynamic Framework”, *Entropy*, Vol. 27, No. 4, March 2025, e388.
- Pereboom, Derk, „A Compatibilist Account of the Epistemic Conditions on Rational Deliberation”, *The Journal of Ethics*, Vol. 12, 2008, pp. 287–306.
- Pitts, J. Brian, „Conservation Laws and the Philosophy of Mind: Opening the Black Box, Finding a Mirror”, *Philosophia*, Vol. 48, 2020, pp. 673-707.
- Polkinghorne, John, „Christianity and Science” in *The Oxford Handbook of Religion and Science*, eds. Philip Clayton and Zachary R. Simpson, Oxford, Oxford University Press, 2006, pp. 57-70.
- Putnam, Hilary, „Minds and machines” in *Dimensions of Mind*, ed. S. Hook, New York, New York University Press, Reprinted, 1975, pp. 362–385.
- Radner, Daisie, „Is There a Problem of Cartesian Interaction?”, *Journal of the History of Philosophy*, Vol. 23, No. 1, January 1985, pp. 35–49.
- Ravenscroft, I., „Why Reject Substance Dualism” in *The Blackwell Companion to Substance Dualism*, eds. J. J. Loose, A. J. L. Menzies & J. P. Moreland, Oxford, Wiley-Blackwell, 2018, pp. 267-282.
- Roskies, Adina, „Neuroscientific challenges to free will and responsibility”, *Trends in Cognitive Sciences*, Vol. 10, No. 9, 2006, pp. 419-423.
- Sarkissian, H., Chatterjee, A., De Brigard, F., Knobe, J., Nichols, S. and Sirker, S. „Is belief in Free Will a Cultural Universal?”, *Mind and Language*, Vol. 25, No.3, June 2010, pp. 346-358.
- Shepherd, J., „Neuroscientific Threats to Free Will”, in *The Routledge Companion to Free Will*, eds. K. Timpe, M. Griffith, and N. Levy, London and New York: Routledge, 2017, pp. 423-433.
- Sora, Adriana-Nicoleta, „Dualism Without Zombies”, *The Romanian Journal of Analytic Philosophy*, Vol. VIII, No. 2, 2013, pp. 34-56.
- Stratton, Timothy A., Moreland, J.P., „An Explanation and Defense of the Free-Thinking Argument”, *Religions*, Vol. 13, 998, October 2022, pp. 1-25.
- Stump, Eleonore, „Moral Responsibility without Alternative Possibilities”, in *Moral Responsibility and Alternative Possibilities: Essays on the Importance of Alternative Possibilities*, eds. David Widerker and Michael McKenna, Burlington, Ashgate, 2006, pp. 139–158.
- Swinburne, Richard, „Could anyone Justifiably Believe Epiphenomenalism?”, *The Journal of Consciousness Studies*, Vol. 18, No.3–4, 2011, pp. 196–216.
- _____, „The Implausibility of the Causal Closure of the Physical”, *Organon F*, Vol. 26, No. 1, 2019, pp. 25-39.
- _____, „The Origin of Consciousness” in *Cosmic Beginnings and Human Ends*, eds. Clifford N. Matthews and Roy Abraham Varghese, Chicago, Open Court, 1995, pp. 355-378.

- Taliaferro, Charles, „Naturalism and the Mind”, în *Naturalism, A Critical Analysis*, eds. William Lane Craig and J. P. Moreland, London & New York, Routledge, 2000, pp. 133-155.
- Timpe, K and Jacobs, J.D., „Free Will and Naturalism: How to be a libertarian, and a naturalist too”, în *The Blackwell Companion to Naturalism*, ed. K.J., Clark, Malden, John Wiley and Sons Inc., 2016, pp. 319-335.
- Todd, Patrick, „A New Approach to Manipulation Arguments,” *Philosophical Studies*, Vol. 152, No.1, January 2011, pp. 127–133.
- _____, „Defending (a Modified Version of) the Zygote Argument,” *Philosophical Studies*, Vol. 164. No.1, pp. 189–203.
- Tononi, M, Massimini, Boly M. & Koch, M, „Integrated information theory, from consciousness to its physical substrate”, *Nature Reviews Neuroscience*, Vol. 17, 2016, pp. 450-461.
- Topală, Valerian Sergiu, „A critical analysis of the reductive physicalist functionalist perspective on the nature of consciousness”, *Annals of Ștefan cel Mare University of Suceava, Philosophy, Social and Human Disciplines Series*, Vol. I, 2024, pp. 85-100.
- _____, „Libre arbitre et déterminisme. Un plaidoyer pour le libéralisme agent-causal”, *Dialog Teologic*, Anul XXVII, Nr. 54, 2024, pp. 47-101.
- _____, „Neo-Thomistic Organicism, A Scientific-Metaphysical Perspective on Human Nature”, *Dialog Teologic*, Anul XXVII, Nr. 53, 2024, pp. 21-54.
- _____, „O evaluare critică a teoriilor identității tip-tip, instanță-instanță, cu privire la natura conștiinței”, *Jurnal teologic*, Vol. 23, Nr. 1, 2024, pp. 80-103.
- Toepfer, Georg, „Teleology and Its Constitutive Role for Biology as a Science of Organized Systems in Nature”, *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, Vol. 43, 2012, pp. 113-119.
- Van Inwagen, Peter, „A Materialist Ontology of the Human Person” în *Persons – Human and Divine*, eds. Peter Van Inwagen and Dean Zimmerman, Oxford, Oxford University Press, 2007, pp. 199-215.
- _____, „Dualism and Materialism, Athens and Jerusalem?”, *Faith and Philosophy*, Vol. 12, No. 4, 1995, pp. 475-488.
- _____, „I Look for the Resurrection of the Dead and the Life of the World to Come” în *The Blackwell Companion to Substance Dualism*, ed. Jonathan J. Loose, Angus J. L. Menuge, and J. P. Moreland, Hoboken, Wiley Blackwell, 2018, pp. 488-500.
- Wagner Steven J., Warner, Richard, „Introduction” în *Naturalism, A critical Appraisal*, eds. Steven J. Wagner and Richard Warner, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1993, pp. 1-21.
- Walter, S., „Willusionism, epiphenomenalism, and the feeling of conscious will”, *Synthese*, Vol. 191, No. 10, 2014, pp. 2215–2238.
- Wegner, D. M. and Wheatley, T., „Apparent mental causation: sources of the experience of will”, *American Psychologist*, Vol. 54, 1999, pp. 480–492.
- Wells, Jonathan, „The Dogma of DNA”, *Bible-Science News*, Vol.31, Nr. 8, 1993, pp. 13-15.
- Wiggins, David, „Towards a Reasonable Libertarianism,” în *Essays on Freedom of Action*, ed. Ted Honderich, London, Routledge & Kegan Paul, 1973, pp. 33–61.
- Wong, Hong Yu, „Emergent Dualism in the Philosophy of Mind”, în *The Routledge Handbook of Emergence*, eds. Sophie Gibb, Robin Findlay Hendry and Tom Lancaster, London and New York, Routledge, 2019, pp. 179-186.
- _____, „The secret lives of emergents” în *Emergence in Science and Philosophy*, eds. A. Corradini and T. O’Connor, London, Routledge, 2010, pp. 7–24.

Yandell, K., „A defense of dualism”, *Faith and Philosophy*, Vol. 12, Issue 4, 1995, pp. 548-566.

Yurchenko, S.B., „Integrated Information Theory 4.0 is both Weakly Panpsychist and Strongly Dualist, but many Theories of Consciousness are also Prone to It” *Journal of NeuroPhilosophy*, Vol. 3, No. 1, 2024, pp. 14-21.

Surse online

Chalmers, David J., McQueen, Kelvin J., „Consciousness and the Collapse of the Wave Function” în *Consciousness and Quantum Mechanics*, on line edition, ed. Shan Gao, New York, Oxford Academic, 2022, pp. 11-63. Versiunea on line a variantei pretipărite accesată în 23.06. 2025, ora 14:00 pe <https://philpapers.org/archive/CHAZGT.pdf>.

_____, „Zeno Goes to Copenhagen: A Dilemma for Measurement-Collapse Interpretations of Quantum Mechanics” în *Quantum and Consciousness Revisited*, ed. M. C. Kafatos, D. Banerji & D. C. Struppa, New Delhi, D. K. Printworld Ltd., 2024, pp. 1-26. Versiunea on line a variantei pretipărite accesată în 21.06.2025, ora 19:00 pe <https://arxiv.org/pdf/2105.02314>.

Cucu, Alin Christoph, „Thomistic-like Dualism and the Laws of Nature”. Articol accesat în 13.05.2025, ora 12:30 pe https://www.researchgate.net/publication/366346929_Thomistic_like_Dualism_and_the_Laws_of_Nature.

O'Connor, Timothy and Franklin, Christopher, „Free Will”, în *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, eds. Edward N. Zalta & Uri Nodelman, Winter 2022 Edition,

URL = <https://plato.stanford.edu/archives/win2022/entries/freewill>. Articol accesat în 31.03.2023, ora 14:00.

Orilia, Francesco and Paolini Paoletti, Michele, „Properties”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2025 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/spr2025/entries/properties/>. Articol accesat în 19.05.2025, ora 12:00.

Peirce, Charles S., „Prolegomena to an Apology for Pragmatism”, *The Monist*, Vol. 16, Nr. 4, 1906, paragraful 537. Articol accesat în 04.04.2023, ora 14:48 <https://www.gnusystems.ca/ProlegomPrag.htm>.

Robb, David, Heil, John, „Mental Causation”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Winter 2019 Edition, Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/mental-causation/>. Articol accesat în 09.06.2025, ora 13:25.

Rorty, Richard, „Mind-Body Identity, Privacy, and Categories,” *Review of Metaphysics*, Vol. 19, 1965, pp. 24–54. Articol accesat în 07.04.2023, la 17:20.

<https://home.csulb.edu/~cwallis/382/readings/482/rorty.mind-body,identity.1965.pdf>

Zalta, Edward N., „Gottlob Frege”, în *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, Fall 2020 Edition. Articol accesat electronic în 04.04.2023, ora 12:30, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/frege/>.

Bibliografie secundară

Cărți

Alexander, Eben, *Proof of Heaven, A Neurosurgeon's Journey into the Afterlife*, New York, Simon & Schuster, 2012.

Amaya, Santiago, *The Science of Self-Control*, John Templeton Foundation, June 2020.

Aquinas, Thomas, *Summa contra Gentiles: Book One: God*, trans. and ed. Anton C. Pegis, Notre Dame, Notre Dame University Press, 1955.

Audi, Robert, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Second edition, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

- Atwater, P. M. H., *The Big Book of Near-Death Experiences: The Ultimate Guide to What Happens When We Die*, Charlottesville, VA, Hampton Roads, 2007.
- Atwater, P.M.H., Morgan, David H., *The Complete Idiot's Guide to Near-Death Experiences*, Indianapolis, IN, Alpha Books, 2000.
- Bartra, Roger, *Shamans and Robots, On Ritual, the Placebo Effect, and Artificial Consciousness*, translated by Gusti Gould, Minneapolis, University of Minnesota Press, 2024.
- Blackburn, Simon, *The Oxford Dictionary of Philosophy*, Second Edition, Oxford, Oxford University Press, 2005.
- Burke, John, *Imagine Heaven: Near-Death Experiences, God's Promises, and the Exhilarating Future That Awaits You*, Grand Rapids, Baker, 2015.
- Burpo, Todd, Vincent, Lynn, *Heaven Is for Real*, Nashville, W Publishing Group, Thomas Nelson, 2010.
- Chisholm, Roderick, *Theory of Knowledge*, 2nd ed., Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall, 1966.
- Craig, William Lane, *Credință Rațională, Adevărul creștin și apologetica*, Oradea, Casa Cărții, 2021.
- Dew, James K., Jr. and Gould, Paul M., *Philosophy, A Christian Introduction*, Grand Rapids, Michigan, Baker Academic, 2019. Scribd Edition.
- Dunbar, Helen Flanders, *Emotions and Bodily Changes*, New York, Columbia University Press, 2019.
- Edwards, Paul (ed.), *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. 8, New York, Mac Millan, 1967.
- Gallup, G., Proctor, W., *Adventures in Immortality: A Look Beyond the Threshold of death*, New York, McGraw-Hill, 1982.
- Geisler, Norman, *Systematic Theology: In One Volume*, Minneapolis, Minnesota, Bethany House, 2011.
- Geisler, Norman și Turek, Frank, *Nu am destulă credință ca să fiu ateu*, Oradea, Cartea Creștină, 2007.
- Gheorghe, Virgiliu, *Efectele televiziunii asupra minții umane*, București, Evanghelistos, 2005.
- Gheorghiu, Dumitru, *Introducere în filosofia minții, Curs universitar*, Vol. 1, București, Editura Trei, 2015.
- Goleman, Daniel, *Inteligența emoțională*, București, Curtea Veche, 2001.
- Goldstein, Herbert, *Classical Mechanics*, Second Edition, Reading, Massachusetts, Addison-Wesley Publishing Company, 1980, pp. 17-69, pp. 545-600.
- Goodwin, Brian, *How the Leopard Changes Its Spots*, New York, Simon & Schuster, 1994.
- Grof, S. and Bennett, H. Z., *The Holotropic Mind, The Tree Levels of Human Consciousness and How They Shape Our Lives*, New York, Harper Collins, 1992.
- Harrington, Anne, *The Placebo Effect: An Interdisciplinary Exploration*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1997.
- Kadagian, D. J., Van Lommel, Pim, Shushan, Gregory, *The Crossover Experience, Life After Death, 100 Exceptional Near Death Experiences*, 2022.
- Kosmann-Schwarzbach, Y., *The Noether Theorems: Invariance and Conservation Laws in the Twentieth Century*, tradus în engleză de, B.E. Schwarzbach, New York, Springer, 2011.
- Lewis, C. S., *Creștinism pur și simplu*, București, Humanitas, 2019.
- Long, Jeffrey, *Evidence of the Afterlife*, New York, Harper One, 2010.
- McNamara, Patrick, *The Cognitive Neuroscience of Religious Experience, Decentring and the Self*, Second Edition, Cambridge, Cambridge University Press, 2022.
- Messer, Neil, *Theological Neuroethics, Christian Ethics Meets the Science of the Human Brain*, London, Bloomsbury, 2017.

- Miller, J. Steve, *Near Death Experiences as Evidence for the Existence of God and Heaven*, Acworth, GA, Wisdom Creek Press, 2012.
- Millikan, Ruth, *White Queen Psychology and Other Essays for Alice*, Cambridge, MA, MIT Press, 1993.
- Moody, Raymond, *Life After Life*, New York, Bantam Press, 1975.
- Moreland, J. P., *Un ghid simplu de a experimenta minuni, Instrucțiuni și inspirație pentru a trăi o viață supranaturală în Cristos*, Oradea, Cartea Creștină, 2024.
- Morse, Melvin, *Closer to the Light: Learning the Near-Death Experiences of Children*, New York, Ballantine Books, 1990.
- Parnia, Sam, *What Happens When We Die, A Ground-Breaking Study into the Nature of Life and Death*, London, Hay House, 2008.
- Rensberger, Boyce, *Life Itself*, Oxford, Oxford University Press, 1996.
- Ring, Kenneth and Cooper, Sharon, *Mindsight: Near-Death and Out-of-Body Experiences of the Blind*, New York, iUniverse, 2008.
- Ring, Kenneth, and Elsaesser-Valarino, Evelyn, *Lessons From the Light, What We Can Learn from the Near-Death Experience*, New York and London, Plenum, Insight Books, 1998.
- Sabom, Michael, *Light & Death*, Grand Rapids, Michigan, Zondervan, 1998.
- Servan-Schreiber, David, *Vindecă stresul, anxietatea și depresia fără medicamente și fără psihanaliză*, București, Elena Francisc Publishing, 2004.
- Shanon, B., *The Antipodes of the Mind, Charting the Phenomenology of the Ayahuasca Experience*, Oxford, Oxford University Press, 2002.
- Siegel, D., *Mindsight, The New Science of Personal Transformation*, New York, Random House, 2010.
- Simonton, O. Carl, Matthews-Simonton, Stephanie, Creighton, James L., *Cum să lupți cu cancerul, Metoda Simonton: un ghid pentru pacienți și familiile lor*, București, Editura Trei, 2011.
- Skinner, B.F., *About Behaviorism*, New York, Alfred A. Knopf, Inc., 1974.
- Swinburne, Richard, *The Existence of God*, Oxford, Clarendon, 1979.
- _____, *Is There a God?*, Oxford, Oxford University Press, 1996.
- Tatum IV, William O., Kaplan, Peter W., Jallon, Pierre, *Epilepsy, A Concise Encyclopedia*, New York, Demos Medical Publishing, 2009.
- Thornton, Stephen T. and Marion, Jerry B. *Classical Dynamics of Particles and Systems*, Fifth Edition, Thomson, Brooks/Cole, 2003, în special capitolele 2, 6 și 7.
- Tudose, Florin, Tudose, Cătălina, Dobranici, Letiția, *Psihopatologie și psihiatrie pentru psihologi*, București, Infomedica, 2002.
- Van Lommel, Pim, *Consciousness Beyond Life, The Science of the Near-Death Experience*, San Francisco, HarperOne, 2010.
- Webster, Gerry and Goodwin, Brian, *Form and Transformation: Generative and Relational Principles in Biology*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- Wise, Robert L., *Crossing the Threshold of Eternity, What the Dying Can Teach the Living*, Ventura, CA, Regal, 2007.

Articole

- Aerts, Diederik „Quantum Structure in Cognition”, *Journal of Mathematical Psychology*, Vol. 53, 2009, pp. 314-348.
- Aerts, D., and Sassoli de Bianchi, M., „On the irreversible journey of matter, life and human Culture”, în *From Electrons to Elephants and Elections*, eds. S. Wuppuluri and I. Stewart, The Frontiers Collection, Springer, 2022, pp. 821-842.
- Aerts, D., and Sassoli de Bianchi, M., „Quantum Perspectives on Evolution” în *The Map and the Territory: Exploring the Foundations of Science, Thought and Reality*, eds. Shyam

- Wuppuluri, Francisco Antonio Doria, Springer, The Frontiers collection, 2018, pp. 571–595.
- Aerts, D., and Sassoli de Bianchi, M., „The extended Bloch representation of quantum mechanics and the hidden-measurement solution to the measurement problem”, *Annals of Physics*, Vol. 351, 2014, pp. 975-1025.
- Aerts, D., Sassoli de Bianchi, M., Sozzo, S., Veloz, T., „On the conceptuality interpretation of quantum and relativity theories”, *Foundations of Science*, Vol. 25, 2020, pp. 5–54.
- Aerts, D., Sozzo, S., „Quantum structure in cognition: Why and how concepts are entangled”, *Quantum Interaction. Lecture Notes in Computer Science*, Vol. 7052, 2011, pp. 116–127.
- Aerts, D., Sozzo, S., Veloz, T., „Quantum structure in cognition and the foundations of human reasoning”, *International Journal of Theoretical Physics*, Vol. 54, 2015, pp. 4557–4569.
- Aerts, D., Sozzo, S., Veloz, T., „Quantum structure of negation and conjunction in human thought”, *Frontiers in Psychology*, Vol. 6, 2015, 1447.
- Aguiar Junior, Pedro et al., „The Efficacy of Placebo for the Treatment of Cancer Related Fatigue: A Systematic Review and Meta-Analysis”, *Supportive Care in Cancer*, Vol. 28, No. 4, April 2020, pp. 1755-1764.
- Ando, Michiyo, et al., „Efficacy of Mindfulness-Based Meditation Therapy on the Sense of Coherence and Mental Health of Nurses”, *Health*, Vol. 3, No. 2, 23 February, 2011, pp. 118-122.
- Apte, Shireesh Prakash, „Quantum biology: Harnessing nano-technology’s last frontier with modified excipients and food ingredients”, *Journal of Excipients and Food Chemicals*, Vol. 5, No. 4, December 2014, pp. 117-183.
- Aranda-Anzaldo, Armando, „Assuming in Biology the Reality of Real Virtuality (A Come Back for Entelechy?)”, *Ludus Vitalis*, Vol. 19, 2011, pp. 333-342.
- Aspect, Alain, Dalibard, Jean, Roger, Gérard, „Experimental Test of Bell’s Inequalities Using Time-Varying Analyzers”, *Physical Review Letter*, Vol. 29, Issue 25, 1982, pp. 1804-1808.
- Aspect, Alain, Grangier, Philippe, Roger, Gérard, „Experimental Realization of Einstein-Podolsky-Rosen-Bohm Gedankenexperiment: A New Violation of Bell’s Inequalities”, *Physical Review Letters*, Vol. 49, Issue. 2, 1982, pp. 91-94.
- _____, „Experimental Tests of Realistic Local Theories via Bell’s Theorem” *Physical Review Letters*, Vol. 47, Issue 7, 1981, pp. 460-463.
- Atasoy, S., et al., „Connectome-harmonic Decomposition of Human Brain Activity Reveals Dynamical Repertoire Re-organization under LSD”, *Scientific Reports*, Vol. 7, No.1, 2017, pp. 1–18.
- Aydin, K., „Increased Gray Matter Density in the Parietal Cortex of Mathematicians: A Voxel-Based Morphometry Study”, *American Journal of Neuroradiology*, Vol. 28, November/December 2007, pp. 1859-1864.
- Aznar, S., Hervig, M. E. - S., „The 5-HT_{2A} Serotonin Receptor in Executive Function: Implications for Neuropsychiatric and Neurodegenerative Diseases”, *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, Vol. 64, May 2016, pp. 63–82.
- Baikie, Karen A., Wilhelm, Kay A., „Emotional and physical benefits of expressive writing”, *Advances in Psychiatric Treatment*, Vol. 11, No. 5, September 2005, pp. 338-346.
- Baird, Carol L., Sands, Laura, „Effect of Guided Imagery With Relaxation on Health-Related Quality of Life in Older Women with Osteoarthritis”, *Research in Nursing & Health*, Vol. 29, No. 5, October 2006, pp. 442-451.

- Bassi et al., „Models of wave-function collapse, underlying theories, and experimental tests”, *Reviews of Modern Physics*, Vol. 85, 2013, pp. 471-527.
- Beauregard, M., and Paquette, V., „Neural Correlates of a Mystical Experience in Carmelite Nuns”, *Neuroscience Letters*, Vol. 405, 2006, pp. 186-190.
- Beckner, Morton O., „Vitalism” in *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards vol. 8, New York, Mac Millan, 1967, p. 254.
- Beecher, H. K., „The Powerful Placebo”, *Journal of the American Medical Association*, Vol. 159, 1955, pp. 1602-1606.
- Benson, H., „The Nocebo Effect: History and Physiology”, *Preventive Medicine*, Vol. 26, 1997, pp. 612-615.
- Benson, H., et al., „Body Temperature Changes During the Practice of Tummo Yoga”, *Nature*, Vol. 295, 1982, pp. 234-236.
- Berkman L. F., Syme, S. L., „Social networks, host resistance, and mortality: a nine-year follow-up study of Alameda County residents”, *American Journal of Epidemiology*, Vol. 109, No. 2, 1979, pp. 186–204.
- Blackmore, S. J., and Troscianko, T. „The Physiology of the Tunnel”, *Journal of Near-Death Studies*, Vol. 8, 1988, pp. 15-28.
- Boldrini, M., et al., „Human Hippocampal Neurogenesis Persists throughout Aging”, *Cell Stem Cell*, Vol. 22, No. 4, 5 April 2018, pp. 589-599.
- Broadfoot, Marla V., „«Quantum Jitters» could form basis of evolution, cancer, Shape-shifting DNA base pairs can trick the copying machine”, published 11 March 2015 on <https://today.duke.edu/2015/03/quantumjitters>.
- Bruza, P., Kitto, K., Nelson, D., McEvoy, C., „Is there something quantum-like about the human mental lexicon?”, *Journal of Mathematical Psychology*, Vol. 53, No. 5, Oct. 2009, pp. 363-377.
- Bschor, T., et al., „Differential Outcomes of Placebo Treatment Across 9 Psychiatric Disorders: A Systematic Review and Meta-Analysis”, *JAMA Psychiatry*, Vol. 81, No. 8, 1 August 2024, pp. 757-768.
- Calabrese, Leonard, „Placebos, Nocebos, and COVID-19: Society, Science, and Health Care During the Pandemic”, în *Placebo Effects Through the Lens of Translational Research*, (eds.) Luana Colloca, Jason Noel, Patricia D. Franklin and Chamindi Seneviratne, Oxford, Oxford University Press, 2023, pp. 186-198.
- Carhart-Harris, R. L., et al., „Neural Correlates of the Psychedelic State as Determined by fMRI Studies with Psilocybin”, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Vol. 109, No. 6, 2012, pp. 2138–2143.
- Carrico, Donna J., et al., „Guided Imagery for Women with Interstitial Cystitis: Results of A Prospective, Randomized Controlled Pilot Study”, *Journal of alternative and complementary medicine*, Vol. 14, No. 1, January 2008, pp. 53-60.
- Carson, L. E., et al., „Mindfulness-Based Stress Reduction in Relation to Quality of Life, Mood, Symptoms of Stress, and Immune Parameters in Breast and Prostate Cancer Outpatients”, *Psychosomatic Medicine*, July-August 2003, Vol. 65, No. 4, pp. 572-581.
- Cassol, H, et al., „A Systematic Analysis of Distressing Near-Death Experience Accounts”, *Memory*, Vol. 27, No. 8, 2019, pp. 1122–1129.
- Chen, Xi, et al., „The Placebo Wffect and its Determinants in Fibromyalgia: Meta-Analysis of Randomised Controlled Trials”, *Clinical Rheumatology*, Vol. 36, No. 7, July 2017, pp. 1623-1630.
- Chiesa, A. and Serretti, A., „A Systematic Review of Neurobiological and Clinical Features of Mindfulness Meditations”, *Psychological Medicine*, Vol. 40, 2010, pp. 1239-1252.

- Chugani, H.T., et al., „Local Brain Functional Activity Following Early Deprivation: A Study of Postinstitutionalized Romanian Orphans”, *Neuroimage*, Vol. 14, No. 6, March 2001, pp. 1290-1301.
- Chvetzoff, G., Tannock, I. F., „Placebo Effects in Oncology”, *Journal of the National Cancer Institute*, January 2003, Vol. 95, No. 1, pp. 19-29.
- Clark, Eddie M., et al., „Identifying Variation in Physical Health Behaviors and Depressive Symptoms among Religiosity Clusters of African American Adults in the United States”, *Journal of Religion and Health*, Vol. 63, 06 July 2024, pp. 3027-3049.
- Clark, K., „Clinical Interventions with Near-Death Experiences”, în *The Near-Death Experience, Problems, Prospects, Perspectives*, ed. B. Greyson and C. P. Flynn, Springfield, Charles S. Thomas, 1984, pp. 242-255.
- Clarke, Peter G. H., „L’âme et les neurosciences: le dualisme en question”, în *L’âme et le cerveau, L’enjeu des neurosciences*, ed. Lydia Jaeger, Charols et Vaux-sur-Seine, Coéditions Édifac et Excelsis, 2010, pp. 43-45.
- Cleeremans, Axel, „Consciousness: The Radical Plasticity Thesis”, *Progress in Brain Research*, Vol. 168, 2007, pp. 19-33.
- Cohen, Sheldon, et al., „Positive Emotional Style Predicts Resistance to Illness After Experimental Exposure to Rhinovirus of Influenza A Virus,” *Psychosomatic Medicine*, Vol. 68, No. 6, 2006, pp. 809-815.
- Craddock, T. J. A., et al., „Anesthetic Alterations of Collective Terahertz Oscillations in Tubulin Correlate with Clinical Potency: Implications for Anesthetic Action and Post-Operative Cognitive Dysfunction”, *Scientific Reports*, Vol.7, 2017, 9877.
- Cramer, Steven C., et al., „Effects of Motor Imagery Training After Chronic, Complete Spinal Cord Injury”, *Experimental Brain Research*, Vol. 177, No. 2, February 2007, pp. 233-242.
- Darragh, M., et al., „A take-home placebo treatment can reduce stress, anxiety and symptoms of depression in a non-patient population”, *The Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, Vol. 50, No. 9, September 2016, pp. 858-865.
- Davis, A. K., et al., „Survey of entity encounter experiences occasioned by inhaled N, N-dimethyltryptamine, Phenomenology, interpretation, and enduring effects”, *Psychopharmacology*, Vol. 34, No. 9, 2020, pp. 1008–1020.
- De Craen, A. J., et al., „Placebo Effect in the Treatment of Duodenal Ulcer”, *British Journal of Clinical Pharmacology*, Vol. 48, No. 6, December 1999, pp. 853-860.
- Diener, Hans-Christoph, „Placebo Effects in Treating Migraine and Other Headaches”, *Current Opinion in Investigational Drugs*, Vol. 11, No. 7, July 2010, pp. 735-739.
- Dougherty, L. R., et al., „An fMRI Pilot Study of Cognitive Reappraisal in Children: Divergent Effects on Brain and Behavior”, *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 1 December 2015, Vol. 37, No. 4, pp. 634-644.
- Eaker, E. D., et al., „Myocardial Infraction and Coronary Death Among Women: Psychosocial Predictors from a Twenty-Year Follow-Up of Women in the Framingham Study”, *American Journal of Epidemiology*, Vol. 135, 1992, pp. 854-864.
- Eccles, Ronald „Placebo Effects in Cough” în *Placebo Effects Through the Lens of Translational Research*, (eds.) Luana Colloca, Jason Noel, Patricia D. Franklin and Chamindi Seneviratne, Oxford, Oxford University Press, 2023, pp. 134-146
- Ehrsson, H. Henrik, , „Imagery of Voluntary Movement of Fingers, Toes, and Tongue Activates Corresponding Body-Part-Specific Motor Representations, *Journal of Neurophysiology*, Vol. 90, No. 5, December 2003, pp. 3304-3316.
- Evans Bush, Nancy, „Afterward: Making Meaning after a Frightening Near-Death Experience”, *Journal of Near-Death Studies*, Vol. 21, No. 2, 2002, pp. 99–133.

- Faber, Jean, Portugal, Renato, Pinguelli Rosa, Luiz, „Information processing in brain microtubules”, *Biosystems*, Vol. 83, Issue 1, 2006, pp. 1-9.
- Faig-Martí, J., Martínez-Catassús, A., „Measuring the Placebo Effect in Carpal Tunnel Syndrome”, *Journal of Orthopaedics and Traumatology: Official Journal of the Italian Society of Orthopaedics and Traumatology*, January 2020, Vol. 21, No. 1, pp. 1-5.
- Feldmann, William and Tumulka, Roderich, „Parameter Diagrams of the GRW and CSL Theories of Wavefunction Collapse”, *Journal of Physics A: Mathematical and Theoretical*, Vol. 45, No. 6, 2012, 065304.
- Feuillet, Lionel, Dufour, Henry, Pelletier, Jean, „Brain of a White-Collar Worker”, *The Lancet*, Vol. 370, Issue 9583, 21 July 2007, p. 262.
- Finan, Patrick H., et al., „The Role of Sleep Disturbance in Endogenous Pain Modulation Through Opioidergic, Placebo, and Positive Affective Mechanisms”, în *Placebo Effects Through the Lens of Translational Research*, (eds.) Luana Colloca, Jason Noel, Patricia D. Franklin and Chamindi Seneviratne, Oxford, Oxford University Press, 2023, pp. 119-133.
- Fisher, Matthew P. A., „Are we quantum computers, or merely clever robots?” *International Journal of Modern Physics B*, Vol. 31, No. 7, 2017, 1743001.
- Fors, Egil A., et al., „The Effect of Guided Imagery and Amitriptyline on Daily Fibromyalgia Pain: A Prospective, Randomized, Controlled Trial”, *Journal of Psychiatric Research*, Vol. 36, No. 3, May-June 2002, pp. 179-187.
- Francis, Leslie J., and Robbins, Mandy, „Personality and Glossolalia: A Study Among Male Evangelical Clergy”, *Pastoral Psychology*, Vol. 51, No. 5, May 2003, pp. 391-396.
- Franco, M.I., Turin, L., Merishin, A. & Skoulakis, E. M. C., „Molecular vibration-sensing component in *Drosophila melanogaster* olfaction”, *Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A.*, Vol. 108, Issue 9, 01.03.2011, pp. 3797-3802.
- Frank, D. L., et al., „Biofeedback in medicine: who, when, why and how?”, *Mental Health in Family Medicine*, Vol. 7, No. 2, 2010, pp. 85-91.
- Freeman, L., et al., „Imagery Intervention for Recovering Breast Cancer Patients: Clinical Trial of Safety and Efficacy”, *Journal of the Society for Integrative Oncology*, Vol. 6, No. 2, Spring 2008, pp. 67-75.
- Freeman, Lyn W., Welton, Derek, „Effects of Imagery, Critical Thinking, and Asthma Education on Symptoms and Mood State in Adult Asthma Patients: A Pilot Study”, *Journal of Alternative and Complementary Medicine*, Vol. 11, No. 1, February 2005, pp. 57-68.
- Fritz, P. et al., „Near-Death Experiences: What Do We Know?” în *Coma and Disorders of Consciousness*, (eds.) Caroline Schnakers, Steven Laureys, Third Edition, Springer, 2023, pp. 287-311.
- Gane, S., et al., „Molecular Vibration-Sensing Component in Human Olfaction”, *PloS ONE*, Vol. 8, Issue 1, e55780.
- Gerger, H, et al., „Comparative Efficacy and Acceptability of Expressive Writing Treatments Compared with Psychotherapy, Other Writing Treatments, and Waiting List Control for Adult Trauma Survivors: A Systematic Review and Network Meta-Analysis”, *Psychological Medicine*, Vol. 52, No. 15, February 2021, pp. 1-13.
- Glass, Oliver, et al., „Expressive Writing to Improve Resilience to Trauma: A Clinical Feasibility Trial”, *Complementary Therapies in Clinical Practice*, Vol. 34, 2019, pp. 240-246.
- Goldfarb, L., Treisman, A., „Counting multidimensional objects, implications for the neural-synchrony theory”, *Psychol Sci*, Vol. 24, No. 3, 1 March, 2013, pp. 266-371.
- Goldfarb, L., Sabah, K., „Multidimensional representation of objects, The influence of task demands”, *Psychon Bull Rev.*, April 2016, Vol. 23, No. 2, pp. 405-411.

- Gordon, James S., „Mind-Body Medicine and Cancer”, *Hematology/Oncology Clinics of North America*, Vol. 22, Issue 4, 2008, pp. 683-708.
- Granqvist, P., et al., „Sensed presence and mystical experiences are predicted by suggestibility, not by the application of transcranial weak complex magnetic fields”, *Neuroscience Letters*, 29 April 2005, Vol. 379, No. 1, pp. 1-6.
- Greer, S., „Psychological Response to Cancer and Survival”, *Psychological Medicine*, Vol. 21, Issue 1, 1991, pp. 43-49.
- Greene, J., Cohen, J., „For the Law, Neuroscience Changes Nothing and Everything”, *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B: Biological Sciences*, Vol. 359, Nr. 1451, 2004, pp. 1775-1785.
- Greyson, B. and Bush, N. E., „Distressing Near-Death Experiences”, *Psychiatry*, Vol. 55, 1992, pp. 95-110.
- Griffiths, R. R., et al., „Mystical-Type Experiences Occasioned by Psilocybin Mediate the Attribution of Personal Meaning and Spiritual Significance 14 Months Later”, *Journal of Psychopharmacology*, Vol. 22, 2008, pp. 621-632.
- Griffiths, R. R., et al., „Psilocybin Can Occasion Mystical-Type Experiences Having Substantial and Sustained Personal Meaning and Spiritual Significance”, *Psychopharmacology*, Vol. 187, No.3, August 2006, pp. 268-283.
- Griffiths, R. R., et al. „Survey of subjective 'God encounter experiences', Comparisons among naturally occurring experiences and those occasioned by the classic psychedelics psilocybin, LSD, ayahuasca, or DMT”, *PLoS One*, Vol. 14, No. 4, 2019, e0214377.
- Habermas, Gary R., „Evidential Near-Death Experiences”, in *The Blackwell Companion to Substance Dualism*, (ed.) Jonathan Loose, Angus Menuge, and J. P. Moreland, Oxford, Wiley Blackwell, 2018, pp. 227-246.
- Hameroff, Stuart, and Penrose, Roger, „Consciousness in the Univers, A Review of the Orch OR Theory”, *Physics of Life Reviews*, Vol. 11, 2014, pp. 43-44.
- Hassan, Daniel, „History of Dissociative Identity Disorder (DID)”, in *Dissociative Identity Disorder, Treatment and Management*, (eds.) Hassaan Tohid, Ian Hunter Rutkofsky, Cham, Springer, 2023, ebook.
- Hay, D. „The Biology of God, What Is the Current Status of Hardy's Hypothesis?”, *International Journal for the Psychology of Religion*, Vol. 4, 1993, pp. 1-23.
- Hölsken, Stefanie, et al., Manfred Schedelowski, Martin Hadamitzky and Laura Heiss-Lückemann, „Learned immune responses: How Associations Affect Immunity”, in *Placebo Effects Through the Lens of Translational Research*, (eds.) Luana Colloca, Jason Noel, Patricia D. Franklin and Chamindi Seneviratne, Oxford, Oxford University Press, 2023, pp. 147-162.
- Hölzel, Britta K., et al., „Mindfulness Practice Leads to Increase in Regional Brain Gray Matter Density”, *Psychiatry Research: Neuroimaging*, Vol. 191, 2011, pp. 36-43.
- House, J. S., et al., „Social Relationships and Health”, *Science*, Vol. 241, No. 4865, 29 July 1988, pp. 540-545.
- Hughes, J. R., „Did All Those Famous People Really Have Epilepsy?”, *Epilepsy and Behavior*, Vol. 6, 2005, pp. 115-139.
- James, Edward, et al., „Psilocybin Occasioned Mystical-Type Experiences”, *Human Psychopharmacology*, Vol. 35, No. 5, September 2020, e2742.
- Jensen, M., and Overgaard, M., „Neural Plasticity and Consciousness”, *Frontiers in Psychology*, Vol. 2, Article 191, 2011, pp. 1-2.
- Jiménez, Morgan Sergio, Mora, José Arturo Molina „Effect of Heart Rate Variability Biofeedback on Sport Performance, a Systematic Review”, *Applied Psychophysiology and Biofeedback*, Vol. 42, No. 3, 2017, pp. 235-245.

- Johnson, M. W., et al., „Classic Psychedelics, An Integrative Review of Epidemiology, Therapeutics, Mystical experience, and brain network function”, *Pharmacology & Therapeutics*, Vol. 197, 2019, pp. 83–102.
- Kellehear, Allan, „Census of Non-Western Near-Death Experiences to 2005: Observations and Critical Reflections” in Janice Holden, Bruce Greyson and Debbie James, (ed.), *The Handbook of Near-Death Experiences*, Santa Barbara, California, Praeger Publications, 2009, pp. 134-158.
- Kelly, Edward F., „A View from the Mainstream: Contemporary Cognitive Neuroscience and the Consciousness Debates” în *Irreducible Mind, Toward a Psychology for the 21st Century*, eds. Edward F. Kelly et al., Plymouth, Rowan & Littlefield Publishers, Inc., 2007, pp. 1-46.
- Kelly, Edward F., and Michael Grosso, „Mystical Experience” în *Irreducible Mind, Toward a Psychology for the 21st Century*, eds. Edward F. Kelly et al., Plymouth, Rowan & Littlefield Publishers, Inc., 2007, pp. 495-576.
- Kiecolt-Glaser, J. K., et al., „Psychoneuroimmunology and Psychosomatic Medicine: Back to the Future”, *Psychosomatic Medicine*, Vol. 64, 2002, pp. 15-28.
- Kimsey, I., et al., „ Visualizing transient Watson–Crick-like mispairs in DNA and RNA duplexes”, *Nature*, Vol. 519, 2015, pp. 315–320.
- Knoblauch, H., Schmied, I., Schnettler, B., „Different Kinds of Near-Death Experiences: A Report on A Survey of Near-Death Experiences in Germany”, *Journal of Near Death Studies*, Vol. 20, No. 1, 2001, pp. 15-29.
- Koch, C., Massimini, Boly M. & Tononi, G., „Neural correlates of consciousness, progress and problems”, *Nature Reviews Neuroscience*, Vol. 17, 2016, pp. 307-321.
- Koterov, A. N., „Historical Milestones of the Invention and Use of Placebo”, *Farmakoekonomika, Modern Pharmacoeconomics and Pharmacoepidemiology*, Vol. 15, No. 4, pp. 502-522.
- Koyama, T., et al., „The Subjective Experience of Pain: Where Expectations Become Reality”, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, Vol. 102, 2005, pp. 12950-12955.
- Kumar, Ashutosh, et al., „Adult neurogenesis in humans: A Review of Basic Concepts, History, Current Research, and Clinical Implications”, *Innovations in Clinical Neuroscience*, Vol. 16, No. 5-6, May-June 2019, pp. 30-37.
- Kurian, P., Dunston, G., Lindesay, J., „How quantum entanglement in DNA synchronizes double-strand breakage by type II restriction endonucleases”, *Journal of Theoretical Biology*, Vol. 391, Feb 21 Feb. 2016, pp. 102-112.
- Lebedev, A. V., et al., „Finding the Self by Losing the Self: Neural Correlates of Ego-Dissolution Under Psilocybin”, *Human Brain Mapping*, Vol. 36, No. 8, August 2015, pp. 3137-3153.
- Lebedev, A. V., et al. „LSD-induced Entropic Brain Activity Predicts Subsequent Personality Change”, *Human Brain Mapping*, Vol. 37, No. 9, 2016, pp. 3203–3213.
- Levesque, J., et al., „Neural Circuitry Underlying Voluntary Self-Regulation of Sadness”, *Biological Psychiatry*, Vol. 53, 2003, pp. 502-510.
- Lewin, Roger, „Is your brain really necessary?” *Science*, Vol. 210, 12 December 1980, pp. 1232-1234.
- Limakatso, K., et al., „ The Effectiveness of Graded Motor Imagery For Reducing Phantom Limb Pain in Amputees: A Randomised Controlled Trial”, *Physiotherapy*, Vol. 109, December 2020, pp. 65-74.
- Lindheimer, Jacob B., et al., „Placebo Effects in Sports Performance and Exercise Outcomes”, în *Placebo Effects Through the Lens of Translational Research*, (eds.)

- Luana Colloca, Jason Noel, Patricia D. Franklin and Chamindi Seneviratne, Oxford, Oxford University Press, 2023, pp. 163-177.
- Linser, K., and Goschke, T., „Unconscious modulation of the conscious experience of voluntary control”, *Cognition*, Vol. 104, 2007, pp. 459–475.
- Lyvers, Michael, Meester, Molly, „Illicit Use of LSD or Psilocybin, but not MDMA or Nonpsychedelic drugs, is Associated with Mystical Experiences in a Dose-Dependent Manner”, *Journal of Psychoactive Drugs*, Vol. 44, No. 5, November-December 2012, pp. 410-417.
- Maguire, E. A. et al., „Navigation-related structural change in the hippocampi of taxi drivers”, *Proceedings of the National Academy of Sciences*. Vol. 98, No. 8, 2000, pp. 4398–4403.
- Mahendra, P., Padmasekara, G., Belanti, J., „Prevalence of Near-Death Experiences in Australia”, *Journal of Near Death Studies*, Vol. 24, No. 2, 2005, pp. 109-116.
- Martial, C., et al., „Phenomenological Memory Characteristics and Impact of Near-Death Experience in Critically Ill Survivors: Observations at Discharge and After a 1 – Year Follow-Up”, *International Journal of Clinical and Health Psychology*, Vol. 24, No. 3, July-September 2024, 100478.
- Mihalache, Adrian Sorin, Zăgrean, Leon, „Liberul arbitru – o abordare din perspectiva neuroștiințelor”, *Romanian Journal of Medical Practice*, Vol. 16, Nr. 3 (80), 2021, pp. 327-337.
- Miller, Donald E., „Introduction: Pentecostalism as a Global Phenomenon”, în *Spirit and Power, The Growth and Global Impact of Pentecostalism*, (eds.) Donald E. Miller, Kimon H. Sargeant and Richard Flory, Oxford, Oxford University Press, 2013, pp. 1-20.
- Mitsikostas, Dimos D., „Nocebos in Migraine: Implications for Clinical Research and Practice” în *Placebo Effects Through the Lens of Translational Research*, (eds.) Luana Colloca, Jason Noel, Patricia D. Franklin and Chamindi Seneviratne, Oxford, Oxford University Press, 2023, pp. 178-185.
- Mogensen, J., „Reorganization of the Injured Brain: Implications for Studies of the Neural Substrate of Cognition”, *Frontiers in Psychology*, Vol. 2, 2011, pp. 1-10.
- Moreno-Jiménez, Elena P., et al., „Adult hippocampal neurogenesis is abundant in neurologically healthy subjects and drops sharply in patients with Alzheimer’s disease”, *Nature Medicine*, Vol. 25, No. 4, 2019, pp. 554-560.
- Moreno-Jiménez, Elena P., et al., „Evidences for Adult Hippocampal Neurogenesis in Humans”, *The Journal of Neuroscience*, Vol. 41, No. 12, 24 March, 2021, pp. 2541-2553.
- Muckli, L., Naumer, M. J., and Singer, W., „Bilateral Visual Field Maps in a Patient With Only One Hemisphere”, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, Vol. 106, No. 31, 4 August 2009, pp. 13034-13039.
- Myers, D. G., Diener, E., „The pursuit of happiness”, *Scientific American*, Vol. 274, 1996, pp. 70-72.
- Nechvatal, Jordan M. and Lyons, David M., „Coping changes the brain”, *Frontiers in Behavioral Neuroscience*, 22 February 2013, Vol. 7, art. 13, pp. 4-7.
- Newberg, A. B., et al., „The Measurement of Regional Cerebral Blood Flow During Glossolalia, A Preliminary SPECT”, *Psychiatry Res*, 22 November 2006, Vol. 148, No. 1, pp. 67-71.
- Newton, Isaac, „De Gravitatione et aequipondio fluidorum” în *Unpublished Scientific Writings of Isaac Newton*, ed. and trans. by A. R. Hall and M. B. Hall, Cambridge, Cambridge University Press., 1962, pp. 89-156.

- _____, „Draft Conclusion for General Scholium, MS. C.” în *Unpublished Scientific Writings of Isaac Newton*, ed. and trans. by A. R. Hall and M. B. Hall, Cambridge, Cambridge University Press, 1962, MS. Add 3965, pp. 360-362.
- Nichols, D. E., „Psychedelics”, *Pharmacological Reviews*, Vol. 68, No. 2, 2016, pp. 264–355.
- Nijhout, H.F., „Metaphors and the Role of Genes in Development”, *Bio Essays*, Vol.12, September 1990, pp. 441-446.
- Niles, Andrea N., et al., „Randomized Controlled Trial of Expressive Writing for Psychological and Physical Health: The Moderating Role of Emotional Expressivity”, *Anxiety, Stress, and Coping*, Vol. 27, No. 1, June, 2013, pp. 1-17.
- Noether, Emmy, „Invariant Variation Problems”, tradus în engleză din germană de M. A. Tavel, *Transport Theory and Statistical Physics*, Vol. 1, 1971, pp. 183-207.
- Overgaard, M., and Mogensen, J., „A Framework for the Study of Multiple Realization: The Importance of Levels of Analysis”, *Frontiers in Psychology*, Vol. 2, pp. 1-10.
- Page, Stephen J., et al., „Effects of Mental Practice on Affected Limb Use And Function In Chronic Stroke”, *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*, Vol. 86, No. 3, March 2005, pp. 399-402.
- Paquette, V. et al., „'Change the Mind and You Change the Brain': Effects of Cognitive-Behavioral Therapy on the Neural Correlates of Spider Phobia”, *Neuroimage*, Vol. 18, 2003, 401-409.
- Pascual-Leone, Alvaro, et al., „Modulation of Muscle Response Evoked by Transcranial Magnetic Stimulation During the Acquisition of New Fine Motor Skills”, *Journal of Neurophysiology*, Vol. 74, No. 3, October 1995, pp. 1037-1045.
- Peciña, Marta, et al., „Association Between Placebo-Activated Neural Systems and Antidepressant Responses: Neurochemistry of Placebo Effects in Major Depression”, *JAMA Psychiatry*, Vol. 72, No. 11, November 2015, pp. 1087-1094.
- Pennebaker, J. W., „Expressive writing in psychological science”, *Perspectives on Psychological Science*, Vol. 13, Issue 2, 9 October 2017, pp. 226-229.
- Pennebaker, J. W., „Putting stress into words: health, linguistic, and therapeutic implications”, *Behaviour Research and Therapy*, Vol. 31, No. 6, July 1993, pp. 539-548.
- Perreau-Link, E, et al., „In Vivo Measurements of Brain Trapping of a-(IIC)methyl-L-tryptophan During Acute Mood Changes”, *Journal of Psychiatry and Neuroscience*, Vol. 32, 2007, pp. 430-434.
- Pothos, E.M., Busemeyer, J. R., „Can quantum probability provide a new direction for cognitive modeling?”, *Behavioral and Brain Sciences*, Vol. 36, No. 3, 2013, pp. 255-274.
- Požgain, I., Požgain, Z., Degmečić, D., „Placebo and nocebo effect: a mini-review”, *Psychiatria Danubina*, Vol. 26, No. 2, June 2014, pp. 100-107.
- Preller, K. H., et al., „Effective Connectivity Changes in LSD-induced Altered States of Consciousness in Humans”, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Vol. 116, No. 7, 2019, pp. 2743–2748.
- Puterman, Eli, et al., „Multisystem resiliency moderates the major depression-telomere length association: findings from the Heart and Soul Study”, *Brain, Behavior, and Immunity*, Vol. 33, October 2013, pp. 65-73.
- Ranganathan, Vinoth K., et al., „From Mental Power to Muscle Power – Gaining Strenght by Using the Mind”, *Neuropsychologia*, Vol. 42, No. 7, February 2004, pp. 944-956.
- Reeves, Roy R., et al., „Nocebo Effects with Andidepressant Clinical Drug Trial Placebos”, *General Hospital Psychiatry*, Vol. 29, 2007, pp. 275-277.

- Ring, Kenneth, Cooper, Sharon, „Near-Death and Out-of Body Experiences in the Blind: A Study of Apparent Eyeless Vision”, *Journal of Near-Death Studies*, Vol. 16, No. 2, Winter 1997, pp. 101-147.
- Ritz, Thorsten, „Quantum effects in biology: Bird navigation”, *Procedia Chemistry*, Vol. 3, Issue 1, 2011, pp. 262-275.
- Robinson, Hayley, et al., „The effects of psychological interventions on wound healing: A systematic review of randomized trials”, *British Journal of Health Psychology*, Vol. 22, No. 4, July 2017, pp. 805-835.
- Rosenzweig, S., et al., „Mindfulness-Based Stress Reduction is Associated with Improved Glycemic Control in Type 2 Diabetes Mellitus: A Pilot Study”, *Alternative Therapies in Health and Medicine*, September/October, 2007, Vol.13, No.5, pp. 36-38.
- Rousseau, A. F., et al., „Incidence of Near-Death Experiences in Patients Surviving a Prolonged Critical Illness and Their Long-Term Impact: A Prospective Observational Study”, *Critical Care*, Vol. 27, No. 1, 2023, article 76.
- Ruini, Chiara, Mortara, Cristina C., „Writing Technique Across Psychoterapies – From Traditional Expressive Writing to New Positive Psychology Interventions: A Narrative Review”, *Journal of Contemporary Psychotherapy*, Vol. 52, No. 7, Match 2022, pp. 23-34.
- Rutledge, Thomas, Virzi, Nicole, „Social Relationships and Health: What do We Know and Where do We Go from Here?”, *Kardiologia Polska*, Vol. 81, No. 12, 2023, pp. 1191-1192.
- Sahu, S., et al. „Live visualizations of single isolated tubulin protein self-assembly via tunneling current: effect of electromagnetic pumping during spontaneous growth of microtubule”, *Scientific Reports*, Vol. 4, 2014, 7303.
- Sahu, S., et al., „Atomic water channel controlling remarkable properties of a single brain microtubule: Correlating single protein to its supramolecular assembly”, *Biosensors and Bioelectronics*, Vol. 47, 2013, pp. 141-148.
- Salinger, Julia M., Whisman, Mark A., „Marital dissolution, marital discord, and C-reactive protein: Results from The Irish Longitudinal Study on Ageing”, *Health Psychology: Official Journal of the Division of Health Psychology, American Psychological Association*, Vol. 40, No. 7, July 2021, pp. 459-467.
- Saver, J. L., and Rabin, J., „The Neural Substrates of Religious Experience”, *Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neuroscience*, Vol. 9, 1997, pp. 498-510.
- Schneider, Nicolas I., „Pentecostals/Charismatics”, în *Christianity in Latin America and the Caribbean*, (eds.) Kenneth R. Ross, Ana M. Bidegain, Todd M. Johnson, Edinburgh Companions to Global Christianity, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2022, pp. 322–334.
- Schwartz, J. M., „A role for volition and attention in the generation of new brain circuitry. Toward a neurobiology of mental force”, *Journal of Consciousness Study*, Vol. 6, No.8/9, pp. 115-142.
- Sechzer, Jeri A., et al., „Aberrant parenting and delayed offspring development in rats exposed to lithium”, *Biological Psychiatry*, Volume 21, Issue 13, November 1986, pp. 1258 – 1266.
- Smith, A., & Sugar, O., „Development of above normal language and intelligence 21 years after left hemispherectomy”, *Neurology*, Vol. 25, 1975, pp. 813-818.
- Smith, T. W., et al., „Marital discord and coronary artery disease: a comparison of behaviorally defined discrete groups” *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, Vol. 80, No. 1, February 2012, pp. 87-92.
- Soon, C., et al., „Unconscious determinants of free decisions in the human brain”, *Nature Neuroscience*, Vol. 11, 2008, pp. 543–545.

- Specă, M., et. al., „A Randomized Wait-List Controlled Clinical Trial: the Effect of a Mindfulness Meditation-Based Stress Reduction Program on Mood and Symptoms of Stress in Cancer outpatients”, *Psychosomatic Medicine*, Vol. 62, 2000, pp. 613-622.
- Stenberg, Esther M., and Gold, Philip W., „The Mind-Body Interaction in Disease”, *Scientific American*, 2002, Vol. 12, No. 1, pp. 82-89.
- Strawbridge, William J., et al., „Religious Attendance Increases Survival by Improving and Maintaining Good Health Behaviors, Mental Health, and Social Relationships”, *Annals of Behavioral Medicine*, Vol. 23, February 2001, pp. 68-74.
- Tagliazucchi, E., et al., „Increased global Functional Connectivity Correlates with lsd-induced Ego Dissolution” *Current Biology*, Vol. 26, No. 8, 2016, pp. 1043–1050.
- Tamir, Ruth, et al., Ruth Dickstein, Moshe Huberman, „Integration of motor imagery and physical practice in group treatment applied to subjects with Parkinson’s disease”, *Neurorehabilitation and Neural Repair*, Vol. 21, No. 1, March 2007, pp. 68-75.
- Terrazas, A. & McNaughton, B.L., „Brain growth and the cognitive map”, *Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A.*, Vol. 97, Issue 9, 2000, pp. 4414-4416.
- Thiele, A., Stoner, G., „Neuronal synchrony does not correlate with motion coherence in cortical area MT”, *Nature*, 23 January, 2003, Vol. 421, No. 6921, pp. 366-370.
- Thyrhaug, E., et al., „Identification and characterization of diverse coherences in the Fenna-Matthews-Olson complex”, *Nature Chemistry*, Vol. 10, 21 May 2018, pp. 780-786.
- Toda, T., et al., „The role of adult hippocampal neurogenesis in brain health and disease”, *Mol Psychiatry*, Vol. 24, No. 1, January 2019, pp. 67-87. Tania Achalabi, Christina Prather, „Brain Health”, *Clinics in Geriatric Medicine*, Vol. 37, Issue 4, November 2021, pp. 593-604.
- Thomas, L., and Cooper, P., „Incidence and Psychological Correlates of Intense Spiritual Experiences”, *Journal of Transpersonal Psychology*, Vol. 12, 1980, pp. 75-85.
- Tuckute, G., et al., „Frontal language areas do not emerge in the absence of temporal language areas: a case study of an individual born without a left temporal lobe”, *Neuropsychologia*, Vol. 169, 3 May 2022, 108184.
- Turner, J. A., et al., „The importance of placebo effects in pain treatment and research” *JAMA*, Vol. 271, No. 20, May 1994, pp. 1609-1614.
- Van Lommel, Pim et al., „Near-Death Experiences in Survivors of Cardiac Arrest: A Prospective Study in the Netherlands”, *Lancet*, vol. 358, 2001, pp. 2039-2045.
- Villa-Berges, Enrigue et al., „Motor Imagery and Mental Practice in the Subacute and Chronic Phases in Upper Limb Rehabilitation after Stroke: A Systematic Review, *Occupational Therapy International*, Vol. January 2023, pp. 1-12.
- Vitetta, L., et al. „Mind-Body Medicine: Stress and Its Impact on Overall Health and Longevity”, *Annals of the New York Academy of Science*, Vol. 1057, 2005, pp. 492-505.
- Vollenweider, Franz X., Preller, Katrin H., „Psychedelic Drugs, Neurobiology and Potential for Treatment of Psychiatric Disorders”, *Nature Reviews, Neuroscience*, Vol. 21, No. 11, November 2020, pp. 611-624.
- Wai-Shan Louie, Stephanie „The Effects of Guided Imagery Relaxation in People with COPD”, *Occupational Therapy International*, Vol. 11, No. 3, August 2004, pp. 145-159.
- Wang, S., et al., „Associations of Depression, Anxiety, Worry, Perceived Stress, and Loneliness Prior to Infection With Risk of Post-COVID-19 Conditions”, *JAMA Psychiatry*, Vol. 79, No. 11, 1 November 2022, pp. 1081-1091.
- Wang, S., et al., „Depression, worry, and loneliness are associated with subsequent risk of hospitalization for COVID-19: a prospective study”, *Psychological Medicine*, Vol. 53, Issue 9, 2023, pp. 4022-4031.

- Wilcox, Judith and Riddle, John M., „Qustā ibn Lūqā's Physical Ligatures and the Recognition of the Placebo Effect,” *Medieval Encounters*, Vol. 1, No. 1, 1995, pp. 1–50.
- Williams Kelly, Emily, „Psychophysiological Influence” în *Irreducible Mind, Toward a Psychology for the 21st Century*, eds. Edward F. Kelly et al., Plymouth, Rowan & Littlefield Publishers, Inc., 2007, pp. 117-240.
- Williams Kelly, Emily, Greyson, Bruce & Kelly, Edward F., „Unusual Experiences Near Death and Related Phenomena” în *Irreducible Mind, Toward a Psychology for the 21st Century*, eds. Edward F. Kelly et al., Plymouth, Rowan & Littlefield Publishers, Inc., 2007, pp. 367-422.
- Woollett, Katherine and Maguire, Eleanor A., „Acquiring 'the Knowledge' of London's Layout Drives Structural Brain Changes”, *Current Biology*, Vol. 21, No. 24, 2011, pp. 2109-2114.
- Yamanishi, Tomoaki et al. „Changes after behavior therapy among responsive and nonresponsive patients with obsessive-compulsive disorder”, *Psychiatry Research: Neuroimaging*, Vol. 172, Issue 3, 2009, pp. 242-250.
- Yue, Guang, and Cole, Kelly J., „Strength Increases From the Motor Program: Comparison of Training With Maximal Voluntary and Imagined Muscle Contractions”, *Journal of Neurophysiology*, Vol. 67, No. 5, Mai 1992, pp. 1114-1123.
- Zeiger, W. A., et al., „Barrel Cortex Plasticity after Photothrombotic Stroke Involves Potentiating Responses of Pre-existing Circuits but not Functional Remapping to New Circuits”, *Nature Communications*, Vol. 12, No. 1, 25 June 2021, 3972.
- Zuckerman, D. M., et al., „Psychosocial predictors of mortality among the elderly poor”, *American Journal of Cardiology*, Vol. 119, 1984, pp. 410-423.
- Zurlo, Gina A., Johnson, Todd M., Crossing, Peter F., „World Christianity and Mission 2020, Ongoing Shift to the Global South”, *International Bulletin of Mission Research*. Vol. 44, No. 1, July 2019, pp. 8-19.
- Surse online**
- Abdullah, N., „THU0189 Placebo Effect in the Treatment of Rheumatoid Arthritis: A Systematic Review and Meta-Analysis of Randomized Controlled Trials”, *Annals of the Rheumatic Diseases*, Vol. 74, Suppl. 2, 2015, e263. Disponibil on-line la: https://ard.bmj.com/content/74/Suppl_2/263.1.
- Aerts, D., Sassoli de Bianchi, M., Sozzo, S., „From Quantum Cognition to Conceptuality Interpretation II”, November 2024. Articolul poate fi accesat electronic la :https://www.researchgate.net/publication/387539556_From_Quantum_Cognition_to_Conceptuality_Interpretation_II_Unraveling_the_Quantum_Mysteries.
- Begley, S., „Scans of Monks' Brains Show Meditation Alters Structure, Functioning,” *Wall Street Journal*, November 5, 2004. Disponibil on-line la: <https://www.wsj.com/articles/SB109959818932165108>.
- Dusek, J. A., et al., „Genomic Counter-Stress Changes Induced by the Relaxation Response”, *PLoS One*, Vol. 3, No. 7, 2008, e2576. Disponibil on-line la: <https://journals.plos.org/plosone/article/file?type=printable&id=10.1371/journal.pone.0002576>.
- Kaptchuk, Ted J., et al., „Placebos in Chronic Pain: Evidence, Theory, Ethics, and Use in Clinical Practice”, *BMJ*, 20 July 2020, Vol. 370, m1668. Disponibil on-line la: <https://www.bmj.com/content/370/bmj.m1668.long>.
- Lewontin, Richard, „The Dream of the Human Genome”, *New York Review of Books*, 28 Mai 1992, articol accesat electronic pe nybooks.com în 11.06.2022 ora 19:08.
- Łuczyk, R. J., et al., „Role of emotional control on anxiety and stress among cancer patients”, *Cancer Medicine*, Vol. 13, No. 18, 13 September 2024, e70162. Disponibil on-line la:

- https://www.researchgate.net/publication/384160537_Role_of_emotional_control_on_anxiety_and_stress_among_cancer_patients.
- Lutz, Antoine, et al., „Regulation of the Neural Circuitry of Emotion by Compassion Meditation: Effects of Meditative Expertise”, *PLoS ONE*, Vol.3, No. 3, March 2008, e1897. Disponibil on-line la: <https://journals.plos.org/plosone/article/file?type=printable&id=10.1371/journal.pone.0001897>.
- Narkus, A., et al., „The Placebo Effect in Allergen-Specific Immunotherapy Trials”, *Clinical and Translational Allergy*, 21 December 2013, Vol. 3, No. 1, e 42. Disponibil on-line la: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1186/2045-7022-3-42>.
- Pease, Edward Allen, „Voluntary Control of the Heart”, *Boston Medical and Surgical Journal*, 30 May, 1889, pp. 1-12. Disponibil on-line la: <https://digirepo.nlm.nih.gov/ext/dw/101734927/PDF/101734927.pdf>
- Rodrigues, J. M., et al., „Mental Health Benefits of a Traditional Vegetative Biofeedback Therapy Online Program during the COVID-19 Lockdown: A Controlled Trial”, *Healthcare*, Vol. 10, No. 10, 23 September 2022, e1843. Disponibil on-line la: <https://www.mdpi.com/2227-9032/10/10/1843>.
- Tosti, B., et al., „Integrated use of biofeedback and neurofeedback techniques in treating pathological conditions and improving performance: a narrative review”, *Frontiers in Neuroscience*, Vol. 18, 19 March 2024 e1358481. Disponibil on-line la: <https://www.frontiersin.org/journals/neuroscience/articles/10.3389/fnins.2024.1358481/full>.
- Yucha, Carolyn, and Montgomery, Doil, *Evidence-Based Practice in Biofeedback and Neurofeedback*, Wheat Ridge, Association for Applied Psychophysiology and Biofeedback, 2008. Disponibilă on-line la: <https://www.advantagehcs.com/wp-content/uploads/2018/11/EvidenceBasedYuchaMontgomeryW.pdf>.
- *, „Placebo”, *Dicționar explicativ al limbii române*, Disponibil on-line la: <https://dexonline.ro/definitie/placebo/definitii>.
- The Day I Died, The Mind, the Brain, and Near-Death Experiences*, BBC, 2002. Documentarul poate fi vizionat la <https://www.dailymotion.com/video/xy56k9>
- www.nobelprize.org.